

K rozhodčímu řízení

Karel Marek *

Abstrakt:

Článek pojednává o obsahu Řádu Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky. Závěrem upozorňuje, že ustanovení o závazkových vztazích, jež se týkají uplatnění práva u soudu, soudního řízení nebo soudního rozhodnutí, se použije přiměřeně i pro uplatnění práva před rozhodčím soudem (rozhodcem), pro rozhodčí řízení nebo rozhodčí nález, jestliže se opírají o platnou rozhodčí smlouvu (rozhodčí doložku). V rozhodčím řízení probíhá i dokazování. K dokazování se vztahuje § 20 zákona o rozhodčím řízení. Zásadní kategorií důkazních prostředků jsou důkazy listinné, které s ohledem na povahu sporů ze smluv, které jsou v rozhodčím řízení projednávány, jsou většinou dostačující k prokázání skutkových tvrzení stran. Zákon stanoví, že důkazy výsledkem účastníků, svědků či znalců – tedy druhy důkazních prostředků v civilním řízení před soudy zcela běžné a možno říci zásadní – mohou rozhodčí soudy provádět pouze tehdy, jestliže se uvedené osoby k řízení dobrovolně dostaví a poskytnou výpověď. Také jiné důkazy mohou provádět jen tehdy, jsou-li jim poskytnuty. Příčinou této specifické úpravy průběhu dokazování je okolnost, že k provedení svých úkonů nedisponuje rozhodce ani rozhodčí soud státní donucovací mocí k jejich nařízení.

Klíčová slova:

rozhodčí soud, závazkové vztahy, občanský zákoník, řád rozhodčího soudu, uplatnění práva před soudem, rozhodování sporů, rozhodčí řízení, rozhodce, dokazování, znalecký posudek

The Arbitration Procedure

Abstract:

Article discusses the Rules of the Arbitration Court attached to the Economic Chamber of the Czech republic and Agricultural Chamber of the Czech republic. Notes that the provisions on obligational relations which concern the application of rights before court, court proceeding or court decisions, shall apply as appropriate to the application of rights before an Arbitration Court (arbitrator), to arbitration proceedings or to the award if they based on a valid arbitration agreement. The evidence is governed by § 20 of the Arbitration Act. The fundamental categories of evidence is documentary evidence that due to the nature of the settlement agreements, which are negotiated in arbitration, are usually sufficient to prove the facts alleged by the parties. The Act provides that evidence questioning the parties, witnesses or experts - the kind of evidence in civil proceedings before courts quite common and can say essential - may tribunals

* prof. JUDr. Karel Marek, CSc. - Vysoká škola finanční a správní Praha. Příspěvek vznikl v rámci projektu VŠFS Dopad rekonstrukce občanského práva na vybrané smluvní typy v podnikání a odpovědnost statutárních orgánů.

shall be performed only if that person to control voluntarily attend and testify. Other evidence may only be used if they are provided to them. The cause of this specific adjustment during the proof is the fact that to carry out its tasks does not have an arbitrator or arbitral tribunal coercive state power for their regulation.

Key words:

Arbitration Court, Obligational Relations, Code Civil, Rules of the Arbitration Court, application rights before the Court, Dispute Resolution, Arbitration, the Arbitrator, the taking of Evidence, Expert Opinion

Úvod a metody zpracování

Jak známo, **rozhodčí řízení** je mimosoudní způsob řešení sporů nezávislými a nestrannými rozhodci (ať již ad hoc nebo jako rozhodců stálých rozhodčích soudů), který bývá využíván jako **alternativa civilního procesu** při řešení majetkových sporů. Rozhodčí řízení je neveřejné, což je spolu s jeho rychlostí a často i nižšími náklady ve srovnání s běžným soudním řízením považováno za jeho největší výhody.

Přestože jsme měli možnost se k nadepsané problematice vyjádřit (a na naše publikace navazujeme), považujeme za aktuální se k dané tématice vrátit. Využívání alternativních způsobů řešení sporů se totiž rozšiřuje. Významnou roli v ČR zde přitom sehrává právě Rozhodčí soud při HK ČR a AK ČR. Náš text nemůže mít takový rozsah jako monografické publikace, může však reagovat na aktuální změny.

V České republice jsou v souladu s právní úpravou tři stálé rozhodčí soudy.¹ Dva jsou specializované. Jsou to Burzovní rozhodčí soud při Burze cenných papírů Praha, a.s. a Rozhodčí soud při Českomoravské komoditní burze Kladno. Obecným rozhodčím soudem je Rozhodčí soud při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky se sídlem v Praze. Vzhledem k tomu, že jde o rozhodčí soud s obecnou působností, bude naše pojednání orientováno především na tento soud a jeho rozhodčí řád. Tento rozhodčí soud si přitom na základě sjednané rozhodčí smlouvy volí řada subjektů z České republiky, ze Slovenské republiky, ale také z dalších států, zejména států z EU, ale i z jiných zemí z celého světa vč. bývalých zemí SSSR.

Rozhodčí soud při Hospodářské komoře ČR a Agrární komoře ČR požívá mimořádné autority. O tom svědčí, že v posledních letech rozhoduje několik stovek tuzemských i mezinárodních sporů ročně. To je počet, který u jiných rozhodčích soudů v jiných zemích nebývá zdaleka dosahován.

1 Ve Slovenské republice se přitom rozhodčí soudy počítaly v desítkách až stovkách a i když se jejich počet snížil, stále se nám z našeho pohledu může jevit vysoký a nadále jsou jich desítky. K těmto otázkám viz mj. KUBÍČEK, P.: Rozhodcovské konanie a novela zákona o rozhodcovskom konaní, in SUCHOŽA, J.; HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika V.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2015, s. 238-241.

Výhodou je, že rozhodčí nálezy jsou přitom na základě tzv. Newyorské úmluvy vykonatelné ve více než 80 státech světa. Tak široká vykonatelnost při rozhodování obecnými soudy není dána.²

O prestiži Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře ČR a Agrární komoře ČR svědčí mj. i skutečnost, že jako jeden ze čtyř ve světě a jeden ze dvou v Evropě rozhoduje spory o jména generických rodů domén: *.com*, *.org*, *.net*, apod.

Řešení sporu před Rozhodčím soudem je velmi výhodné, a to pro vysoce vymezenou odbornost příslušných rozhodců.³

Rozhodčí soud při HK ČR a AK ČR (dále jen RS) je jednou z prvních institucí v Evropě, která nabízí také rozhodčí řízení on-line. Jedná se o novou možnost vedení rozhodčího řízení, která může být efektivním nástrojem obzvláště při řešení jednodušších obchodních sporů. Celý proces probíhá elektronicky a celé řízení trvá zhruba pětatřicet dnů od elektronického podání žaloby včetně zaslání příloh, přes úhradu poplatků, jmenování rozhodce, rozhodnutí a vydání rozhodčího nálezu. Rozhodčí nálezež je pak možné si vyžádat i v klasické listinné formě. Takových rozhodčích řízení se zatím provádí kolem 20 ročně.

Již od roku 1949 patří RS k nejvýznamnějším mezinárodním „arbitrážním“ institucím a svým přístupem k moderním trendům rozhodování je v evropském i celosvětovém měřítku pozitivně vnímaným subjektem schopným transparentně a kvalitně řešit jemu příslušné spory.

Rozhodčí soud po založení působil při Československé obchodní komoře. Později v r. 1980 byl jeho název změněn na Rozhodčí soud při Československé obchodní a průmyslové komoře a s účinností od 1. 1. 1995 došlo ke změně názvu na Rozhodčí soud při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky. Přes uvedené změny jde stále o též soud, který si vydobyl významné postavení zejména mezi evropskými rozhodčími soudy. Velké vážnosti se však těší i mimo kontinent.

Při zpracování tohoto pojednání používáme zejména metodu analytickou a komparativní. Získané poznatky pak syntetizujeme. Cílem pojednání je ukázat přednosti řízení před RS, popř. naznačit některé problémové otázky.

K obsahu Řádu RS a diskuse

Rozhodování Rozhodčího soudu při HK ČR a AK ČR je charakteristické zásadami:

- jednoinstančnosti,
- rychlého rozhodování,
- malé formálnosti,
- výběrem rozhodců (rozhodce) stranami,
- rozumnými náklady,

2 Viz mj. JANKŮ, M.: Rozhodčí řízení, Alternativní způsoby řešení sporů, VŠFS Praha, 2015, 143 s.

3 MATZNER, J.: Rozhodčí doložka - dobrý sluha, špatný pán, *Právní rádce* č. 1/2015, s. 38-39.

- kvalitní administrativní podporou sekretariátem RS
- a vedením sporu a rozhodováním v souladu s určenými pravidly, zejména podle Řádu RS.

Rozhodčí soud, resp. jeho řád umožňuje klientům ovlivnit rychlost řízení, vybrat si místo, kde bude probíhat případné ústní jednání, jmenovat kvalitního rozhodce a domoci se tak svých práv s tím, že rozhodčí řízení u Rozhodčího soudu je ekonomicky dostupné právníkům i fyzickým osobám - českým i zahraničním.

V dalším textu čerpáme z Rozhodčího řádu RS, který můžeme nazvat obecným. Kromě tohoto obecného řádu RS byl postupně vydán i zvláštní dodatek Řádu RS pro rozhodčí řízení on line, Řád pro řešení sporů pro domény .cz a Řád pro úhradové domény ve zdravotnictví (Zvláštní dodatek řádu pro řízení ve spotřebitelských sporech je již obsolentní; aktuálně totiž nemohou být spotřebitelské spory v rozhodčím řízení v ČR projednávány.).

V roce 2012 byl vydán **nový řád RS** (dále též jen Řád) v návaznosti na:

- novely právních předpisů, zejména pak zák. č. 216/1994 Sb., o rozhodčím řízení a o výkonu rozhodčích nálezů;⁴
- získané poznatky z dosavadního projednávání a rozhodování sporů (úprava Řádu, která se osvědčila a nebyla v rozporu s novou právní úpravou, pak byla zachována);
- v souladu se záměrem vytvořit místo dosavadního řádu pro mezinárodní spory a řádu pro vnitrostátní spory jen jeden Řád.⁵
- tehdejší úpravu ochrany spotřebitelů.

Řád byl s účinností k 1. 10. 2015 novelizován dodatkem č. 1. Novela byla provedena především podle dosavadních poznatků z přípravy a projednávání sporů.

Zvláštní postavení mělo řešení spotřebitelských sporů. Byly zde řešeny spory, které vznikaly z neplnění smluvních závazků, kde na jedné straně stojí podnikatel a na druhé straně spotřebitel. Klasickým spotřebitelským sporem jsou například spory o uznání reklamace vad zboží koupeného v obchodě. Řád plně reflektoval přijatou novelu zákona o rozhodčím řízení, která přinesla ve vztahu ke spotřebitelským sporům v důsledku unijní úpravy zásadní změny, zavádějící nové prvky ochrany spotřebitele. Tyto změny se týkají jednak zpřísnění požadavků na náležitosti rozhodčích doložek uzavíraných ve spotřebitelských smlouvách, jednak rozšíření práv spotřebitelů v průběhu rozhodčího řízení a po jeho skončení.

4 Důvody novelizací právních úprav mj. viz ve BĚLOHLÁVEK, A. J., KOVÁŘOVÁ, D.; HAVLÍČEK, K.: *Rozhodčí řízení v teorii a aplikační praxi*, sborník Pražský právníký podzim, 2015, 313 s.

5 Též viz LIPTÁK, F.: *Právne princípy v medzinárodnej obchodnej arbitráži*, in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 547-558.

Rozhodčí doložka⁶ ve spotřebitelských vztazích musela být tehdy nově, pod sankcí absolutní neplatnosti, sjednána samostatně, tj. nikoliv jako součást podmínek, kterými se řídí smlouva hlavní a musela mít zákonem určený obsah. V případě Rozhodčího soudu byla tato zvláštní zákonem uložená informační povinnost splněna odkazem na Řád, který požadované informace obsahoval.

Pokud šlo o úpravu rozhodčího řízení ve spotřebitelských sporech, měl Řád Rozhodčího soudu řadu ustanovení. Spory ze spotřebitelských smluv mohli rozhodovat, nebyla-li uzavřena smlouva o rozhodci, pouze rozhodci zapsaní v seznamu rozhodů pro spotřebitelské spory vedeném Ministerstvem spravedlnosti. Rozhodci byli v těchto sporech povinni při rozhodování zohlednit kromě věcně použitelného hmotného práva i předpisy na ochranu spotřebitele. Řád Rozhodčího soudu v § 9 odst. 2 dokonce vyloučil rozhodování spotřebitelských sporů podle zásad spravedlnosti, k čemuž jsou rozhodci v jiných sporech oprávněni na základě pověření stran.

Spotřebitelé pak mohli vznášet námitku nedostatku pravomoci Rozhodčího soudu, případně námitku podjatosti rozhodců kdykoliv v průběhu řízení, zatímco v ostatních sporech jsou tyto námitky, až na výjimky, časově omezeny. Podle § 29 odst. 1 Řádu nebylo možno spotřebitelské spory rozhodovat ve zjednodušeném řízení bez ústního jednání na základě písemností. Rozhodčí nález vydávaný ve spotřebitelských sporech musel být vždy odůvodněn a musel obsahovat poučení o právu podat návrh na jeho zrušení soudem.

6 Doporučená znění rozhodčích doložek do smluv, která publikuje RS:

"Všechny spory vznikající z této smlouvy a v souvislosti s ní budou rozhodovány s konečnou platností u Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky podle jeho řádu třemi rozhodci."

Alternativně je možno zpracovat toto ustanovení :

"Všechny spory vznikající z této smlouvy a v souvislosti s ní budou rozhodovány s konečnou platností u Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky podle jeho řádu jedním rozhodcem jmenovaným předsedou Rozhodčího soudu."

Doporučené znění dodatku s rozhodčí doložkou k existujícím smlouvám:

Smluvní strany se dohodly na uzavření dodatku č. ke smlouvě č. ze dne v tomto znění:

zde uvést příslušné dohodnuté znění rozhodčí doložky (viz výše)

V..... dne.....

.....

podpisy zástupců smluvních stran

Doporučená rozhodčí doložka pro řízení on-line:

„Všechny spory, které vzniknou z této smlouvy anebo v souvislosti s ní, budou rozhodovány s vyloučením pravomoci obecných soudů s konečnou platností v rozhodčím řízení u Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky v Praze podle jeho Řádu on-line jediným rozhodcem určeným předsedou Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky.

Strany pro toto řízení volí tyto e-mailové adresy pro vedení řízení on-line:

.....
.....“

Na rozdíl od ostatních sporů se nemohly strany ve spotřebitelských sporech dohodnout odchýlně od Řádu na náhradu nákladů právního zastoupení, v terminologii Řádu o tzv. výlohách na zástupce.

Nad rámec úpravy rozhodčího řízení obsažené v Řádu Rozhodčího soudu stojí za zmínku v této souvislosti uvést dva zákonné důvody pro přezkum rozhodčích nálezů soudem, které tehdy stanovila novela zákona o rozhodčím řízení výlučně pro spory ze spotřebitelských smluv.

Podle prvního z nich bude soud moci zrušit rozhodčí nález, případně zastavit exekuci, pokud rozhodce rozhodoval v rozporu s předpisy na ochranu spotřebitele nebo ve zjevném rozporu s dobrými mravy nebo veřejným pořádkem. Tento důvod představuje zásadní průlom do doposud bezvýjimečně respektovaného principu zákazu hmotněprávního přezkumu rozhodčích nálezů, neboť umožňuje soudům, alespoň částečně, přezkoumávat rozhodčí nálezy i po věcné stránce.

Druhým z uvedených důvodů je případ, kdy rozhodčí smlouva pro spotřebitelské spory neobsahovala náležitosti podle § 3 odst. 5 zákona o rozhodčím řízení. Jde o speciální úpravu ve vztahu k obecným náležitostem platnosti rozhodčích smluv s tím, že v tomto případě je nedostatek náležitostí stížen absolutní neplatností rozhodčí doložky.

Společné problémy je pak možno ve spotřebitelských sporech najít v ČR i SR.⁷ Rozhodčí řízení není přitom pro spotřebitelské spory takové, do kterého by nebylo třeba více ingerovat. Speciální úpravy na ochranu spotřebitelů jsou pak do určité míry proti smyslu rozhodčího řízení jako řízení probíhajícího jen s limitovanými zásahy státních institucí. Jde o to, najít takové právní řešení, které ochrání spotřebitele (aniž bychom spotřebitele považovali za osoby bez vlastního běžného uvažování) a nebude přitom narušovat zásady rozhodčího řízení.⁸

Jevilo se, že by obecná úprava rozhodčího řízení a úprava spotřebitelských sporů měla být oddělená.

K obdobným závěrům dospěla i K. Chovancová, která zkoumala úpravu daných otázek v Rakousku, Německu a v Anglii. Konstatovala, že možným a praktickým řešením je přijetí zvláštní právní úpravy úsporné spotřebitelské arbitráže. Její součástí by bylo použití pravidel vybraných stálých rozhodčích soudů, podle kterých by se rozhodovaly jen spory se spotřebiteli.⁹ To, že k takové úpravě dojde, to předvíдалa i R. Hučková. Předvíдалa, že spotřebitelské spory budou rozhodovat jen speciální stálé

7 KUBÍČEK, P.: Stále rozhodcovské sudy a příprava novej právnej úpravy rozhodcovského konania in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 541-546.

8 HUČKOVÁ, R.: Koncepčné otázky novej právnej úpravy rozhodcovského konania v slovenských podmienkach, in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 501-505.

9 CHOVANCOVÁ, K.: Rozhodcovské doložky v spotřebitelských zmluvách / Európske variácie, in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 506-524.

rozhodčí soudy.¹⁰ To již našlo svoje vyjádření v právní úpravě SR. Distinkce mezi spotřebitelským a komerčním řízením je potřebná.¹¹

Další změna právní úpravy pak přinesla takové řešení, že spotřebitelské spory nelze již v ČR v rozhodčím řízení projednávat a rozhodovat. V ČR tedy nedošlo ke konstitování zvláštní rozhodčí úpravy spotřebitelských sporů.¹² Pro rozhodování sporů před RS platí, že spory rozhodující zásadně rozhodci zapsaní na listině rozhodců RS.

Ve výjimečných případech může předsednictvo Rozhodčího soudu na žádost některé ze stran rozhodnout o zápisu rozhodce do listiny rozhodců tzv. ad hoc, nejde-li o jediného rozhodce nebo předsedu senátu.

Není-li v rozhodčí doložce výslovně uveden počet rozhodců nebo je-li rozhodčí doložka v tomto ohledu neurčitá, rozhoduje spor podle Řádu senát složený ze tří rozhodců. Nedohodnou-li se rozhodci do 14 dnů ode dne oznámení o jejich jmenování na předsedovi senátu, určí předsedu senátu předseda RS.

Zavedena je i **možnost tzv. zvláštního jmenování předsedy senátu**. Podstata spočívá v tom, že na žádost některé ze stran zašle Rozhodčí soud stranám seznam deseti rozhodců, ze kterých předseda Rozhodčího soud hodlá jmenovat rozhodce. Každá ze stran má právo oznámit jména čtyř rozhodců, které odmítá, a předseda Rozhodčího soudu následně jmenuje předsedu senátu z rozhodců, kteří nebyli žádnou ze stran odmítnuti. Tato zvláštní možnost je zpoplatněna.

Řád ve svém základním ustanovení deklaruje, že RS působí jako nezávislý orgán pro rozhodování majetkových sporů nezávislými a nestrannými rozhodci. Rozhodčí soud rozhoduje spory, jestliže jeho pravomoc vyplývá pro daný spor:

- z platné rozhodčí smlouvy uzavřené mezi stranami, nebo
- z mezinárodní smlouvy,
- a jde o věc, ve které lze rozhodčí smlouvu uzavřít.

Rozhodování majetkových sporů nezávislými a nestrannými rozhodci a výkon rozhodčích nálezů upravuje zákon č. 216/1994 Sb., o rozhodčím řízení a o výkonu rozhodčích nálezů (v úplném znění).

Podle ustanovení § 2 odst. 1 tohoto zákona se strany mohou dohodnout, že o majetkových sporech mezi nimi, s výjimkou sporů vzniklých v souvislosti s výkonem rozhodnutí a incidenčních sporů, k jejichž projednávání by jinak byla dána pravomoc soudu, má rozhodovat jeden nebo více rozhodců nebo stálý rozhodčí soud (rozhodčí smlouva).

10 HUČKOVÁ, R.: *Rozhodcovské konanie*, UPJŠ Košice, 2013, 208 s.; K ochraně spotřebitele v SR viz HUČKOVÁ, R.: Nové mechanizmy uplatňovania práv spotrebiteľov, *Studia iuridica Cassoviensia*, č. 1/2016, s. 36-45; K ochraně spotřebitele v ČR a SR viz HORÁČEK, T.; HUČKOVÁ, R.: Implementace směrnice o alternativním řešení spotřebitelských sporů v České a slovenské republice in SUCHOŽA, J.; HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika V.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2015, s. 156-166.

11 ŠTEVČEK, M.; GÁBRIŠ, T.: Reforma rozhodcovského konania v Slovenskej republike s osobitým zreteľom na tzv. obchodnú arbitráž, *Justičná revue* č. 4/2015, s. 448-462.

12 K tematice mimosoudního řešení spotřebitelských sporů viz: Horáček, T.; Etlíková, M.; Vítová, B.; Veěl, T.; Fialová, J.; Krejcar, N.; Novotná, M.; Němečková, Š.; Sik-Simon, R. I.; Ivančo, A.: Téma: Mimosoudní řešení spotřebitelských sporů, *Soukromé právo*, č. 7 - 8/2017, s. 2-49.

Podle ustanovení § 2 odst. 3 písm. b) citovaného zákona se rozhodčí smlouva může týkat i všech sporů, které by v budoucnu vznikly z určitého právního vztahu nebo z vymezeného okruhu právních vztahů (rozhodčí doložka). Jde o okruh velmi široký.

Rozhodčí smlouvu (rozhodčí doložku) však lze sjednat jen ve věcech, o nichž by účastníci mohli uzavřít smír.

Standardem pro rozhodování sporů cestou rozhodčího řízení však zůstává i nadále nejen oblast vnitrostátních, ale i mezinárodních obchodních vztahů.

Podle § 43 Řádu Rozhodčího soudu při Hospodářské komoře České republiky a Agrární komoře České republiky a podle § 28 zákona č. 216/1994 Sb., o rozhodčím řízení a o výkonu rozhodčích nálezů (v úplném znění) je rozhodčí nález konečný a závazný, dnem doručení stranám nabývá účinku pravomocného soudního rozhodnutí a je soudně vykonatelný.

Rozhodčí nález je exekucním titulem využitelným pro zahájení exekučního řízení podle platných právních předpisů v případě, že povinná strana rozhodnutí Rozhodčího soudu nerespektuje a nesplní.

Povinná strana pak chce někdy využít obrany nedostatku pravomoci (příslušnosti) RS. Nedostatek pravomoci RS však může vznést strana nejpozději při prvním úkonu v řízení, který se týká věci samé. To však neplatí, jde-li o námitku, že ve věci nelze rozhodčí smlouvu uzavřít.

O pravomoci rozhodčího soudu k projednávání a rozhodnutí sporu, ať už na základě námítky vznesené stranou nebo z vlastní iniciativy rozhodců v rámci zkoumání podmínek řízení, rozhoduje stejně jako doposud rozhodčí senát, resp. jediný rozhodce, který si může v případě potřeby vyžádat před svým rozhodnutím stanovisko předsednictva Rozhodčího soudu k této otázce.

V případě negativního rozhodnutí rozhodčího senátu, tedy pokud rozhodčí senát dospěje k závěru, že pravomoc rozhodčího soudu není dána, je možnost přezkumu tohoto rozhodnutí na žádost jedné ze stran. Přezkum provádí předsednictvo Rozhodčího soudu, které napadené rozhodnutí potvrdí nebo zruší.

Řízení před Rozhodčím soudem je jednoinstanční. Strany se však mohou v rozhodčí smlouvě dohodnout, že rozhodčí nález může být k žádosti některé z nich nebo obou přezkoumán jinými rozhodci. Stává se tak jen velmi výjimečně. Při podání návrhu na přezkoumání rozhodčího nálezu se pak postupuje obdobně jako při podání žalobního návrhu.

Jen v případech určených zákonem (v zásadě lze říci, že by šlo o procesní pochybení) může před obecným soudem proběhnout řízení o zrušení rozhodčího nálezu. Strana, která se dozví, že je účastníkem řízení před soudem o zrušení rozhodčího nálezu, oznámí tuto skutečnost bez zbytečného odkladu RS; současně zašle RS opis všech podání v takovém řízení o zrušení rozhodčího nálezu, které má k dispozici. Širší prostor pro zrušení nálezu (viz výše) je ve spotřebitelských sporech.

Úpravu obsahuje Řád také (pro případ, kdy je výjimečně zrušeno rozhodnutí RS soudem) pro nové projednávání sporu po zrušení rozhodčího nálezu. Úprava stanoví, že pokud se strany písemně nedohodnou jinak, spor znovu projednávají rozhodci zúčastnění na původním projednávání sporu (s výjimkou rozhodce, který buď nebyl povolán nebo neměl způsobilost být rozhodcem ve sporu, byl-li nález zrušen z tohoto důvodu).

Takový postup lépe vyhovuje zásadám rychlosti a hospodárnosti rozhodčího řízení, neboť původní rozhodci jsou s případem seznámeni a strany nejsou zatíženy další poplatkovou povinností.

V opačném případě, tedy pokud se strany dohodnou, že spor budou rozhodovat jiní rozhodci, hradí strany rovným dílem nebo v poměru jimi dohodnutém nový poplatek za projednávání sporu ve výši stanovené sazebníkem nákladů.

Řád pak následně vymezuje úkony předsednictva RS (§ 2) a tajemníka (§ 4).

Určuje (v § 3), že spory rozhodují zásadně rozhodci zapsaní na seznamu rozhodců ke dni zahájení řízení (na tomto seznamu je dnes přes 500 kvalifikovaných rozhodců z České republiky, Slovenské republiky a z širokého okruhu jiných států).

Při výkonu funkce jsou rozhodci nezávislí a nevystupují nikdy jako zástupce kterékoli strany. Přijetí funkce rozhodce musí být písemné (§ 5 odst. 2 zákona). Spor rozhoduje rozhodčí senát složený zásadně ze tří rozhodců, nebo pokud se o tom strany dohodly, jediný rozhodce. Ustavení rozhodčího senátu nebo jmenování jediného rozhodce se provádí podle Řádu (§ 23). Není-li stanoveno jinak, vztahují se ustanovení Řádu o rozhodcích a rozhodčím senátu i na jediného rozhodce.

Mj. i vzhledem k šetření nákladů stran má význam i ustanovení (§ 5) Řádu o místě konání ústních jednání. Pravidelným místem konání ústních jednání je sídlo RS, kterým je Praha. Se souhlasem tajemníka RS vydaným na základě dohody stran nebo na základě podnětu rozhodčího senátu v případě, že se strany na místě konání ústního jednání nedohodly, může rozhodčí senát rozhodnout o konání ústního jednání na jiném místě České republiky nebo v zahraničí. Souhlas tajemníka a rozhodnutí rozhodčího senátu se nevyžaduje, má-li se řízení konat ve stálém sudišti nebo v jednacím místě rozhodčího soudu, tj. v Brně (kde se projednává několik set sporů ročně), Ostrově, Zlínu a Plzni. Ujednání o konání ústního jednání v jiném místě než v sídle RS je často využíváno; lze předpokládat, že tomu tak bude i nadále. Šetří to čas i náklady.

Následující ustanovení Řádu upravuje postup v řízení (§ 6) a jazyk, ve kterém se řízení koná (§ 7). Rozhodci postupují v řízení zásadně takovým způsobem, který považují za vhodný, tak, aby při zachování rovného postavení stran a při poskytnutí stejné příležitosti k uplatnění práv všem stranám byl bez zbytečných formalit zjištěn skutkový stav věci potřebný pro rozhodnutí sporu. Řízení se koná v češtině popř. ve slovenštině, pokud se strany písemně nedohodly jinak. Je-li však dohoda uzavřena až po zahájení řízení, nejsou jí rozhodci vázáni.

Veškeré písemnosti musí být předloženy v takovém počtu, aby každá ze stran, každý člen rozhodčího senátu a sekretariát RS měli po jednom vyhotovení. Toto ne-

platí v případě, že strana dodala RS dokument ze své datové schránky do datové schránky RS (§ 18a zákona č. 300/2008 Sb., o elektronických úkonech a autorizované konverzi dokumentů) anebo prostřednictvím veřejné datové sítě na elektronickou adresu RS s elektronickým podpisem založeným na kvalifikovaném certifikátu služeb (dále jen „uznávaný elektronický podpis“).

Podle ustanovení nazvaného Použití hmotného práva (§ 9) řeší RS spory podle hmotného práva, jímž se předmět sporu řídí, a v obchodních věcech též s přihlédnutím k obchodním zvyklostem. Ve sporech ze spotřebitelských smluv se rozhodci dále řídí právními předpisy na ochranu spotřebitele (§ 25 odst. 3 zákona).

S výjimkou sporů ze spotřebitelských smluv **může být spor rozhodnut podle zásad spravedlnosti**, avšak jen tehdy, jestliže k tomu strany rozhodce výslovně pověřily.

Velmi významnou otázkou je doručování (§ 10). Písemnosti ve sporu zasílá stranám RS na adresu, kterou strana uvedla, nebo dodáním do datové schránky, pokud strana takové dodávání umožnila (§ 18a odst. 1 zák. č. 300/2008 Sb.). Pokud strana žádnou adresu neuvedla a dodání do datové schránky není možné, zasílají se jí písemnosti na adresu, která je RS známa. Pokud si strana zvolila zástupce, zasílají se písemnosti tomuto zástupci.

S účinky doručení adresátovi mohou namísto adresáta přijímat písemnosti, a to i do datové schránky, osoby jím zmocněné k přijímání písemností, jakož i další osoby uvedené jako příjemci písemností v občanském soudním řádu.

Žaloby, žalobní odpovědi, předvolání, rozhodčí nálezy a usnesení se doručují do vlastních rukou s potvrzením o doručení, anebo dodáním do datové schránky adresáta. Zpráva zasláná prostřednictvím veřejné datové sítě na elektronickou adresu adresáta (strany) musí být opatřena uznávaným elektronickým podpisem.

Kterákoli z písemností může být doručena rovněž osobně s potvrzením o doručení.

Všechna doručení RS jsou platná, a to i tehdy, jestliže adresát písemnost odepřel převzít nebo ji nevyzvedl přes oznámení provozovatele poštovních služeb. Písemnost, jejíž převzetí bylo adresátem odepřeno, je doručena dnem, kdy převzetí bylo odepřeno.

Písemnost určená k doručení do vlastních rukou, kterou adresát nevyzvedl do 10 dnů od oznámení provozovatele poštovních služeb, se považuje za doručenou poslední den této lhůty, i když se adresát o uložení nedozvěděl. Pokud se doručuje do zahraničí, stačí, bylo-li doručeno podle práva státu místa doručení.

Dokument, který byl dodán do datové schránky, je doručen okamžikem, kdy se do datové schránky přihlásí osoba, která má s ohledem na rozsah svého oprávnění přístup k dodanému dokumentu. V případě Rozhodčího soudu však nelze uplatnit fikci doručení zásilky po uplynutí deseti dnů, neboť Rozhodčí soud není orgánem veřejné moci. Nově se upravuje doručování prostřednictvím veřejné datové sítě (e-mailem) s využitím elektronického podpisu.

Jestliže strana po zahájení rozhodčího řízení změnila adresu, aniž to oznámila RS, je platně doručováno, jsou-li písemnosti zasílány na poslední známou adresu. Jestliže

se určeným postupem nepodařilo doručit straně na její poslední známou adresu, může jí předseda RS ustanovit osobu pověřenou k přijímání písemností. Touto pověřenou osobou může být jen osoba zapsaná na seznamu rozhodců RS (lze mluvit o tzv. opatrovníkovi k přijímání písemností).

Řád dále upravuje otázky přerušení řízení (§ 11), navrácení v předešlý stav (§ 12), zajištění důkazů a předběžná opatření (§ 13), účast vedlejších účastníků (§ 14) a úkony předsednictva, předsedy a tajemníka (§ 15). Není-li stanoveno jinak, platí ustanovení Řádu o řízení před rozhodčím senátem přiměřeně i pro úkony předsednictva, předsedy nebo tajemníka RS.

Rozhodčí řízení je zahájeno dnem doručení žaloby RS, nevyplyvá-li z mezinárodní smlouvy, kterou je Česká republika vázána, něco jiného (§ 16). Podmínkou pro projednání žaloby je zaplacení poplatku za rozhodčí řízení a paušálu na správní náklady ve správné výši podle hodnoty předmětu sporu.

Je přitom určen minimální obsah žalobního návrhu (§ 17) a též je určeno, že žalobní návrh musí být podepsán oprávněnou osobou.

Žalobce je povinen uvést v žalobě hodnotu sporu (§ 18). To platí i v případech, kdy uplatněný nárok nebo jeho část má nepeněžitou povahu. Hodnota předmětu sporu se určuje:

- vymáhanou částkou, jde-li o žalobu o peněžité plnění;
- hodnotou vymáhané věci, jde-li o žalobu o vydání věci;
- hodnotou předmětu právních vztahů v okamžiku podání žaloby, jde-li o žalobu na určení, zda tu právní vztah nebo právo je, či není, nebo o žalobu o nahrazení projevu vůle stran;
- v ostatních případech zejména na základě údajů, které má žalobce k dispozici.

Strany sporu tím, že přijímají rozhodčí doložkou, uzavřenou ve vzájemné shodě, příslušnost rozhodce (rozhodčího soudu) projednat a rozhodnout spor musí počítat s tím, že při řízení nebudou aplikována všechna pravidla jinak platná pro kontradiktorní řízení v civilních věcech před soudy a že respektování všech procesních pravidel pro dokazování před soudy není ve zjednodušené podobě řízení rozhodčího ani možné, ani vhodné.

K dokazování se vztahuje § 20 zákona o rozhodčím řízení. Základní kategorií důkazních prostředků jsou důkazy listinné, které – s ohledem na povahu sporů ze smluv, které jsou v rozhodčím řízení projednávány, jsou většinou dostačující k prokázání skutkových tvrzení stran. Zákon ostatně stanoví, že důkazy výsledkem účastníků, svědků či znalců – tedy druhy důkazních prostředků v civilním řízení před soudy zcela běžné a možno říci zásadní – mohou rozhodčí soudy provádět pouze tehdy, jestliže se uvedené osoby k řízení dobrovolně dostaví a poskytnou výpověď. Také jiné důkazy mohou provádět jen tehdy, jsou-li jim poskytnuty. Příčinou této specifické úpravy průběhu dokazování je okolnost, že k provedení svých úkonů nedisponuje rozhodce ani rozhodčí soud státní donucovací mocí k nařízení. Může se nicméně stát,

že provedení některého důkazu se ukáže v průběhu řízení jako nezbytné pro zjištění skutkového stavu. Potom lze využít ustanovení druhého odst. § 20, podle něž procesní úkony, které nemohou rozhodci sami provést, provede na jejich dožádání soud.

Pokud jde o druhy důkazů, které rozhodci mohou provádět v rozhodčím řízení, je výčet uvedený v ustanovení § 20 odst. 1 pouze demonstrativní. Obecně i pro rozhodčí řízení platí, že jako důkaz je možno použít vše, co může věrohodně prokázat skutkové či právní okolnosti věci, tj. toho, co je předmětem řízení nebo co z pohledu rozhodců může takové okolnosti prokázat. Analogické použití občanského soudního řádu (zákon č. 99/1963 ve znění pozdějších změn doplnků, dále jen OSŘ), které umožňuje § 30 zákona, bude v daném případě vhodné. Skutečností ovšem zůstává, že nepůjde o postup podle občanského soudního řádu, nýbrž může jít pouze o obdobu takového postupu, kdy úprava v OSŘ slouží spíše jako vodítko. Bude tak možno například provést důkaz též notářským a exekutorským zápisem či jakoukoliv listinou, včetně veřejných listin, výpisů z veřejných knih apod. Všechny tyto důkazy však musí být poskytnuty rozhodcům dobrovolně.

Způsob provádění důkazů v rámci rozhodčího řízení je v kompetenci rozhodců. Jsou to rozhodci, kteří rozhodují, zda budou čteny dokumenty, slyšení svědci či prováděny a zkoumány jiné důkazy. Při tomto rozhodování musí rozhodci vždy brát v úvahu náklady celého rozhodčího řízení. Od rozhodců se nevyžaduje provádět vlastní vyšetřování. Je *de facto* na uvážení samotných stran, jaké důkazy předloží na podporu své argumentace s ohledem na předložené nároky či vznesené námitky. Rozhodci hodnotí důkazy podle svého vlastního přesvědčení a na základě tohoto přesvědčení vynášejí své rozhodnutí. Důkazy, které posuzují, zahrnují také svědectví a posudky znalců.

Řád dále mj. upravuje i zpětvzetí žaloby (§ 21). Je zde respektována zásada dispozice s návrhem. Do skončení rozhodčího řízení může vzít žalobce žalobu zpět, a to zčásti nebo zcela. Je-li žaloba vzata zpět, rozhodčí senát zcela, popř. v rozsahu zpětvzetí žaloby, rozhodčí řízení zastaví. Jestliže ostatní účastníci se zpětvzetím žaloby z vážných důvodů nesouhlasí, rozhodčí senát rozhodne, že zpětvzetí žaloby není účinné. Senát pak pokračuje v řízení.

Strana žalovaná má právo v rámci přípravy na projednání sporu podat žalobní odpověď, předložit své důkazy k prokázání svých tvrzení a oznámit jméno a příjmení rozhodce, kterého si zvolila, nebo požádat, aby jmenování rozhodce provedl za něj předseda RS.

V případě zániku funkce rozhodce v průběhu řízení je ta ze stran, která měla právo tohoto rozhodce jmenovat, oprávněna jmenovat nového rozhodce, a to i v případě, že rozhodce byl původně jmenován předsedou rozhodčího soudu. Nově jmenovaný rozhodce vstupuje do řízení ve stavu k datu přijetí funkce rozhodce. Změna v osobě rozhodců v průběhu řízení není důvodem pro změnu předsedy rozhodčího senátu.

Řád pak obsahuje i obvyklou úpravu o vyloučení rozhodce pro podjatost, nahrazení rozhodce pro nečinnost a rozhodování o pravomoci (§ 24, § 25).

Jako důkazy lze přitom předkládat i odborné posudky, které si nechají strany zpracovat u odborníků v příslušném oboru. U těchto posudků si strany sjednávají cenu dohodou. Jde-li o znalce podle zákona o znalcích a tlumočnících, jde o odměnu smluvní podle tohoto zákona. Znalce si v těchto případech volí strana sporu. V některých případech se zpracovávají znalecké posudky, které „žadává“ RS.

Upravena je i problematika přípravy projednání sporu rozhodčím senátem (§ 26). Rozhodčí senát prověří stav sporu k projednání a shledá-li to nutným, učiní doplňující opatření k přípravě projednání sporu, zejména si vyžádá písemná stanoviska, důkazy a další doplňující písemnosti a stanoví k tomu přiměřené lhůty. Rozhodčí senát může rozhodnout o sestavení sporných otázek, kterými se bude v rámci řízení zabývat.

Pokud jde o samotná procesní pravidla, doznala tato ustanovení Řádu spíše zpřesnění než zásadních změn. Zmínit lze povinnost rozhodčího senátu pořizovat protokol o hlasování v případech, kdy rozhodnutí senátu ve sporu není jednomyslné. Je rovněž povinné uvádět tuto skutečnost i v rozhodčím nález.

O čase a místě ústního jednání vyrozumí RS strany předvoláním, které jim bude zasláno s takovým předstihem, aby každá ze stran měla k dispozici lhůtu alespoň 10 dní na přípravu k jednání.

Spor se zásadně projednává v neveřejném jednání a s výjimkou sporů ze spotřebitelských smluv si mohou strany dohodnout, že rozhodčí senát rozhodne spor bez ústního jednání na základě písemností (§ 28, § 29).

Řád též umožňuje urychlené řízení (§ 30), a to s vydáním rozhodnutí do čtyř měsíců nebo do dvou měsíců. Pro urychlené řízení jsou stanoveny podmínky vč. zvýšené poplatkové povinnosti a zkracování některých podmiňujících lhůt určených Řádem obecně. Zrychlené řízení při zvláštní poplatkové povinnosti je ostatně možné i u rozhodčích soudů v jiných zemích.¹³

V Řádu je upravena i protižaloba (§ 31). Ustanovení o protižalobě se použijí přiměřeně i na uplatnění námitky započtení, vyplývá-li uplatněná námitka z jiného právního vztahu než je nárok uplatněný žalobou.

Pro rozhodčí řízení je pak významné a typické vedení stran k vyřešení sporu smírem. Rozhodčí senát je podle okolností případu oprávněn vyzvat v každém stadiu řízení strany k uzavření smíru a uvést návrhy, doporučení a podněty, které podle jeho názoru mohou přispět k jeho uskutečnění (§ 32). Uzavření smíru se ve značném počtu sporů daří.

O každém ústním jednání se vždy pořizuje zápis v jazyce řízení, který obsahuje určené náležitosti (§ 33).

Řád následně upravuje i dokazování, skončení řízení, vydání rozhodčího nálezu (§ 34 až 39). Řád řeší i hlasování o rozhodčím nález, vyhlášení rozhodčího nálezu a doplnění a opravu rozhodčího nálezu (§ 40 až 42).

13 DOBIÁŠ, P.: Standardy rozhodčího řízení v nových řádech mezinárodních rozhodčích soudů, *Obchodní právo* č. 12/2014, s. 514-524.

Ve stanovených případech se zastavuje rozhodčí řízení bez vydání nálezu. Řízení se skončí vydáním usnesením o zastavení řízení.

Za významné lze považovat ustanovení Řádu Rozhodčího soudu, které výslovně stanoví, že rozhodčí řízení končí právní mocí rozhodčího nálezu nebo doručením usnesení o zastavení řízení.

Část čtvrtá Řádu (§ 45 až 57) je věnována pravidlům o nákladech rozhodčího řízení. Upravuje náklady rozhodčího řízení, ustanovení o platbách a poplatku za rozhodčí řízení, možnosti snížení poplatku za rozhodčí řízení a jeho částečné vrácení, ustanovení o urychleném řízení, poplatku při protižalobě, popř. námitce započtení, poplatku za přezkum a poplatku za zvláštní jmenování předsedy rozhodčího senátu. Je zde upraven i paušál na správní náklady RS, ustanovení o zvláštních nákladech, náhradě nákladů řízení, výjimkách a sazebníku nákladů řízení, který tvoří nedílnou součást Řádu.

Součástí Řádu Rozhodčího soudu jsou i pravidla o nákladech rozhodčího řízení a sazebník nákladů. Pravidla umožňují snižování poplatku za rozhodčí řízení v případech, kdy je spor rozhodován jediným rozhodcem, ve zjednodušených řízeních, v případech zpětvzetí žaloby nejméně 7 dní před datem konání ústního jednání apod., na druhé straně jsou stanoveny poplatky za přezkum rozhodnutí a za zvláštní jmenování předsedy rozhodčího senátu.

Výslovně je zakotvena zásada, že úspěšné straně se přiznává náhrada nákladů rozhodčího řízení (v případě částečného úspěchu podle poměru přiznané a zamítnuté části nároku) a pokud jde o náklady právního zastoupení, přiznávají se (kromě odůvodněných případů, ve kterých se nepřiznávají) náhrady podle zvláštního předpisu, kterým je advokátní tarif (vyhláška č. 177/1996 Sb.), pokud se strany písemně nedohodnou jinak.

Poplatky či paušály na správní náklady, které byly uhrazeny na základě Řádu, se stranám vrací pouze v případě, že je tak Řádem výslovně stanoveno; v ostatních případech se nevrací, a to bez ohledu na to, kdy a za jakých okolností bylo řízení ukončeno.

V závěru této části (§ 57 odst. 2) je provedeno vymezení tuzemských sporů. Tuzemským sporem se pro účely sazebníku rozumí spor, v němž se použije české hmotné právo, řízení se koná v češtině, na území České republiky, rozhodnutí se vydává v češtině a všichni účastníci, popř. organizační složky zahraničních právnických osob účastníci se sporu a zapsané v českém obchodním rejstříku, mají sídlo či bydliště na území České republiky.

Závěrem

Na základě návrhu kterékoliv ze stran a se souhlasem druhé strany provede RS dobrovolné smířčí řízení, a to bez ohledu, zda mezi stranami byla uzavřena rozhodčí smlouva. Návrh smíru, který smířčí výbor stranám doporučí, mohou strany přijmout nebo odmítnout.

Otázky neupravené v Řádu se řídí ustanovením zákona.

Přitom se ustanovení o závazkových vztazích, jež se týkají uplatnění práva u soudu, soudního řízení nebo soudního rozhodnutí, použije přiměřeně i pro uplatnění práva před rozhodčím soudem (rozhodcem), pro rozhodčí řízení nebo rozhodčí nález, jestliže se opírají o platnou rozhodčí smlouvu (rozhodčí doložku). Účinností nového občanského zákoníku nedošlo v tomto k žádné změně.

V rozhodčím řízení probíhá i dokazování. K dokazování se vztahuje § 20 zákona o rozhodčím řízení. Zásadní kategorií důkazních prostředků jsou důkazy listinné, které s ohledem na povahu sporů ze smluv, které jsou v rozhodčím řízení projednávány, jsou většinou dostačující k prokázání skutkových tvrzení stran. Zákon stanoví, že důkazy výsledkem účastníků, svědků či znaleců – tedy druhy důkazních prostředků v civilním řízení před soudy zcela běžné a možno říci zásadní – mohou rozhodčí soudy provádět pouze tehdy, jestliže se uvedené osoby k řízení dobrovolně dostaví a poskytnou výpověď. Také jiné důkazy mohou provádět jen tehdy, jsou-li jim poskytnuty. Příčinou této specifické úpravy průběhu dokazování je okolnost, že k provedení svých úkonů nedisponuje rozhodce ani rozhodčí soud státní donucovací mocí k jejich nařízení.

Rozhodčí řízení před Rozhodčím soudem se za téměř sedmdesát let jeho existence právem stalo vyhledávanou alternativou k řízení před obecnými soudy. Strany sporů se na Rozhodčí soud obracejí i opakovaně a nejčastěji oceňují rychlost projednání, volbu jazyka řízení, profesionální administraci sporu, možnost výběru rozhodců dle potřeb každého sporu a bezproblémovou vymahatelnost rozhodčího nálezu v České republice i v signatářských zemích Úmluvy o uznání a výkonu cizích rozhodčích nálezů z roku 1958.

Možnost závazně vyřešit svůj spor v rámci vysoce flexibilního řízení před Rozhodčím soudem může stranám sporu výrazně ušetřit čas i náklady.

Pro rozhodčí řízení se jeví klíčové zvolení vhodného rozhodce (rozhodců). Důležité je též již v průběhu obchodního případu jeho pečlivé dokumentování a v průběhu rozhodčího řízení pečlivé provedení dokazování. Podle ustanovení § 34 Řádu RS a § 118a o.s.ř., pokud nedoloží strana sporu svoje tvrzení řádnými důkazy, nemůže být rozhodnuto v její prospěch.

Literatura:

- BĚLOHLÁVEK, A. J.; KOVÁŘOVÁ, D.; HAVLÍČEK, K.: Rozhodčí řízení v teorii a aplikační praxi, sborník *Pražský právníkový podzim*, 2015, 313 s.
- DOBIÁŠ, P.: Standardy rozhodčího řízení v nových řádech mezinárodních rozhodčích soudů, *Obchodní právo* č. 12/2014, s. 514-524.
- Horáček, T.; ETLÍKOVÁ, M.; VÍTOVÁ, B.; VEČL, T.; FIALOVÁ, J.; KREJCAR, N.; NOVOTNÁ, M.; NĚMEČKOVÁ, Š.; SIK-SIMON, R. I.; IVANČO, A.: *Téma: Mimosoudní řešení spotřebitelských sporů*, *Soukromé právo*, č. 7 - 8/2017, s. 2-49.
- HORÁČEK, T.; HUČKOVÁ, R.: Implementace směrnice o alternativním řešení spotřebitelských sporů v České a slovenské republice in Suchoža, J.; Husár, J.

- (eds): *Právo, obchod, ekonomika V.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, s. 156-166.
- HUČKOVÁ, R.: Koncepčné otázky novej právnej úpravy rozhodcovského konaní v slovenských podmienkach, in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 501-505.
 - HUČKOVÁ, R.: Nové mechanizmy uplatňovania práv spotrebiteľov, *Studia iuridica Cassoviensia*, č. 1/2016, s. 36-45.
 - HUČKOVÁ, R.: *Rozhodcovské konanie*, Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2013, 208 s.
 - CHOVANCOVÁ, K.: Rozhodcovské doložky v spotrebiteľských zmluvách / Európske variácie, in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 506-524.
 - JANKU, M.: *Rozhodčí řízení, Alternativní rozhodování sporů*, Praha VŠFS 2015, 143 s.
 - KUBÍČEK, P.: Stále rozhodcovské súdy a príprava novej právnej úpravy rozhodcovského konania in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 541-546.
 - KUBÍČEK, P.: Rozhodcovské konanie a novela zákona o rozhodcovskom konaní, in Suchoža, J.; Husár, J.; (eds): *Právo, obchod, ekonomika V.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, s. 238-241.
 - LIPTÁK, F.: Právne princípy v medzinárodnej obchodnej arbitráži, in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 547-558.
 - MATZNER, J.: Rozhodčí doložka - dobrý sluha, špatný pán, *Právní rádce* 1/2015, s. 38-39.
 - RABAN, P.: Aktuální problémy alternativního rozhodování sporů in SUCHOŽA, J., HUSÁR, J. (eds): *Právo, obchod, ekonomika IV.*, sborník vědeckých prací, Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košicích, 2014, s. 559-570.
 - ŠTEVČEK, M.; GÁBRIŠ, T.: Reforma rozhodcovského konania v Slovenskej republike s osobitým zreteľom na tzv. obchodnú arbitráž, *Justičná revue* č. 4/2015, s. 448-462.

prof. JUDr. Karel Marek, CSc.
Výsoká škola finanční a správní
Fakulta právních a správních studií
Estónska 500
101 00 Praha 10
Česká republika

Trest zákazu činnosti a trest prepadnutia majetku ako opatrenie proti daňovým podvodom

Simona Ferenčíková *

Abstrakt :

Príspevok sa zaoberá trestnoprávnymi možnosťami eliminácie a predchádzania daňovej trestnej činnosti. Autor považuje trest zákazu činnosti a trest prepadnutia majetku ako druhy trestnoprávných sankcií za trestnoprávne nástroje predchádzania a eliminácie daňovej trestnej činnosti. Analyzuje preto právnu úpravu uvedených trestov obsiahnutú v Trestnom zákone, ako aj navrhovanú právnu úpravu a súčasne v závere článku formuluje konkrétne návrhy de lege ferenda.

Kľúčové slová:

daňová trestná činnosť, daňový podvod, trest zákazu činnosti, trest prepadnutia majetku, Trestný zákon, prevencia

Prohibition to Undertake Activities and Forfeiture of Property as Anti-fraud Measures

Abstract:

This paper deals with criminal options to eliminate and prevent of tax criminality. The author considers prohibition to undertake activities and forfeiture of property as categories of criminal sanctions for legal instruments to prevent and eliminate of tax criminality. For this reason the author analyses legislation related to this sanctions in Criminal Code as well as proposed legislation and the same time at the conclusion of this paper she presents concrete proposals de lege ferenda.

Key words:

tax criminality, tax fraud, prohibition to undertake of activities, forfeiture of property, Criminal Code, prevention

Úvod

V piatej hlave osobitnej časti Trestného zákona sú upravené skutkové podstaty trestných činov, ktoré poskytujú ochranu predovšetkým hospodárskym záujmom SR. Ochrana hospodárskych záujmov je však upravená aj v ďalších ustanoveniach Trestného zákona, predovšetkým v jeho štvrtej hlave osobitnej časti, upravujúcich trestné

* doc. JUDr. Simona Ferenčíková, PhD., docentka na Katedre trestného práva, Právnická fakulta UPJŠ v Košiciach. Predložený článok je výstupom riešenia projektu VEGA č. 1/0375/15 „Daňové úniky a daňové podvody a právne možnosti ich predchádzania (inštitútmi daňového, obchodného a trestného práva)“.

činy proti majetku. Trestný čin daňového podvodu podľa § 277a Tr. zák. je zaradovaný medzi daňové podvodné konania. Štát má záujem na eliminácii daňových podvodov, preto sa trestná politika štátu zameriava na právne možnosti predchádzania uvedenej trestnej činnosti. Za tým účelom využíva tak prostriedky, nástroje a opatrenia mimotrestné, najmä daňové, ako aj trestné. Problematika daňových únikov a daňových podvodov, najmä opatrenia slúžiace na ich elimináciu, si často krát vyžadujú aplikáciu prierezových opatrení. Nemožno teda kategoricky aplikovať iba daňovo-právne inštitúty, resp. výlučne len trestnoprávne inštitúty, ale popri nástrojoch daňovo-právnych je potrebné efektívne aplikovať aj nástroje trestnoprávne, ktoré v zmysle atribútu trestnoprávnej ochrany spočívajúceho v jej subsidiarite, budú mať charakter prostriedkov *ultima ratio*.

V máji 2012 prijala vláda SR Akčný plán boja proti daňovým podvodom obsahujúci 50 opatrení, realizácia ktorých bola rozdelená do troch nadväzujúcich etáp v rozmedzí rokov 2012 až 2016. Predmetné opatrenia sa týkali právnych oblastí, finančného, daňového, obchodného a trestného práva, oblasti operatívnych činností Finančnej správy a OČTK a prierezových oblastí.¹ Jednalo sa o opatrenia, realizácia ktorých bola v kompetencii troch rezortov: Ministerstva financií SR, Ministerstva vnútra SR a Ministerstva spravodlivosti SR a niekoľkých nimi riadených inštitúcií, primárne Finančnej správy a Prezídia Policajného zboru. Dôležitú úlohu pri implementácii niektorých opatrení zohrávala aj Generálna prokuratúra SR a jej súčasti. Hlavným zámerom predmetných opatrení bolo efektívnou legislatívnou úpravou, ako aj sériou prierezových nástrojov operatívneho, prípadne iného charakteru komplexne eliminovať a sankcionovať daňové úniky a zároveň colné podvody so zameraním na priame a nepriame dane. Významný akcent sa kládol aj na koordináciu práce Finančnej správy a orgánov činných v trestnom konaní s cieľom zvýšiť efektívnosť boja proti daňovým únikom (aj s ohľadom na trestný systém). V roku 2015 došlo k aktualizácii Akčného plánu boja proti daňovým podvodom a k doplneniu ďalších 30 opatrení týkajúcich sa vyššie uvedených právnych oblastí, ako aj ich prieniku.² V dôsledku zintenzívnenia a zefektívnenia spolupráce dotknutých zložiek výkonu boli postupne identifikované ďalšie oblasti, v ktorých bolo potrebné nastavenie nových, účinných opatrení v boji proti daňovým podvodom. V roku 2017 bol schválený Akčný plán boja proti daňovým podvodom 2017 – 2018³, ktorý obsahuje 21 nových opatrení, ktoré reagujú na potreby aplikačnej praxe a ich cieľom je eliminácia nových foriem daňových podvodov.

1 Uznesenie vlády SR č. 235 zo dňa 31. mája 2012 k návrhu Akčného plánu boja proti daňovým podvodom 2012 - 2016

2 Uznesenie vlády SR č. 380 zo dňa 8. júla 2015 k návrhu aktualizácie Akčného plánu boja proti daňovým podvodom 2012 - 2016

3 Uznesenie vlády SR č. 206 zo dňa 26. apríla 2017 k návrhu Akčného plánu boja proti daňovým podvodom 2017 - 2018

Trest zákazu činnosti

V zmysle vyššie uvedeného Akčného plánu boja proti daňovým podvodom 2012 – 2016 možno za legislatívny nástroj boja proti daňovým podvodom a daňovým únikom trestnoprávneho charakteru v rovine trestného práva hmotného považovať aj ustanovenie § 61 ods. 6 Tr. zák., v rámci ktorého je obsiahnutá úprava trestu zákazu činnosti. Trest zákazu činnosti je jedným z druhov trestov, ktoré majú priamo zabrániť páchaniu ďalších trestných činov. Zmyslom trestu zákazu činnosti je ďalej znemožniť páchatelovi trestného činu, ktorého sa dopustil v súvislosti s výkonom určitého povolania alebo funkcie, aby taký trestný čin v budúcnosti opätovne spáchal. Účelom trestu zákazu činnosti je predovšetkým zabrániť ďalšiemu páchaniu trestných činov, ktoré táto činnosť podnietila, alebo k nim vytvorila príležitosť. Súčasne sa tým chráni aj nezávadný výkon takej činnosti alebo povolania. Účelom trestu je zároveň vychovávať páchatel'a a ostatné osoby k náležitému morálnemu vzťahu k nezávadnému výkonu činnosti. Trest zákazu činnosti je ukladaný aj za trestné činy hospodárske. Tento druh trestu môže mať výrazný generálne preventívny účinok.⁴ Argumentáciu v naznačenom smere podporuje aj základná funkcia trestného práva, a to funkcia regulatívna a súčasne preventívna.

Vychádzajúc zo základnej tézy, že trestné právo, resp. právna úprava obsiahnutá v Trestnom zákone má odstrašujúce účinky v rovine preventívnej, možno usudzovať aj na preventívny a odstrašujúci charakter ustanovenia, ktoré prísnejšie postihuje kvalifikované skutkové podstaty daňových trestných činov. Predmetné ustanovenie bolo do Trestného zákona zavedené ako § 61 ods. 5 zákonom č. 246/2012 Z. z. s účinnosťou od 1. októbra 2010. V zmysle dôvodovej správy bolo účelom zavedenia tohto ustanovenia obligatórne ukladanie trestu zákazu činnosti v hornej polovici trestnej sadzby pri trestných činoch daňových, ak protiprávnym konaním došlo k naplneniu znakov kvalifikovanej skutkovej podstaty trestného činu. Z dôvodovej správy teda vyplýva obligatórne ukladanie trestu zákazu činnosti pri spáchaní určených trestných činov daňových. Podľa platného a účinného znenia § 61 ods. 6 Tr. zák., ak súd odsudzuje páchatel'a za trestný čin skrátenia dane a poistného podľa § 276 ods. 2, 3 alebo ods. 4, trestný čin neodvedenia dane a poistného podľa § 277 ods. 2, 3 alebo ods. 4, trestný čin daňového podvodu podľa § 277a ods. 2 alebo ods. 3, trestný čin nezaplatenia dane a poistného podľa § 278 ods. 2 alebo ods. 3 a trestný čin marenia výkonu správy daní podľa § 278a ods. 2 alebo ods. 3, uloží mu trest zákazu činnosti v hornej polovici trestnej sadzby uvedenej v ods. 2 § 61 Tr. zák. Z uvedeného ustanovenia možno implicitne vyvodit' niekoľko relevantných skutočností. V prvom rade je potrebné upriamiť pozornosť na skupinu trestných činov, vo vzťahu ku ktorým sa predmetné ustanovenie aplikuje. Spoločným prvkom taxatívne vymenovaných trestných činov je skutočnosť, že sa jedná o tzv. daňové trestné činy. Z hľadiska delenia skutko-

4 MENCEROVÁ, I. a kol. 2014. *Trestné právo hmotné. Osobitná časť*. Šamorín : Heuréka, 2014, s. 369

vých podstát trestných činov podľa závažnosti sa v danej skupine trestných činov jedná o kvalifikované skutkové podstaty taxatívne vymenovaných daňových trestných činov. Aplikácia analyzovaného ustanovenia je vylúčená v prípade základných skutkových podstát, ktoré sú obsiahnuté v prvých odsekoch jednotlivých menovaných ustanovení. Podstata protiprávneho konania zostáva zachovaná, diferencovaná je len výška spôsobenej škody, resp. rozsah činu. Podľa § 61 ods. 2 Tr. zák. môže súd uložiť trest zákazu činnosti na jeden rok až desať rokov, ak sa páchatel dopustil trestného činu v súvislosti s touto činnosťou. Z normatívneho znenia § 61 ods. 2 Tr. zák. možno rezultovať, že trest zákazu činnosti je vo všeobecnosti trestom fakultatívnym a súčasne je v zmysle trestnoprávnej teórie prejavom relatívne určitej sankcie, kedy je daný druh trestu (zákaz činnosti) a súčasne sadzba (dolná a horná hranica trestnej sadzby), v rámci ktorej sa môže súd pri svojom rozhodovaní v otázke trestania, teda určovaní konkrétnej výmery pohybovať. Pokiaľ ide o výklad § 61 ods. 6 Tr. zák. v kontexte možnosti alebo povinnosti ukladať trest zákazu činnosti, vyvstáva otázka, či z daného ustanovenia vyplýva obligatornosť uloženia trestu zákazu činnosti, kedy súd musí uložiť trest zákazu činnosti, v súvislosti s ktorou bol spáchaný niektorý z taxatívne vymenovaných daňových trestných činov, alebo ide iba o ustanovenie, ktoré upravuje sprísnenie ukladania tohto trestu u taxatívne vymedzených daňových trestných činov v prípade, ak sa súd rozhodne za ne uložiť trest zákazu činnosti. Vzhľadom na zdôvodnenie dôvodovej správy uvedené vyššie je potrebné pristúpiť k prvému výkladu, a síce k obligatornému ukladaniu trestu zákazu činnosti v prípade daňových trestných činov naplňajúcich kvalifikovanú skutkovú podstatu. V prípade spáchania protiprávneho konania naplňajúceho kvalifikovanú skutkovú podstatu daňového trestného činu súd nemá možnosť uvažovať, či trest zákazu činnosti uloží, ale ho uložiť musí. Navyše je stanovená povinnosť, aby súd uložil trest v hornej polovici zákonom určenej trestnej sadzby, ktorú musí dodržať. Konkrétna výmera trestu zákazu činnosti za spáchaný daňový trestný čin v kvalifikovanej skutkovej podstate je tak súdom určená v rozpätí päť rokov až desať rokov, teda najnižšia výmera trestu zákazu činnosti je päť rokov. Pokiaľ ide o druhý výklad pertraktovaný v odbornej literatúre, a síce, že ide iba o sprísnenie ukladania trestu zákazu činnosti v prípade daňových trestných činov naplňajúcich kvalifikovanú skutkovú podstatu, musíme konštatovať, že v tomto zmysle je potrebné prijať výklad, že si trest zákazu činnosti zachováva svoj fakultatívny charakter, teda súd môže tento trest za daňový trestný čin uložiť, a pokiaľ sa rozhodne tento druh trestu uložiť, potom musí obligatorne aplikovať § 61 ods. 6 Tr. zák. a uložiť trest zákazu činnosti v hornej polovici trestnej sadzby ustanovenej TZ. Inak povedané, prísnejšie potrestanie je výnimkou zo všeobecného pravidla, že súd určuje konkrétnu dĺžku (výmeru) trestu zákazu činnosti podľa svojej úvahy a rozhodnutia. Uvedený druhý prístup argumentačne podporuje aj komparatívne porovnanie s § 61 ods. 5 Tr. zák., ktoré upravuje obligatorne ukladanie trestu zákazu činnosti na doživotie.

Prísnejšie trestanie daňových trestných činov naplňajúcich kvalifikovanú skutkovú podstatu možno vnímať ako pozitívny krok berúc do úvahy skutočnosť, že prísnejšie potrestanie páchatel'a môže mať generálne účinky na potenciálnych páchatel'ov daňových trestných činov. Práve z uvedeného dôvodu je potrebné vychádzať z prvého prístupu (výkladu), podľa ktorého je stanovená obligatornosť ukladania trestu zákazu činnosti za daňový trestný čin naplňajúci kvalifikovanú skutkovú podstatu, ktorý je navyše doplnený obligatornosťou prísnejšieho trestania.

Trest prepadnutia majetku

Za hmotnoprávny nástroj prevencie daňových podvodov a daňových únikov možno okrem trestu zákazu činnosti považovať aj trest prepadnutia majetku. Aj keď by sme mohli uvažovať o treste prepadnutia majetku, ktorý je ukladaný fakultatívne podľa § 58 ods. 1 Tr. zák., na mysl máme skôr obligatorne ukladanie trestu za taxatívne vymedzené trestné činy podľa § 58 ods. 2 Tr. zák. Uvedené ustanovenie vymedzuje okruh trestných činov, za ktoré súd musí uložiť trest prepadnutia majetku, ak je súčasne splnená ďalšia zákonná požiadavka, a to, že páchatel' nadobudol majetok aspoň v značnom rozsahu trestnou činnosťou alebo z príjmov pochádzajúcich z trestnej činnosti. Do uvedeného okruhu v zmysle zákonnej úpravy sú zaraďované aj kvalifikované skutkové podstaty trestného činu skrátenia dane a poistného, trestného činu neodvedenia dane a poistného, trestného činu nezaplatenia dane a poistného a trestného činu daňového podvodu.

V uvedenom smere je potrebné spomenúť aj ďalšiu legislatívnu zmenu, ktorá sa týka trestnoprávneho postihovania aj daňovej trestnej činnosti. Návrh zákona o výkone rozhodnutia o zaistení majetku navrhuje nepriamo novelizovať aj Trestný zákon, pričom navrhuje zaviesť nový druh ochranného opatrenia ako druhu trestnoprávnej sankcie, ktorým je zhabanie časti majetku. Použitie ochranného opatrenia vychádza z talianskeho modelu, ktorý nekladie dôraz na uznanie viny, ale na ochranu spoločnosti pred páchaním trestnej činnosti. V tomto prípade sa postihuje majetok, ktorý nemá priamu súvislosť s trestným činom. Zhabanie takejto časti majetku je potrebné z dôvodu ochrany spoločnosti pred ďalším páchaním trestnej činnosti. Navrhovaný inštitút vychádza z princípu, že štát je povinný zhabať akýkoľvek majetok, ktorý bol získaný trestnou činnosťou, čím sa má zabezpečiť ochrana pred recidívou páchatel'ov a súčasne odradiť potencionálnych páchatel'ov trestnej činnosti. Páchatel'om sú skonfiškované zisky z trestnej činnosti a potenciálne nástroje k jej ďalšiemu páchaniu, čo je vo verejnom záujme. Cieľom navrhovaného ochranného opatrenia je konfiškácia (zhabanie) časti majetku, u ktorého je veľký a odôvodnený predpoklad nelegálneho pôvodu, čím sa má predchádzať ďalšiemu páchaniu trestnej činnosti a súčasne zhabanie časti majetku pravdepodobne pochádzajúceho z neodhalenej trestnej činnosti. Ochranné opatrenie má preventívny a ochranný charakter. Navrhovaná úprava nevyžaduje preukázanie časti majetku ako nástroja alebo výnosu z konkrétneho trestné-

ho činu. Prostredníctvom tohto ochranného opatrenia sa postihujú prípady, keď nie sú žiadne dôkazy svedčiace o tom, že majetok bol nadobudnutý legálnym spôsobom vo vymedzenom časovom období súvisiacom so spáchaním trestného činu, za ktorý bola osoba odsúdená a s ohľadom na všetky skutočnosti má súd za to, že takáto časť majetku pochádza z neodhalenej trestnej činnosti. Podmienkou pre uloženie ochranného opatrenia páchatel'ovi je, že páchatel' je uznaný za vinného za trestný čin, ktorým získal majetkový prospech. Ďalšou podmienkou sú skutočnosti, na základe ktorých má súd za to, že majetok má pôvod v trestnej činnosti, napríklad majetok, ktorý páchatel' v 5-ročnom období previedol na iné osoby.⁵

Záver

Záverom je potrebné konštatovať, že pokiaľ ide o trestné preventívne opatrenia proti daňovým podvodom a inej daňovej trestnej činnosti, je nutné vychádzať zo základného atribútu trestnoprávnej úpravy, jednak z jej subsidiarity a jednak z jej všeobecnej odstrašujúcej funkcie. V zmysle uvedeného, nielen skutkové podstaty daňových trestných činov upravené v osobitnej časti Trestného zákona, ale aj hmotnoprávne inštitúty upravené vo všeobecnej časti Trestného zákona vrátane trestov ako druhov trestných sankcií môžu slúžiť ako trestnoprávny prostriedok predchádzania či eliminácie protiprávnej činnosti spočívajúcej v daňových podvodných konaniach. Rovnako významné sú však aj inštitúty procesného charakteru, ktoré napomáhajú zisťovaniu, odhaľovaniu, objasňovaniu trestnej činnosti a usvedčovaniu jej páchatel'ov, čo následne vedie k ich trestnoprávnemu sankcionovaniu, čo môže taktiež disponovať odstrašujúcim preventívnym charakterom.

Vzhľadom na vyššie uvedené považujeme trest zákazu činnosti a trest prepadnutia majetku za relevantné právne nástroje eliminácie daňovej trestnej činnosti. Za účelom predchádzania daňových podvodov a daňových únikov však záverom navrhujeme zaviesť obligatornosť ukladania trestu zákazu činnosti aj za daňové trestné činy v základných skutkových podstatách, u ktorých by v porovnaní s kvalifikovanými skutkovými podstatami absentovala obligatornosť prísnejšieho trestania, teda ukladania trestu zákazu činnosti v hornej polovici trestnej sadzby.

Literatúra:

- *Dôvodová správa k návrhu zákona o výkone rozhodnutia o zaistení majetku*
- GÁBRIŠ, T. - JÁGER, R.: Sexuálne trestné činy v slovanskom práve na Veľkej Morave. In: *Sexuální trestné činy včera a dnes*. Brno, Ostrava : The European Society for History of Law, Key Publishing, 2014. ISBN: 978-80-7418-213-6. s. 36-59.

5 *Dôvodová správa k návrhu zákona o výkone rozhodnutia o zaistení majetku*, s. 10-11

- JÁGER, R.: Rekonštrukcia súdneho procesu v predcyrilometodskom a cyrilometodskom práve. In: *Mílniky práva v stredourópskom priestore 2015*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015. ISBN: 978-80-7160-394-8. s. 498-510.
- JÁGER, R.: *Nomokánon – Právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica: Belianum, 2017. ISBN: 978-80-557-1289-5.
- MAĎAR, M.: Definovanie pojmu domáce násilie. In: *Interpolis '14 : zborník vedeckých prác, medzinárodná vedecká konferencia doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0862-1, s. 328-332.
- MENCEROVÁ, I. a kol. 2014. *Trestné právo hmotné. Osobitná časť*. Šamorín : Heuréka, 2014
- Uznesenie vlády SR č. 235 zo dňa 31. mája 2012 k návrhu Akčného plánu boja proti daňovým podvodom 2012 – 2016
- Uznesenie vlády SR č. 380 zo dňa 8. júla 2015 k návrhu aktualizácie Akčného plánu boja proti daňovým podvodom 2012 - 2016
- Uznesenie vlády SR č. 206 zo dňa 26. apríla 2017 k návrhu Akčného plánu boja proti daňovým podvodom 2017 – 2018
- Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon

doc. JUDr. Simona Ferenčíková, PhD.
Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika
Katedra trestného práva
Kováčska 30
040 75 Košice
Slovenská republika

Unikátny ústavný a kultivovaný spôsob zániku Česko-Slovenska

Pavol Hrivík *

Abstrakt:

Štúdia sa zaoberá spoločenským a politickým vývojom v bývalom Česko-Slovensku po prvých demokratických parlamentných voľbách v júni 1990. Posudzované sú predovšetkým zásadné udalosti a kroky, ktoré sa udiali v česko-slovenskom parlamente (Federálnom zhromaždení) a ktoré postupne oslabovali vnútornú integritu spoločného štátu a nakoniec viedli k jeho rozpadu. Významná pozornosť je venovaná nástupu myšlienky sebaurčenia slovenského národa do najvyššieho zákonodarného zboru ČSFR a neskorším ústavným krokom, ktoré osobitným spôsobom postupne prispeli, či už priamo alebo nepriamo, k dezintegrácii česko-slovenského štátu. Sem možno zaradiť napríklad formovanie a schvaľovanie veľkého kompetenčného zákona federácie, politickú krízu vládnej moci, prezidentské iniciatívy na záchranu existujúcej formy federácie alebo politický a legislatívny vývoj po druhých parlamentných voľbách.

Kľúčové slová:

Česko-Slovensko, proces sebaurčenia Slovákov, kompetenčný zákon federácie, snahy o záchranu federácie, ústavne riadený dezintegračný proces, zánik ČSFR

The unique constitutional and cultivated way of dissolution of Czech-Slovakia

Abstract:

The study deals with social and political evolution in former Czech-Slovakia after the first democratic parliamentary elections in 1990. The first of all, some cardinal events and steps are judged which happened in the Czech-Slovak Parliament (Federal Assembly) and which gradually weakened the internal integrity of the common state and in the end led to its disintegration. The significant focus is devoted to an arrival of the self-determination idea of the Slovak nation into the supreme body of legislation of the CSFR, and to later constitutional steps which, in a peculiar way, gradually contributed, directly or indirectly, to dissolution of the Czech-Slovak state. Here can be included in for example: forming and approving the so-called great Competence Law, political crises of governance, the President's efforts for rescuing the existing form of the Federation or political and legislative development in Czech-Slovakia after the second parliamentary elections.

Key words:

Czech-Slovakia, self-determination process of Slovaks, Competency Law of Federation, efforts for saving Federation, constitutionally regulated disintegrating process, extinction of CSFR

* doc. Ing. Pavol Hrivík, CSc., Katedra politológie Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne.

Úvod

Rast demokracie po revolučných udalostiach v novembri 1989 bol, okrem iného, sprevádzaný aj oslabovaním česko-slovenskej štátnosti. Už prvé mesiace po novembrových zmenách ukázali, že vtedajšia podoba federácie nemá šancu na prežitie. Napríklad zdanlivo nenápadná otázka nového názvu česko-slovenského štátu narástla do nečakaných rozmerov a ich výsledkom bolo výrazné ochladenie vzájomných vzťahov oboch národov. Alebo v diskusiách o tom, kto na koho dopláca, sa namiesto trizvych analýz prejavovali skôr emócie na oboch stranách. Obe národné politické reprezentácie sa skoro začali rozchádzať v chápaní poslania česko-slovenskej federácie.

Postupný rozpad federácie sa začal fakticky už na začiatku roku 1990 sporom o názov a symboliku spoločného štátu, ktorý vyústil do tzv. pomlčkovej vojny. Liberálne sily hrubo podcenili emancipačný proces na Slovensku, ktorý sa tak vymkol spod ich vplyv a odsúdil ich na postupnú marginalizáciu. Relevantné, občiansky zamerané politické subjekty (najmä VPN a čiastočne i KDH) tak prenechali zápas o završenie slovenskej štátnosti novým formujúcim sa politickým subjektom a národne orientovaným občianskym spolkom a združeniam, z ktorých najdominantnejšou bola Slovenská národná strana (SNS). Skutočným obrazom novej politickej štruktúry Slovenska sa stali až parlamentné voľby v júni 1992, v ktorých sa presadili aj najvýraznejšie politické osobnosti tej doby.

Hoci sa dnes na myšlienke štátnej nezávislosti Slovenska priživuje veľa ľudí, faktom zostáva, že jedinou politickou silou presadzujúcou tento cieľ od začiatku bola SNS, ktorá sa k tomu zaviazala vo svojom prvom programe zo 7. marca 1990. Popri SNS sa formovali rôzne nadstranícke národné spolky a združenia, ktoré sa výrazne angažovali za slovenskú štátnosť. Štátnosť bola nakoniec výsledkom postupného vývoja myslenia, ktoré sa môže pripodobniť tomu, ktoré predchádzalo vzniku Česko-Slovenska v roku 1918. Bola tak dielom celého radu osobností so silnou podporou širokej slovenskej verejnosti.

Na Slovensku silneli hlasy požadujúce najskôr tzv. autentickú federáciu s posilneným postavením republiky vo federálnej štruktúre, neskôr sa však výrazným spôsobom presadzovala štátna zvrchovanosť a suverenita. Delenie kompetencií medzi federáciou a republikami bolo od augusta 1990 predmetom viacerých zložitých rokovaní medzi politickými reprezentáciami oboch republík a predstaviteľmi federácie. Všetky zvažované modely, medzi ktorými nechýbala myšlienka akéhosi "dvoj-domčeka" či konfederácie, však zostali len v oblasti nerealistických teoretických úvah.

Otázka nezávislej slovenskej štátnosti sa postupne stala absolútnou prioritou tiež pre mnohých mienkotvorných Slovákov dlhodobo pôsobiacich v spoločenskej, politickej a ekonomickej oblasti vývoja Slovenska. Aktivita týchto ľudí prirodzene viedli k zakladaniu národných spolkov a združení, ktorých hlavným cieľom bolo čo najskôr oživotvoriť a pozdvihnúť národnú symboliku Slovenska a následne podporovať a rozvíjať myšlienku samostatnosti a zvrchovanosti Slovenskej republiky (SR). Me-

dzi prvé takéto spolky a združenia, ktoré sa formovali po novembrových udalostiach 1989, patrili napríklad Štúrova spoločnosť (1989), Spoločnosť slovenskej inteligencie Korene (1990), občianska iniciatíva 61 krokov k slovenskej identite – Zvrchované Slovensko (1990), Asociácia slovenských vojakov (1990), Nezávislé združenie ekonómov Slovenska (1990), Spoločnosť pre národnú a demokratickú obrodu Slovenska (1991) alebo Kongres slovenskej inteligencie (1992). Výrazným spôsobom do spoločensko-politického diania v prospech zvrchovanej SR vstúpila po voľbách svojho nového vedenia v auguste 1990 tiež Matica slovenská. Vznik a úspešné fungovanie slovenských vlasteneckých združení boli prejavom i potvrdením mimoriadnej angažovanosti výraznej časti slovenskej inteligencie odmietajúcej existujúcu centralizovanú formu česko-slovenského štátu a podporujúcej slovenskú národno-štátnu myšlienku zahrňujúcu samostatnú a suverénnu Slovenskú republiku.

Zásadný zlom v politickom vývoji Česko-Slovenska smerom k jeho zániku sa prejavil krátko po voľbách do federálneho parlamentu a republikových národných rád v júni 1992. Predsedovia víťazných subjektov v druhých demokratických parlamentných voľbách (ODS v ČR a HZDS v SR) sa krátko po voľbách zhodli, že ich predstavy o novom štátoprávnom usporiadaní spoločného štátu sú nezlučiteľné. Odstredivé tendencie v spoločnom štáte po voľbách 1992 ešte umocnila júlová voľba prezidenta, pri ktorej slovenskí poslanci vo FZ zablokovali schválenie V. Havla na post česko-slovenského prezidenta na ďalšie obdobie, čo bolo na českej strane vnímané značne negatívne. Slovenská národná rada (SNR) navyše 17. júla prijala politický dokument Deklaráciu o zvrchovanosti Slovenskej republiky a v ten istý deň dosluhujúci prezident V. Havel oznámil svoju abdikáciu.

Koncom augusta sa ODS a HZDS, s podporou Občianskej demokratickej aliancie (ODA) a SNS, dohodli na dátume rozdelenia Česko-Slovenska, ktorý bol stanovený na 1. január 1993. Následne dňa 1. septembra prijala SNR Ústavu SR, čím sa proces rozdelenia česko-slovenského štátu stal už neodvratiteľný. Ústavný zákon o zániku Česko-Slovenska nakoniec schválilo Federálne zhromaždenie ČSFR v závere roka 1992 a tak definitívne zrátało záverečné dni 74-ročnej existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov.

Rozpad federácie bol systémovou nevyhnutnosťou a historickým imperatívom tej doby. Česko-Slovensko splnilo svoj historický cieľ a z hľadiska slovenských záujmov by sa stalo prekážkou ďalšieho vývoja Slovenska. Nostalgia za bývalým spoločným štátom je z ľudského hľadiska pochopiteľná, ale podobne ako v roku 1918, iracionálna. Víťazi parlamentných volieb v roku 1992 v ČR a SR (ODS a HZDS) s mimoriadne silnou voličskou základňou mali koncepcie štátoprávneho usporiadania ČSFR tak odlišné, že kompromis medzi nimi sa stal fakticky nemožný. Kým česká strana chcela zachovať federáciu, slovenská strana ju chcela transformovať, no obe strany ráтали aj s možnosťou rozdelenia štátu.¹

1 To bol jediný prienik, na ktorom sa mohli obe strany dohodnúť, a nakoniec s pomocou svojich koalíčných partnerov sa aj dohodli.

Vznikom dvoch nových samostatných štátov sa uzavrela takmer dvojročná polemika o tom, ako by mal spoločný štát Čechov a Slovákov v nových politických podmienkach vyzerat'. Proces rozpadu štátu sprevádzal vo verejnosti značné emócie, z politického hľadiska sa však samotný proces rozdelenia Česko-Slovenska uskutočnil ústavným, pokojným a kultivovaným spôsobom. S odstupom času sa atmosféra okolo rozdelenia česko-slovenskej federácie nakoniec upokojila.

Cieľom predkladanej štúdie, vzhľadom na rozsah problematiky, je priblížiť niektoré rozhodujúce míľniky a udalosti, ktoré sa odohrali na pôde česko-slovenského parlamentu v období jún 1990 až december 1992 a ktoré úzko súviseli so záverečnou etapou dezintegračného procesu v česko-slovenskom štáte. Vo svojom príspevku sa osobitne zameriavam na témy súvisiace so vstupom slovenskej národnej myšlienky do česko-slovenského parlamentu, veľkým kompetenčným zákonom federácie a jeho dôsledkami, snahami prezidenta Havla o „záchranu“ federácie, ako aj na stručné posúdenie vývoja po druhých parlamentných voľbách v júni 1992. Samozrejme, pre komplexné posúdenie vývoja slovenskej národnej myšlienky a oslabovania vnútornej integrity česko-slovenského štátu na federálnej úrovni by si zaslúžili významnú pozornosť aj mnohé ďalšie otázky akými boli napríklad kľúčové atribúty politickej a ekonomickej transformácie česko-slovenskej spoločnosti po parlamentných voľbách v roku 1990, problém právnej kontinuity Česko-Slovenska, lustrácie poslancov vo FZ alebo snahy o zrušenie zákazu majorizácie v Snemovni národov FZ. Zložité, ťažkopádne a neuspokojivé riešenie aj týchto otázok významne prispelo k zániku česko-slovenskej federácie.

1. Zakotvenie myšlienky samostatného Slovenska vo FZ ČSFR

Jedným z najprekvapujúcejším momentom prvých demokratických volieb v Česko-Slovensku (8. – 9. júna 1990) bol rázny vstup SNS na zákonodarnú pôdu, a to do SNR a oboch snemovní FZ.² Vo FZ sa SNS stala štvrtým najsilnejším slovenským politickým subjektom.³ Vstup SNS do národného parlamentu sa viac-menej predpokladal, avšak volebný úspech strany a jej vstup do česko-slovenského parlamentu bolo v tom čase obrovské prekvapenie. Tento fakt potvrdzuje, že značná časť slovenského obyvateľstva uprednostňovala riešenie nezávislosti a zvrchovanosti Slovenskej republiky v kultivovanom rokovaní s českou stranou o rozdelení spoločného štátu a nie primitívnym balkánskym spôsobom. Volebný úspech SNS výrazne mobilizoval

2 Federálne zhromaždenie ČSFR bolo dvojkomorovým parlamentom pozostávajúcím zo Snemovne ľudu (150 poslancov v pomernom zastúpení 2:1 za jednotlivé republiky) a Snemovne národov (150 poslancov v paritnom zastúpení z ČR a SR).

3 Bližšie o výsledkoch SNS v prvých parlamentných voľbách do FZ ČSFR pozri napríklad HRIVÍK, P.: Návrat k niektorým osudovým udalostiam v parlamente ČSFR. In: *Zborník prednášok z konferencie „Slováci a ich národné bytie v Európe (vznik 2. Slovenskej republiky)“*. Bratislava : Panslovanská únia o. z., 2012. s. 13.

verejnosť na Slovensku, strana sa stala na pôde FZ prvým nositeľom, ochrancom i presadzovateľom myšlienky samostatného Slovenska.

Poslanci SNS krátko po vstupe do FZ neboli prijatí priateľským spôsobom zo strany ostatných poslaneckých klubov, čo sa viac-menej očakávalo. Obzvlášť nevľúdny až nepriateľský postoj voči SNS prejavovali práve slovenské politické subjekty VPN, KDH a KSS. Bol to predovšetkým odraz ich politickej zaujatosti voči SNS, ako aj pôsobnosti médií, ktoré vykresľovali SNS v tom najhoršom svetle. Situácia v prospech strany sa začala výrazne meniť potom, ako sa schválil tzv. veľký kompetenčný zákon federácie a ako následne naštartované vnútorné odstredivé sily rozložili OF a VPN (a neskôr aj KDH), čo napokon prirodzene viedlo k politickej kríze v štáte a nefunkčnosti jeho federálnych orgánov. Túto krízu však nakoniec mohli vyriešiť iba ďalšie parlamentné voľby.

Napriek zložitému vývoju vo FZ už od začiatku svojho volebného obdobia, dokázali poslanci SNS v tomto zákonodarnom zbore veľa vykonať v prospech slovenskej veci. Dokázali ovplyvniť mnohých slovenských poslancov pri hlasovaniach o kľúčových zákonoch a iných rozhodnutiach FZ, predovšetkým s negatívnym dosahom na Slovensko, ako boli napríklad iniciatívy na „ústavné betónovania“ centralistickej formy federácie alebo na zrušenie zákazu majorizácie v SN FZ. Takto sa postupne formovali tzv. národného jadra v poslaneckých klubov VPN a KDH, ktoré sa stali jednou z príčin neskorších konfliktných línií v spomínaných hnutiach.

2. Kompetenčná konfrontácia v rámci federácie

Prvý vážny rozpor medzi federáciou a republikami sa objavil pri príprave ústavného zákona o rozdelení kompetencií v spoločnom štáte. Návrh tzv. veľkého kompetenčného zákona a jeho schvaľovanie sa stali jednou z prvých rozhodujúcich skúšok pevnosti, funkčnosti a stability česko-slovenskej federácie po prvých parlamentných voľbách. Príprava a samotné rokovania o návrhu ústavného zákona FZ o rozdelení kompetencií medzi federáciu a republiky boli v značnej miere ovplyvnené prijatím koaličného jazykového zákona v SNR (25. októbra 1990). Ako je známe, tzv. matičný návrh jazykového zákona sa nestal základom pre rokovanie a teda bol odmietnutý. VPN vyhrala boj o svoju verziu jazykového zákona, avšak tá spôsobila značný úpadok jej popularity na verejnosti. Postupne sa v hnutí vytvárali predpoklady pre neskoršie spustenie vnútorných odstredivých síl, ktoré výrazne oslabovali jeho jednotu ako na národnej, tak aj na federálnej úrovni. „Jazykový“ úspech VPN v SNR sa nakoniec ukázal ako zradný, čo jasne potvrdili komunálne voľby v dňoch 23. – 24. novembra 1990. Preto sa hnutie snažilo dosiahnuť aspoň nejaký úspech v česko-slovenských rokovaníach o novom prerozdelení kompetencií medzi federáciu a republiky. Rokovania o návrhu kompetenčného zákona sa začali v Trenčianskych Tepliciach 8. augusta 1990. Prijatie nového jazykového zákona a zložitá rokovania o návrhu veľkého kompetenčného (ústavného) zákona s českou a federálnou stranou začali formovať vo

vnútri VPN národnú opozíciu (reprezentovanú neskoršie tzv. Trnavskou iniciatívou) voči liberálnemu vedeniu hnutia, ktorá viac a viac paralyzovala aktivity jeho tvrdých federalistov. Postupne sa vynárajúci vnútorný konflikt vo VPN tak výrazne komplikoval formulovanie spoločných slovenských stanovísk v rokovaníach o kompetenčnom zákone, ktorý bol mimoriadne citlivou otázkou pre obe republiky.

V rokovaníach o kompetenčnom zákone sa, z pohľadu Slovenska, objavili niektoré absurdnosti, ktoré boli odmietnuté. Napríklad, federálny návrh na spolkové usporiadanie Česko–Slovenska, v ktorom malo byť Slovensko rozdelené na dve spolkové republiky – západnú so sídlom v Bratislave a východnú so sídlom v Košiciach.

Nakoniec predsa len došlo na vládnych úrovniach k politickej dohode o návrhu zákona medzi republikami i federáciou, o ktorom začali obe snemovne FZ rokovať na spoločnom zasadnutí 10. decembra 1990. Základom rokovania sa stala správa ústavnoprávných výborov oboch snemovní, ktorú na rozdiel od ústavnoprávneho výboru SE schválil iba výbor SN. Návrh ústavného zákona pred plénom FZ odôvodnili predsedovia republikových národných rád.⁴

Prijatie dohodnutého návrhu zákona komplikoval už výrazne pokročilý proces rozpadu OF a evidentne sa črtajúci rozpad VPN. Pravicové skupiny v OF sa odmietali podriaďovať hlasovacej poslušnosti. Na podporu schválenia ústavného zákona sa rokovania FZ zúčastnil aj prezident Havel, ktorý vo svojom vystúpení dramatickým spôsobom varoval pred ohrozením štátu zvnútra a apeloval na zdravý rozum a pochopenie poslancov, najmä z radov OF a VPN.

Pravicoví českí poslanci odmietali návrh kompetenčného zákona a odvolávali sa pritom na občiansky princíp Česko–Slovenska, odmietali elimináciu FZ z rozhodovacieho procesu a nebolo vôbec jasné, či sa podriadia vedeniu OF. Cieľom pravice bolo udržať federáciu čo najfunkčnejšiu v centralistickej podobe. Podľa jej tvrdení bolo veľmi nebezpečné, v etape prechodu na trhovú ekonomiku v Česko–Slovensku, rozdeľovať a presúvať kompetencie z federácie na republiky. Pozmeňovacie návrhy českých pravicových poslancov pritom posúvali federáciu späť k jej normalizačnému poňatiu z roku 1970, pretože tieto návrhy robili spoločné federálne orgány absolútne nadradené republikovým, oprávnené rušiť prijaté právne akty, rozhodnutia a rôzne iné opatrenia republikových orgánov. Návrh kompetenčného zákona v upravenej verzii bol nakoniec prijatý vo FZ dňa 12. decembra 1990.⁵

Kompetencie a právomoci federálnych orgánov podľa schváleného kompetenčného zákona zostali aj naďalej silné. Zákon neriešil podstatu problému rozdielného chápania Česko–Slovenska Slováckmi a Čechmi. Bol to len dočasný kompromis. Česká politická reprezentácia sa dívala na prijatý zákon ako na isté maximum svojich ústupkov v rokovaníach o jeho konečnej podobe v kontexte ešte tolerovanej formy

4 FZ: Správa o 9. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ ČSFR (stenografický záznam), 10. decembra 1990, s. 903–916.

5 V Zbierke zákonov bol veľký kompetenčný zákon publikovaný ako ústavný zákon pod č. 556/1990 Zb.

štátoprávneho usporiadania Česko–Slovenska, pre slovenskú reprezentáciu znamenal istý skromný príspevok k ďalšiemu zvoľňovaniu existujúcej centralizovanej formy federácie.⁶

Na druhej strane však treba priznať, že kompetenčný zákon v niektorých oblastiach predsa len obmedzil kompetencie spoločných federálnych orgánov. Napríklad, zanikla pôsobnosť federácie v oblasti poľnohospodárstva, dopravy a verejnej bezpečnosti. Česko-slovenská ekonomika sa pritom dostala do pozície integrácie dvoch národných ekonomík, ktoré sú samostatné, avšak sa realizujú v rámci spoločného jednotného trhu a spoločnej meny pri umožnení voľného pohybu tovaru, pracovnej sily a kapitálu; alebo rozpočty federácie a republík boli samostatné a oddelené.⁷ Majetok v štátnom vlastníctve sa rozdelil medzi federáciu a republiky. Štátna banka česko-slovenská (ŠBČS) ostala naďalej spoločná rovnako ako aj menová politika. Zriadilo sa ústredie Štátnej banky pre ČR a SR, ktorých zástupcovia sa zúčastňovali v paritnom počte na jej správe, rotácia funkcie guvernéra medzi zástupcami oboch republík a zaviedla sa funkcia dvoch viceguvernérov, zastupujúcich obe republiky. Zahraničná politika zostala v kompetencii federácie, pričom republiky mali právo uzatvárať v súlade so zahraničnou politikou federácie samostatné dohody s federálnymi regiónmi iných štátov v oblasti obchodnej, hospodárskej, kultúrnej, vedeckej, školskej, športovej a zdravotníckej a v oblasti televízie, rozhlasu a tlače. V oblasti vlastnej zákonodarnej pôsobnosti mohli republiky uzatvárať vlastné medzinárodné dohody a pre činnosti, v ktorých mohli uzatvárať vlastné zmluvy, mohli tiež zriaďovať vlastné zastúpenie a prijímať u seba zástupcov iných štátov. V kompetencii federácie ďalej zostala legislatíva a správa v oblastiach pôsobnosti federácie, kontrola činnosti federálnych orgánov a ochrana federálnej ústavnosti. V otázke ropovodu sa rozhodlo o zriadení akciovej spoločnosti TRANSPETROL so sídlom v Bratislave, avšak s celoštátnou pôsobnosťou, ktorej zriaďovateľom boli obe republikové ministerstva hospodárstva. Ropovod tak zostal spoločný, nie však federálny. O vlastníctve nerastných a vodných zdrojov sa zákon explicitne nezmieňoval. Citlivá otázka rozpočtu sa riešila osobitným zákonom. Rozpočty federácie a republík boli samostatné a oddelené.

Hoci veľký kompetenčný zákon na krátku dobu upokojil vzťahy medzi Čechmi a Slovákmí, nezastavil však rozbehnuté odstredivé sily vo vnútri hnutí OF a VPN. Pôsobnosť týchto síl bola oveľa výraznejšia a viditeľnejšia v OF, vo VPN zase viac latentná. Takýto vývoj musel nevyhnutne smerovať k neudržateľnej dezintegrácii týchto hnutí, navyše na Slovensku k totálnemu ochromeniu federalistických síl.

6 FZ: Správa o 9. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ ČSFR (stenografický záznam), 10. decembra 1990. s. 916-1289.

7 Podrobnejšie o zúžení kompetencií federácie a ich presun na republiky pozri napríklad HRIVÍK, P.: Návrat k niektorým osudovým udalostiam v parlamente ČSFR. In: *Zborník prednášok z konferencie „Slováci a ich národné bytie v Európe (vznik 2. Slovenskej republiky)“*. Bratislava : Panslovanská únia o. z., 2012. s. 20-21.

Dezintegrácia OF sa naštartovala krátko po nástupe V. Klauša na post jeho predsedu dňa 13. októbra 1990, ktorého hlavným cieľom bolo premeniť širokospektrálne hnutie na pravicovú politickú stranu. Prvý snem OF pod jeho vedením (12. – 13. januára 1991) schválil uznesenie o premene hnutia na politickú stranu s individuálnym členstvom vylučujúcim súčasné členstvo v inom politickom subjekte. Tak sa z OF automaticky vylúčili menšie strany a organizácie, ktoré boli kolektívnymi členmi. To sa na prvom mieste dotýkalo pravicovej strany ODA, ktorá sa odmietla rozplynúť v OF. Tá ešte v závere januára oznámila, že si hodlá zachovať vlastnú politickú subjektivitu. Dňa 23. februára 1991 sa konal posledný republikový snem OF, na ktorom zlyhali všetky snahy o záchranu hnutia. OF fakticky zaniklo hneď v nasledujúci deň po rozlúčkovom sneme. Pokračovateľom pôvodného OF sa stalo ľavicové Občianske hnutie (OH), ktorého hlavným predstaviteľom sa stal podpredseda federálnej vlády a minister zahraničných vecí Jiří Dienstbier. Pravicová zložka OF, po vystúpení pravicovej strany ODA z hnutia, sa pretransformovala do Občiansko-demokratickej strany (ODS) na jej ustanovujúcom sneme 20. – 21. apríla 1991 v Olomouci. Jej predsedom sa podľa predpokladu stal V. Klaus. Na federálnej úrovni nastala paradoxná situácia: väčšina federálnych poslancov OF sa hlásila k ODS, avšak väčšina ministrov OF vo federálnej vláde naopak inklinovala k OH, ktoré sa stalo minoritnou politickou silou vo FZ. ODS sa, na rozdiel od všetkých ostatných subjektov ktoré vzišli z OF, stala na dlhú dobu rozhodujúcou silou na českej politickej scéne. Jej rozhodujúci vplyv sa výrazne prejavil aj v procese delenia česko-slovenskej federácie v druhej polovici roku 1992.

Napriek silným proklamáciám o jednote a sile hnutia VPN jeho vedením (na čele s politicky nevyzretým, málo predvídavým a zároveň nepopulárnym Fedorom Gálom) na pôde FZ v čase, keď sa nezadržiateľne blížil koniec OF, sa nakoniec ani VPN nedokázala ubrániť svojmu rozpadu a nasledovala osud OF. Značná časť členskej základne VPN na čele s federálnym poslancom V. Mečiarom opustila mimoriadne zasadnutie Slovenskej rady VPN (5. – 6. marca 1991) a založila platformu VPN–Za demokratické Slovensko (VPN-ZDS), čím sa zavŕšil rozpad VPN. Vo FZ tak nastala priaznivá situácia pre mimoriadne efektívnu a koordinovanú pôsobnosť slovenských vlasteneckých síl. K úzkej spolupráci s poslancami SNS sa pridali poslanci z novej platformy VPN-ZDS, čo predstavovalo významne posilnenie slovenského pronárodného potenciálu vo FZ. Slovenská časť SN FZ už dokázala zabrániť prijatiu akýchkoľvek ústavných aktov, ktoré mali smerovať k ohrozeniu akýchkoľvek slovenských záujmov na federálnej úrovni. Tento národný poslanecký potenciál ešte viac zosilnel neskôr, keď na začiatku roku 1992 časť federálnych poslancov KDĽH opustilo svoj poslanecký klub a začali pôsobiť nezávisle pod hlavičkou nového subjektu – Slovenské KDĽH (SKDĽH).

3. Jednostranné pokusy prezidenta o záchranu federácie

Prezident V. Havel v závere roka 1990 prisľúbil využiť svoje zákonodarné právomoci v podobe predloženia návrhov ústavných zákonov o ústavnom súde, referende a rozšírenia právomocí prezidenta v prípade ústavnej krízy. Veľký dôraz kládol najmä na neskoršie predloženie vlastného návrhu federálnej ústavy, ktorá mala byť prijateľná aj pre Slovensko.

Návrh ústavného zákona rozširujúceho právomoci prezidenta bol rázne odmietnutý vo FZ. Odmietla ho nielen slovenská politická reprezentácia, ale veľká väčšina federálnych poslancov naprieč celým politickým spektrom okrem Občianskeho hnutia. Návrh na zriadenie ústavného súdu, ktorého existenciu predpokladal ústavný zákon o česko-slovenskej federácii z roku 1968, bol vo FZ prijatý 27. februára 1991 s účinnosťou od 1. apríla. Predstava, že by sa ústavný súd mohol stať zárukou proti ústavnej kríze pri spore medzi republikami a federáciou, bola od samotného počiatku veľmi nejasná.

Zložitejšou bola vo FZ cesta prerokovania návrhu zákona o referende. Slovenské súčasti federálnej vládnej koalície (VPN a KDĽ) pôvodne odmietali myšlienku referenda s odôvodnením, že slovenská vôľa na zachovanie česko-slovenského štátu je dostatočne zrejmá, čím sa referendum stáva bezpredmetné a zbytočné. V priebehu roku 1991 sa však podľa nich situácia tak zmenila, že referendum sa už pokladalo za nevyhnutné, pretože jeho výsledok mal jasne demonštrovať vôľu Slovákov k udržaniu spoločného štátu, čím by sa zároveň legitimizoval mandát slovenskej politickej reprezentácie na ďalšie rokovanie s českou stranou o forme federatívneho usporiadania česko-slovenského štátu. Príslušný návrh ústavného zákona schválilo FZ na spoločnej schôdzi oboch snemovní 18. júla 1991.⁸ Podľa tohto zákona tak mohol prezident vypísať referendum buď na základe návrhu FZ v oboch republikách (tzv. asymetrická podoba referenda), alebo na návrh národných parlamentov len v jednej z nich (ktorý zase neriešil, v prípade úspešného referenda, spôsob výstupu príslušnej republiky z federácie). Zákon výslovne stanovoval, že o vystúpenie ktorejkoľvek republiky z federácie nie je možné rozhodnúť ináč ako len referendum.

V súvislosti so schválením zákona o referende sa už od septembra 1991 radikalizovali českí a slovenskí priaznivci federácie a ich reprezentanti vo FZ. V masovej podpisovej akcii pod hlavičkou „Výzva k občanom“ a na verejných manifestáciách tvrdo požadovali vyhlásenie česko-slovenského referenda v oboch republikách, t. j. jeho asymetrickej podoby. Problém referenda sa tak opäť dostal na rokovanie FZ, a to 6. novembra, kedy parlament schválil zákon o vykonaní referenda.⁹

Predpokladom uskutočnenia referenda bola podľa tohto zákona formulácia otázky, ktorá musela byť jednoznačná, aby sa na ňu dalo odpovedať „áno“ alebo „nie“. Otázok, takto jednoznačne formulovaných, sa mohlo v referende predložiť viac.

8 Ústavný zákon o referende bol publikovaný v Zbierke zákonov pod č. 327/1991 Zb.

9 Zákon o vykonaní referenda bol publikovaný v Zbierke zákonov pod č. 490/1991 Zb.

Neskoršie sa však ukázalo, že formulácia takejto otázky v kontexte štátoprávneho problému, nie je jednoduchou vecou. O referendovej otázke sa vo FZ začalo rokovať 13. novembra 1991. Diskusie v pléne o pozitívnej či negatívnej referendovej otázke sa ukázali neplodnými. Nakoniec, referendovú otázku sa vo FZ nepodarilo schváliť a prezident Havel tak nemohol referendum vypísať.

Prezident Havel so svojim štábom naďalej intenzívne hľadal nové cesty z politického patu vo FZ. Krátko po svojom televíznom vystúpení k občanom ČSFR dňa 17. novembra, ktorý bol zameraný na jeho pripravované zákonodarne iniciatívy, ktoré sa mali stať akýmisi ústavnými poistkami na záchranu federácie. Najskôr požiadal FZ o novelizáciu zákona o referende. Podľa navrhutej Havlovej novely mal prezident dostať právo vypísať referendum aj bez súhlasu FZ. Požadoval tiež novelizovať ústavný zákon o česko-slovenskej federácii, ktorý by mal umožniť ratifikovať novú ústavu len republikovými parlamentmi. Ďalšie zákonodarné iniciatívy prezidenta Havla sa dotýkali zásadných zmien vo FZ, ktoré dramaticky zasahovali do jeho štruktúry, kompetencií a postavenia v snahe oslabiť pozíciu česko-slovenského parlamentu v rozhodovacom procese. Podľa V. Havla, sa FZ stalo neprekonateľnou prekážkou v jeho ambíciách riešiť česko-slovenský štátoprávny problém „po svojom“. Svojimi postojmi a konaním v riešení tohto problému spôsobil vážne prehĺbenie konfliktu medzi ním a federálnym parlamentom a tak polarizoval verejnosť nielen na Slovensku, ale aj v Českej republike.

Spomínané zákonodarné iniciatívy v podobe návrhu ústavných zákonov prezident odôvodnil vo FZ 3. decembra 1991. Prvý návrh sa týkal prijímania novej federálnej ústavy, ktorá by mala vstúpiť do platnosti až po ratifikácii oboma národnými parlamentmi. Druhý návrh sa týkal referenda, presnejšie možnosti, aby prezident mohol vypísať referendum na základe svojho rozhodnutia so súhlasom federálnej vlády, v ktorej mal v tom čase stále svoju väčšinu na rozdiel od FZ. Ďalej mal byť prezident povinný referendum vypísať, ak sa preň na základe občianskej iniciatívy vyslovilo pol milióna voličov v ČR a štvrtý milióna voličov v SR.

Tretí návrh ústavného zákona smeroval proti možnému zablokovaniu federálneho parlamentu. Dohodovacie konanie snemovni FZ v prípade ich rozdielného hlasovania sa malo ukončiť do jedného mesiaca odo dňa, kedy o návrhu hlasovala druhá z nich. Ak dohodovacie konanie skončilo neúspechom, mohol prezident rozpustiť FZ. Rovnako mohol rozpustiť FZ aj v prípade, že trikrát po sebe počas šiestich mesiacov vyslovilo vláde nedôveru alebo odmietlo vysloviť dôveru, alebo pokiaľ po celú dobu spoločnej schôdze oboch snemovni nebola jedna zo snemovni uznášaniaschopná alebo pokiaľ nebola uznášaniaschopná po celú dobu svojej samostatnej schôdze. V prípade rozpustenia parlamentu sa do dvoch mesiacov mali konať nové voľby. V tomto medziobdobí by mal prezident právomoc vydávať zákonné opatrenia (dekréty), ktoré by kontrasignoval predseda federálnej vlády.

Ďalší prezidentov návrh ústavného zákona zahŕňal novú štruktúru federálnych zastupiteľských orgánov, ktoré boli neprekonateľnou prekážkou v jeho politických

aktivitách zameraných najmä na posilnenie kompetencií postu prezidenta. V tomto návrhu prezident Havel predpokladal jednokomorové dvestočlenné Federálne zhromaždenie so sídlom v Prahe a volené na celom území ČSFR s pomerným zastúpením republík podľa počtu obyvateľstva. Druhý zastupiteľským orgánom mala byť tridsaťčlenná Federálna rada so sídlom v Bratislave s paritným zastúpením poslancov delegovaných republikovými parlamentmi. Predsedovia oboch republikových národných rád mali byť členmi Federálnej rady z úradnej moci a striedavo jej mali predsedieť.

Rokovania o prezidentových návrhoch sa pretiahli až do nasledujúceho roka 1992. Podobne ako predtým, sa Havlove návrhy aj teraz stali vo FZ nepriechodnými. Po rozpade OF a VPN sa mimoriadne sťažila podpora federálnej vláde v parlamente, ktorá v SN FZ už nebola schopná presadzovať ústavné zákony. Osud Havlových zákonodarných iniciatív sa vo FZ spečatil v dňoch 21. – 22. januára 1992. Časť prezidentových návrhov neprešla hlasovacou mašínériou a ostávajúce prezident sám stiahol z rokovania.

Politický vývoj vo FZ, aj po niekoľkých ďalších neúspešných pokusoch zo strany zástancov federácie o jej záchranu, nezadržateľne smeroval k rozdeleniu česko-slovenského štátu. Žiadny iný prijateľný variant k rozpadu spoločného štátu neexistoval. Tento fakt sa jasne odzrkadlil aj vo výsledkoch nasledujúcich parlamentných volieb v oboch republikách do FZ, ktoré prebehli v júni 1992.

4. Diskurzívny pohľad na výsledky parlamentných volieb 1992

Druhé demokratické parlamentné voľby v ČSFR (5. – 6. júna 1992) sa stali rozhodujúcim míľnikom na ceste k zániku spoločného štátu a vzniku dvoch nových nezávislých štátov – Českej republiky a Slovenskej republiky. V ČR zvíťazila s prehľadom do oboch snemovní FZ a do ČNR pravicová koalícia ODS/KDS, v SR bolo jasným víťazom volieb hnutie HZDS. Navyše, SNS ako prvá nositeľka myšlienky suverénnej slovenskej štátnosti vo FZ, v týchto voľbách do oboch jeho snemovní obhájila svoje poslanecké mandáty z predchádzajúceho volebného obdobia. Účasť v parlamentných voľbách bola pritom na Slovensku vysoká: do SL FZ – 84,21 %, do SN FZ – 84,20 % a do SNR – 84,20 %.

Suverénni víťazi volieb HZDS a ODS však mali absolútne odlišný názor, potvrdený aj svojimi voličmi, na budúce štátoprávne usporiadanie spoločného štátu. ODS presadzovala funkčnú centralizovanú federáciu, naopak HZDS ju vo svojom 5-variantnom riešení odmietlo, čo zákonite nemohlo viesť k nijakej dohode na vyriešenie tejto mimoriadne citlivej otázky ďalšieho osudu česko-slovenského štátu.

Parlamentné voľby na Slovensku jasne potvrdili, že veľká väčšina slovenskej verejnosti odmietla existujúcu formu česko-slovenskej federácie. Veľká väčšina populácie podporila tie politické strany, ktoré presadzovali samostatný štát, konfederáciu prípadne inú oveľa voľnejšiu formu federácie. Najvýznamnejšie federalistické strany a hnutia (ODU-VPN, DS, ODS a D-92) sa na Slovensku nedostali ani do FZ ani do

SNR, čím sa výrazne posilnil slovenský národný živel v oboch zákonodarných orgánoch.

Ak by sme posudzovali výsledky parlamentných volieb 1992 z pohľadu národného referenda o budúcej forme štátoprávneho usporiadania Česko–Slovenska, tak slovenská národnoštátna myšlienka (predstavovaná či už nezávislou slovenskou štátnosťou, konfederáciou alebo podstatne voľnejšou formou federácie), ktorú v týchto podobách tvrdo odmietala česká politická scéna spolu so slovenskými federalistami, absolútne zvíťazila. Pri vysokej voličskej účasti v parlamentných voľbách na Slovensku by spolu získali iné, ako existujúca forma federatívneho usporiadania ČSFR, podporu:

- 74,86 % voličov, ktorí sa zúčastnili volieb do SNR,
- 72,8 % voličov zúčastnených vo voľbách do SL FZ,
- 72,15 % voličov zúčastnených vo voľbách do SN FZ.

Uvedené fakty dramaticky ovplyvnili povolebný vývoj v ČSFR a samotný proces vedúci k rozdeleniu spoločného štátu na pôde FZ výrazne akceleroval.

Krátko po parlamentných voľbách sa rozbehla séria rokovaní medzi víťazmi parlamentných volieb v ČR a v SR. Prezident Havel poveril vedením týchto rokovaní predsedu ODS V. Klause. Pretože suverénni víťazi volieb HZDS a ODS mali protikladný, nezlučiteľný názor na budúce štátoprávne usporiadanie spoločného štátu, ich rokovania neviedli k žiadnemu pozitívnemu záveru o zostavení vlády prijateľnej pre obe strany. Významným momentom v neúspešných česko-slovenských rokovaniach sa stal 17. jún 1992, keď sa V. Klaus odmietol ďalej podieľať na zostavení federálnej vlády ako jej budúci premiér a rozhodol sa ašpirovať na funkciu predsedu vlády ČR. Tým dal prvýkrát najavo, že nedokáže splniť slovenskú požiadavku o medzinárodno-právnej subjektivite Slovenska, ktorú pretláčalo do vládneho programu hnutie HZDS.

Rokovania potvrdili, že obaja partneri sa dokážu dohodnúť iba na rozdelení ČSFR. Výsledkom rokovania bola politická dohoda, ktorá v bode 4 obsahovala záväzok vyriešiť do 30. septembra 1992 štátoprávne usporiadanie, čo teoreticky ponechávalo otvorené dvere aj pre iné riešenie ako je rozdelenie štátu. Bod 9 dohody výslovne hovoril o potrebe zaistiť chod štátnej správy na úrovni federácie do 31. 12. 1992. Obe strany sa tak predbežne dohodli o zániku ČSFR ako i o dátume, kedy sa tak má udiť. ODS a HZDS boli pod veľkým tlakom ďalších politických subjektov (najmä ODA v ČR a SNS v SR), ktoré ich smerovali do rozdelenia federácie. Potom, ako sa ustanovili federálne a republikové orgány, spustil sa proces legislatívneho a exekutívneho zabezpečenia spomínanej politickej dohody na úrovni federácie. Hlavný problém pritom spočíval v zabezpečení priechodnosti ústavných zákonov vo FZ, pretože rozhodujúce politické zoskupenia HZDS, SNS, ODS/KDS a KDU–ČSL nedisponovali ústavnou väčšinou.

Prvou úlohou novej federálnej vlády, na čele s Janom Stráskym z ODS, bolo pripraviť programové vyhlásenie (na základe zásad, na ktorých sa dohodli politické re-

prezentácie ODS a HZDS)¹⁰, predložiť ho na schválenie do parlamentu. Tento akt sa udial vo FZ dňa 16. júna, ktoré schválením Programového vyhlásenia vlády tak vyjadrilo plnú dôveru federálnej vláde.

Nezvratný proces rozpadu federácie sa prejavil aj v súvislosti s ukončením mandátu prezidenta V. Havla a novými prezidentskými voľbami. Prezidentov mandát končil 5. júla 1992 a podľa novely ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o česko-slovenskej federácii z 15. apríla 1992 sa po skončení mandátu mal zvoliť nový prezident do troch mesiacov – t. j. najneskoršie do 5. októbra 1992. Avšak spomínaný ústavný zákon, ani formálne stále platná ústava z roku 1960 nehovorili ako postupovať, ak sa nepodari zvoliť prezidenta do troch mesiacov.

Neúspešná voľba prezidenta vo FZ sa uskutočnila 3. júla 1992. V. Havel bol jediným kandidátom českej politickej reprezentácie vo FZ, slovenská strana nepostavila žiadneho kandidáta na post prezidenta. ODS vyhlásila, že jej jediným kandidátom je V. Havel a že prezidentom buď bude Havel alebo nikto. HZDS a SNS vyjadrili jednoznačný nesúhlas s kandidatúrou V. Havla a odmietli postaviť vlastného kandidáta.¹¹ V. Havel bol jediným kandidátom na post prezidenta. Vzhľadom na zákaz majorizácie v SN bez hlasov HZDS a SNS nemohol byť V. Havel zvolený za prezidenta ČSFR. Nebol tak zvolený ani v prvom, ani v druhom kole. Za celú existenciu Česko-Slovenska sa nikdy nestalo, aby sa nezvolil prezident v prvom kole voľby. Nezvolenie V. Havla za prezidenta ČSFR vyvolalo v Prahe búrlivé protislovenské demonštrácie pred budovou FZ.

Medzi udalosti, ktoré významne ovplyvnili politické rokovania o budúcnosti ČSFR, patrilo schválenie Deklarácie SNR o zvrchovanosti SR dňa 17. júla 1992 a následné prijatie Ústavy SR 1. septembra v SNR.¹² Krátko po vyhlásení Deklarácie ešte v ten istý deň abdikoval prezident V. Havel. Štát tak už natrvalo, až do svojho zániku, zostal bez prezidenta.¹³

5. Zákon o referende ako prekážka pre pokojné rozdelenie štátu

Jednou z veľkých prekážok pre pokojné a ústavné rozdelenie česko-slovenskej federácie bol ústavný zákon č. 327/1991 Zb., o celoštátnom referende a zákon č. 490/1991 Zb., o spôsobe uskutočnenia referenda. Na elimináciu česko-slovenského referenda, ktoré bolo podľa tohto zákona asymetrické a nevyjadrovalo suverénnu

10 FZ: Správa o 2. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ ČSFR (stenografický záznam), 16. júl 1992. s. 105.

11 O niektorých dôvodoch, prečo sa V. Havel nemal stať znovu prezidentom ČSFR pozri HRIVÍK, P.: Návrat k niektorým osudovým udalostiam v parlamente ČSFR. In: *Zborník prednášok z konferencie „Slováci a ich národné bytie v Európe (vznik 2. Slovenskej republiky)*. Bratislava : Panslovanská únia o. z., 2012. s. 43-44.

12 Bližšie pozri Chovanec, J.: *Slovenská republika – budovanie suverénneho štátu*. Bratislava : Procom, s. r. o., 2001. s. 101-137.

13 Ani nasledujúce voľby prezidenta (16. júla a 24. septembra 1992) nevedli k zvoleniu prezidenta, pretože žiadna z rozhodujúcich strán, vrátane ODS, už nenavrhla svojho kandidáta.

vôľu jednej z republík vystúpiť z federácie, bol preto potrebný nový ústavný zákon. Vykonanie referenda by mohlo predstavovať značné dopady na štátny rozpočet federácie, ale jeho výsledok by nepredurčil žiadne úspešné riešenie otázky štátoprávneho usporiadania spoločného štátu. Preto bolo potrebné rozšíriť referendum aj o iné efektívnejšie varianty ústavného rozdelenia federácie, ktoré by si nevyžadovali prakticky žiadne finančné náklady. Z tohto dôvodu sa pripravil návrh ústavného zákona o spôsobe zániku federácie, ktorý bol predložený federálnou vládou do FZ dňa 3. septembra 1992. Samotný text návrhu zákona bol stručný a stanovoval v § 1 celkom štyri možné spôsoby zániku ČSFR:

deklaráciou FZ ČSFR, schválenou ústavným zákonom FZ;

dohodou oboch národných rád;

- referendum na základe ústavného zákona FZ alebo ústavného zákona jednej alebo oboch republikových národných rád; a
- vystúpením jednej z republík z federácie.

V prípade rozdelenia federácie sa podľa § 2 stanú ČR a SR nástupníckymi štátmi ČSFR, pričom buď ústavný zákon FZ alebo dohoda národných rád mali určiť spôsob prechodu práv, povinností a rozdelenia majetku. Podľa § 3 návrhu zákona mali obe republiky získať oprávnenie ešte pred zánikom federácie rokovať o úprave vzájomných vzťahov, spadajúcich zatiaľ do pôsobnosti federácie.

Návrh ústavného zákona o spôsobe zániku federácie bol zaradený na program 4. spoločnej schôdze SE a SN FZ. Rozprava o návrhu ústavného zákona prebiehala vo veľmi búrlivej a konfliktnej atmosfére. V rámci rozpravy k návrhu zákona vyjadrili podporu tomuto návrhu české vládne strany, ďalej HZDS a SNS. Poslanecký klub ODS zdôraznil, že ODS pred voľbami vyhlásila, že je za funkčnú federáciu alebo za rozdelenie štátu. Voliči na Slovensku podľa ODS, vo voľbách rozhodli, že si želajú štát rozdeliť, čo je nutné rešpektovať. Poslanecký klub poukázal aj na význam prijatia slovenskej ústavy.

Hlasovanie o návrhu ústavného zákona o spôsobe zániku česko-slovenskej federácie sa uskutočnilo 1. októbra 1992. Návrh zákona však nebol prijatý v žiadnej zo snemovní FZ, nakoľko nedošlo k dohode relevantných politických strán na spoločnom postupe v tomto zákonodarnom orgáne.

6. Obmedzenie kompetencií federácie a zabránenie živelnému rozpadu

Po neprijatí návrhu ústavného zákona o spôsobe zániku federácie bolo na programe zasadnutia FZ pokračovanie prerušeného rokovania k vládnomu návrhu ústavného zákona (schvaľovaním pozmeňujúcich a doplňujúcich návrhov), ktorým sa mení a dopĺňa ústavný zákon č. 143/1968 Zb. o česko-slovenskej federácii, v znení neskorších ústavných zákonov, a niektoré ďalšie súvisiace ústavné zákony. Išlo najmä o novelizáciu veľkého kompetenčného zákona a Ústavy ČSFR, ktorá vychádzala z programového vyhlásenia vlády. V ňom sa federálna vláda zaviazala pripraviť návrh

nového vymedzenia pôsobností medzi federáciou a republikami, a to tak, aby právomoci, ktoré nie je nevyhnutne nutné vykonávať na úrovni federácie, sa preniesli na ČR a SR. Návrh novely ďalej riešil zmeny v sústave federálnych ústredných orgánov štátnej správy, v ktorých na čele stál člen federálnej vlády, ako aj samotnú redukciu ich počtu z 13 na 5 (t. j. na Ministerstvo financií, Ministerstvo zahraničných vecí, Ministerstvo obrany, Ministerstvo vnútra a Ministerstvo hospodárstva ČSFR). Pôsobnosť zrušených federálnych orgánov tak mala prejsť čiastočne na uvedené federálne ministerstvá a čiastočne do pôsobnosti republík.

Navrhovaná novelizácia sa dotýkala najmä oblastí zahraničných vecí, strategického plánovania, bankovníctva, zahraničného obchodu, hospodárstva, dopravy, spojov, životného prostredia, práce, sociálnej politiky, štátnej štatistiky, právnej úpravy vlastníctva, podnikania, normalizácie, skúšobníctva, meteorológie a hospodárskej súťaže. Tiež zahrňovala zriaďovanie, postavenie a ostatné pomery ozbrojených bezpečnostných zborov s priamou väzbou na Federálnu bezpečnostnú a informačnú službu, spresnenie kompetencie federácie v oblasti zahraničnej politiky vo svetle medzinárodno-právnych subjektív republík v budúcnosti a predbežné vypracovávanie medzinárodných hospodárskych zmlúv všeobecnej povahy a menovanie a odvolávanie vedúcich diplomatických misíí. V prípade budúceho rozdelenia Štátnej banky česko-slovenskej sa vytvoril predpoklad a podmienka na vytvorenie emisných bánk republík. Návrh novely umožnil, aby správne orgány republík neboli vo vzťahu podriadenosti k orgánom federácie. Návrh ďalej predpokladal, že prokuratúra ČSFR a prokuratúry republík budú samostatné uzatvorené systémy bez vertikálnej podriadenosti v niektorých otázkach generálnych prokurátorov republík Generálnemu prokurátorovi ČSFR.

V súvislosti s novelou veľkého kompetenčného zákona sa rovnako navrhla zmena Ústavy ČSFR (ústavný zákon č 100/1968 Zb.). Tá sa dotýkala jej článku I., v ktorom sa podľa návrhu novely charakterizuje ČSFR ako federatívny štát, skladajúci sa z ČR a SR. Schválená novela ústavy znamenala výrazné oklieštenie kompetencií federácie na úkor posilnenia pôsobnosti republík. Česko-slovenská federácia sa stala oveľa voľnejšou, útvárom so silnými konfederatívnymi prvkami. Celý ústavný vývoj ČSFR sa tak opäť nezadržateľne posunul smerom k zániku spoločného federatívneho štátu. Predložený vládny návrh novely ústavného zákona bol nakoniec v oboch snemovniach FZ schválený. Novela ústavného zákona obmedzila kompetencie federácie do takej miery, že jej činnosť bola zablokovaná a reálna existencia Česko-Slovenska bola už len formálna. Federálna vláda už nemala žiadne možnosti presadiť svoje rozhodnutia, ak s nimi výslovne nesúhlasili česká a slovenská vláda.

Prijatie ústavného zákona o obmedzení kompetencií federácie a ich presun na republiky potvrdilo obnovenie vzájomnej dôvery medzi poslaneckými klubmi ODS a HZDS, ktorá sa vážne naštrbila po neprijatí ústavného zákona spôsobom zániku federácie, ako aj po vyjadrení podpory časti poslaneckého klubu HZDS návrhu poslan-

ca Miloša Zemana z ČSSD o vytvorení akejsi česko-slovenskej únie dňa 1. októbra 1992. Opätovná obnova dôvery a spolupráce medzi ODS a HZDS umožnila vykonať ďalšie kroky vedúce k rozdeleniu Česko-Slovenska. Rozšírené programové vyhlásenie federálnej vlády zo 7. októbra 1992 potvrdilo, že vláda bude pokračovať v zabezpečovaní procesu rozdelenia federácie a pripraví nový návrh ústavného zákona o zániku ČSFR. Dňa 15. októbra predložila federálna vláda poslancom FZ sľúbený program opatrení proti živelnému rozpadu ČSFR. Ten predpokladal zaistenie činnosti vlády do 31. decembra 1992 a súčasne postupný prevod všetkých zostávajúcich právomocí federácie na republiky najneskoršie k tomuto dátumu. Aby sa kompenzovali možné dôsledky rozdelenia štátu, bolo nutné vopred pripraviť súbor zmluvných dokumentov medzi republikovými vládami.¹⁴

7. Finálne ústavné a právne vymedzenia pre zánik federácie

Popri návrhu ústavného zákona o zániku ČSFR vláda pripravovala niekoľko ďalších súvisiacich zákonov, z ktorých osobitnú pozornosť si zaslúžia návrhy ústavných zákonov o delení federálneho majetku a o zániku česko-slovenskej federácie.

Pri tvorbe ústavného zákona o delení majetku federácie vystúpili na povrch staré spory o tom, kto na koho doplácal a akým spôsobom sa teda má majetok rozdeliť. Jedno však bolo všetkým jasné, ak sa majetok nerozdelí počas existencie federácie, potom sa bude deliť oveľa ťažšie. Vládny návrh zákona vychádzal z kombinácie troch princípov: ústavného, historického a pomerného. Prvý princíp sa dotýkal nehnuteľného majetku, ktorý prechádzal do vlastníctva tej republiky, na ktorej území sa nachádzal. Ďalšie dva princípy sa dotýkali huteľného majetku. Podľa historického princípu mal Česku patriť majetok česko-slovenského štátu, ktorý vznikol pred 28. októbrom 1918, ak pred týmto dátumom patril subjektom nachádzajúcim sa na dnešnom území ČR; podobne majetok, patriaci pred 28. októbrom 1918 subjektom na Slovensku, mal pripadnúť SR. Ostatný huteľný majetok sa mal rozdeliť podľa pomerného princípu – podľa pomeru počtu obyvateľstva, t. j. 2 : 1 v prospech ČR.

Návrh ústavného zákona o delení majetku ČSFR vznikol ako kompromis v úzkejspolupráci všetkých troch vlád, jeho vecný obsah a legislatívne usporiadanie neboli v žiadnom rozpore. Návrh zákona vytvoril ústavný rámec pre delenie majetku federácie medzi jednotlivé republiky v prípade schválenia zákona o zániku federácie. Majetkom ČSFR pre účely tohto zákona sa stali štyri druhy majetku: huteľný a nehnuteľný majetok, finančné aktíva a pasíva, menové aktíva a pasíva a rezervy a iné majetkové práva a záväzky ČSFR a štátnych organizácií. Nakoniec, pri delení majetku sa mali uplatniť dva princípy – ústavný a pomerný 2:1, pričom historický princíp sa mohol uplatniť, iba v prípade potreby, najmä v rámci dohôd medzi ČR a SR, ktoré sa mali uzatvárať neskôr v procese delenia federálneho majetku. Predložený návrh zákona mal blokovať neriadený prechod majetku

14 Bližšie o podpísaných spoločných dokumentoch pozri napríklad Rychlík, J.: *Rozpad Československa. Česko-slovenské vzťahy 1989–1992*. Bratislava : Academic Electronic Press, s. r. o., 2002, s. 312–320.

federácie na republiky, a na druhej strane umožniť riadený prechod majetku v presne vymedzených prípadoch ešte pred zánikom federácie. Umožnil tiež zriadiť komisiu (zloženú paritne z členov menovaných vládami ČR a SR) na dokončenie urovnania nárokov, vzniknutých rozdelením federálneho majetku a teda mala dokončiť urovanie majetku ČSFR po celú dobu jeho delenia, teda aj po 1. januári 1993. Návrh zákona mal zároveň predstavovať významný krok k pokojnému, ústavnému a civilizovanému utváraniu nových foriem vzťahov medzi oboma republikami, ktoré mali byť založené na dobrom susedstve a priateľskej spolupráci.¹⁵

Návrh ústavného zákona o rozdelení majetku federácie sa schválil 13. novembra 1992.¹⁶ Federálny majetok, ktorý bol účtovne predložený českou stranou, sa nakoniec rozdelil podľa schváleného mechanizmu.¹⁷

Po schválení ústavného zákona o delení majetku sa nezadržateľne približovala dlho očakávaná chvíľa nevídaného historického významu, na ktorú čakala celá slovenská, česká, ale aj svetová verejnosť – či sa nakoniec podarí Čechom a Slovákom dohodnúť na ústavnom, civilizovanom a pokojnom spôsobe rozdelenia spoločného štátu – medzinárodne uznávaného a rešpektovaného Česko–Slovenska. Po dramatickom rozpade Sovietskeho zväzu, ale najmä po tragickom a krvavom zániku Juhoslávie zvedavosť domácich a zahraničných médií mimoriadne gradovala. Čas sa začal naplňovať, keď FZ pristúpilo k prerokovaniu vládneho návrhu ústavného zákona o zániku česko-slovenskej federácie.¹⁸ Návrh zákona prerokovali všetky tri vlády (federálna i republikové) a odporučili ho na ďalšie ústavné prerokovanie vo FZ.

Návrh reagoval na dohodu rozhodujúcich politických síl (ODS a HZDS) o zániku spoločného štátu a na prejavenú vôľu českej a slovenskej reprezentácie utvárať si slobodne a samostatne spôsob, formu a obsah svojho spoločensko-politického života vo vlastnom štáte. Preto bolo potrebné zabezpečiť realizáciu zániku federácie ústavnou cestou nekonfliktne a uprednostniť pri existujúcom usporiadaní spoločného štátu dohody nástupníckych subjektov ČR a SR, o budúcich vzájomných vzťahoch, ako aj o nových formách a smerovaní medzinárodnej spolupráce. Popri zásadnom rozhodnutí o stanovení momentu zániku ČSFR o 24. hodine dňa 31. decembra 1992 návrh zákona tiež riešil návrh a otázky zániku štátnych orgánov ČSFR a ozbrojených síl a všetkých druhov ozbrojených bezpečnostných zborov. Spolu so zánikom ČSFR mali zaniknúť aj rozpočtové a príspevkové organizácie napojené na štátny rozpočet federácie a tie štátne organizácie, ktoré boli zriadené zákonom a zabezpečovali úlohy zverené federácii.

15 FZ: Správa o 5. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ ČSFR (stenografický záznam), 12. november 1992. s. 470-476.

16 Schválený návrh ústavného zákona o delení majetku ČSFR medzi ČR a SR a jeho prechode na ČR a SR bol publikovaný v Zbierke zákonov pod č. 541/1992.

17 Bližšie pozri Húska, A. M.: *Svedectvo o štátotvornom príbehu*. Bratislava : SCM, s.r.o., 2007. s. 122-129.

18 FZ: Správa o 5. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ ČSFR (stenografický záznam), 18. november 1992. s. 691-694.

Vládny návrh zdôrazňoval, že nástupníckymi štátmi česko-slovenskej federácie sú obe republiky. Aby bolo zabezpečené hladké a bezporuchové vykonávanie činností, ktoré doteraz vykonávali štátne orgány federácie, poprípade aby boli zachované niektoré federálne organizácie, ktorých existenciu budú republiky považovať za potrebnú pre zabezpečenie preberaných pôsobností federácie, umožnil vládny návrh, aby republikové parlamenty mohli ešte pred dňom zániku ČSFR prijímať ústavné a iné zákony, ktoré by tieto otázky upravili.

Predložený vládny návrh zákona mal inú filozofiu ako septembrový návrh ústavného zákona o spôsobe zániku federácie a pozostával zo šiestich článkov. Článok 1 jednoducho konštatoval, že uplynutím dňa 31. decembra 1992, zaniká ČSFR. Podľa článku 2 v okamihu zániku zanikajú všetky orgány federácie a organizácie napojené na federáciu. Podľa článku 3 nástupníckymi štátmi sa stávajú ČR a SR. ČNR a NR SR môžu od okamihu schválenia zákona prijímať ústavné zákony na zabezpečenie štátnej správy v doterajšej pôsobnosti federácie s tým, že účinnosť týchto opatrení nastane najskôr dňa 1. januára 1993 (čl. 4). Podľa článku 5 môžu obe republiky za rovnakých podmienok uzatvárať už teraz medzinárodné zmluvy. Článok 6 konštatoval, že účinnosť zákona nastáva dňom vyhlásenia.

Spolu s vládnym návrhom ústavného zákona boli vo FZ predložené tri doplnujúce a pozmeňujúce poslanecké návrhy. Prvý návrh sa dotýkal prechodu federálnych poslancov do republikových národných rád, druhý zahŕňal ratifikačné referendum a posledný doplnujúci návrh mal upraviť text článku 1 návrhu zákona tak, že „ČSFR zaniká na základe dohody ODS a HZDS“ a že „Uplynutím dňa 31. decembra 1992 zanikajú mandáty všetkých poslancov FZ i oboch národných rád“.

Návrh ústavného zákona bol predložený najskôr oboj národným radám, ktoré po jeho prerokovaní dňa 17. novembra 1992 ho odporučili FZ prijať. Navyše, NR SR navrhla upraviť text navrhovaného zákona nasledovne: „Ani jedna z republík nesmie v budúcnosti používať štátne symboly súčasnej ČSFR, ani symboly, ktoré by s nimi boli zameniteľné.“ Druhá zmena sa dotýkala článku 5, ktorý sa mal upraviť tak, že obe republiky môžu už teraz uzatvárať zmluvy nielen medzi sebou, ale i s tretími štátmi, avšak s účinnosťou najskôr od 1. januára 1993. Oba návrhy sa zapracovali ústavnoprávnymi výbormi SL a SN FZ do záverečného znenia návrhu zákona.

Prerokovanie návrhu ústavného zákona o zániku ČSFR sa vo FZ začalo 18. novembra 1992. O návrhu zákona sa rozpútala ohnivá diskusia. Nebol prijatý žiadny z pozmeňujúcich návrhov a ako sa ukázalo neskôršie, bol to aj dôvod, prečo sa návrh zákona ako celok nakoniec neschválil. Iba poslanci HZDS, SNS, ODS/KDS a KDU-ČSL hlasovali jednotne za návrh zákona.

Nastala tak patová situácia, keď návrh zákona prešiel iba v jednej zo snemovní FZ (t. j. v SL FZ). Podľa rokovacieho poriadku FZ sa takýto prípad mohol riešiť iba dohodovacím konaním. Rokovanie FZ pokračovalo v stredu 25. novembra. Dohodovací výbor predložil dva návrhy na riešenie patovej situácie. Prvým bol návrh, aby po zániku federácie sa poslanci FZ stali poslancami národných rád. Druhý návrh sa dotýkal

modifikovaného znenia pôvodne predkladaného ratifikačného referenda.

Podpora návrhu zákona zo strany niektorých opozičných poslancov bola podmienená prijatím prvého doplnovacieho návrhu Dohodovacieho výboru o začlenení poslancov FZ do národných parlamentov. Vládna koalícia vo FZ nakoniec súhlasila s uvedenou zmenou v texte návrhu zákona, predtým však odmietla druhý návrh výboru. Po tejto úprave sa uskutočnilo druhé hlasovanie o konečnom znení návrhu zákona, ktoré tentoraz prebehlo v oboch snemovniach FZ úspešne, no v mimoriadne búrlivej atmosfére dňa 25. novembra 1992.¹⁹ Schválenie ústavného zákona o zániku ČSFR znamenalo nevídanú historickú udalosť, že Česko-Slovensko sa po dlhých desaťročiach svojej existencie rozdelí pokojným, ústavným spôsobom.

Záver

Do konca roka 1992 prijalo FZ ešte posledné legislatívne kroky súvisiace s rozdelením česko-slovenskej federácie. Schválilo zákony, ktorými sa zrušili všetky česko-slovenské inštitúcie a vykonalo viacero medzinárodných aktivít s cieľom, aby svet prijal obe republiky ako nástupnícke štáty zanikajúcej ČSFR. Po 1. januári 1993 tak učinili všetky štáty sveta vrátane OSN.

Nedostatky, ktoré sa ukázali pri aplikácii česko-slovenských zmlúv a dohôd z jesene 1992, si vyžiadali neskoršie nové úpravy. Praktické problémy spojené s rozdelením federácie sa doriešili až po 1. januári 1993 ďalšími zmluvami a dohodami.

Celé obdobie po januári 1993 ukázalo, že rozdelenie česko-slovenskej federácie bolo správnym historickým aktom. Potvrdzujú to aj nadštandardné vzťahy medzi českým a slovenským národom, ktorých súčasnú hodnotu a kvalitu by bývalá federácia nikdy nedokázala zabezpečiť. Suverénne štáty – Slovenská republika a Česká republika – sú dnes výnimočnými príkladmi úspešného príbehu. Tento fakt potvrdzujú aj úzkou spolupracou v rámci Európskej únie pri riešení európskych problémov, pri formovaní a presadzovaní spoločných stredoeurópskych záujmov najmä štátov Vyšehradskej skupiny.

Dejiny 20. storočia a predovšetkým jeho 90. roky ukázali, že spolunažívanie plne konštituovaných svojbytných národov v jednom štáte je vždy komplikované a že napriek všetkým snahám sa takéto mnohonárodné štáty rozpadajú. Tento proces pritom vôbec nie je v rozpore so zdanlivo opačným procesom európskej integrácie, pretože Európska únia nie je integráciou národov, ale štátov (hoci niektoré vplyvné európske elity si to radi predstavujú ináč). Z tohto hľadiska teda rozpad Česko-Slovenska na sklonku roku 1992 nebol ničím nenormálnym a neočakávaným. Bol však nevyhnutným pre historickú sebareflexiu oboch národov, pre vyrovnanie sa s rôznymi nekritickými, falošnými a navzájom protikladnými predstavami a úsudkami či už o tom druhom, alebo o sebe samom, ktoré dlhodobo zaťažovali spolužitie Čechov a Slovákov

19 Konečné znenie schváleného návrhu ústavného zákona o zániku ČSFR bolo publikované v Zbierke zákonov pod č. 542/1992 Zb.

už od samotného vzniku Česko-Slovenskej republiky v roku 1918. Výsledok takejto sebareflexie oboch národov a ich vytriezvenia z bludných predstáv o tom druhom z obdobia spoločného štátu je dnes jasne viditeľný v podobe nevídaných vzájomných vzťahov. Na druhej strane však treba priznať, že vznik samostatnej Slovenskej republiky, ako aj Českej republiky 1. januára 1993 by bol nemysliteľný bez predchádzajúcej existencie česko-slovenského štátu.

Literatúra:

- FZ: Správa o 9. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ ČSFR (stenografický záznam), VI. volebné obdobie, december 1990.
- FZ: Správa o 2. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ ČSFR (stenografický záznam), VII. volebné obdobie, júl 1992.
- FZ: Správa o 5. spoločnej schôdzi Snemovne ľudu a Snemovne národov FZ ČSFR (stenografický záznam), november 1992.
- HRIVÍK, P.: Rozhodujúce momenty v procese zániku ČSFR. In: *Zborník z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou „Od federácie k samostatnosti Slovenskej republiky a jej rozvoj“*, Topoľčianky, 28. – 29. apríla 2005. Bratislava : Procom, s. r. o., 2005.
- HRIVÍK, P.: Návrat k niektorým osudovým udalostiam v parlamente ČSFR. In: *Zborník prednášok z konferencie „Slováci a ich národné bytie v Európe (vznik 2. Slovenskej republiky)“*. Bratislava : Panslovanská únia o. z., 2012.
- HÚSKA, A. M.: *Svedectvo o štátotvornom príbehu*. Bratislava : SCM, s.r.o., 2007.
- CHOVANEC, J.: *Slovenská republika – budovanie suverénneho štátu*. Bratislava : Procom, s. r. o., 2001.
- CHOVANEC, J.: *Moderná slovenská štátnosť*. Bratislava : Procom, s. r. o., 2009.
- RYCHLÍK, J.: *Rozpad Československa. Česko-slovenské vzťahy 1989 – 1992*. Bratislava : Academic Electronic Press, s. r. o., 2002.

doc. Ing. Pavol Hrivík, CSc

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne

Katedra politológie

Študentská 2

911 50 Trenčín

Slovenská republika

Poškodený ako procesná strana v trestnom konaní¹

Peter Čopko *

Abstrakt:

Trestné konanie v Slovenskej republike má od účinnosti zákona č.301/2005 Z.z. Trestného poriadku, na rozdiel od predchádzajúcej právnej úpravy, výraznejšie kontradiktórny charakter. Tento sa prejavuje predovšetkým v úseku súdnej časti konania, niektoré jeho prvky je však možné vnímať už aj v jeho predsúdnej časti. Kontradiktórnosť trestného konania je v teórii primárne spájaná s osobou prokurátora a osobou obvineného, ako hlavnými procesnými stranami. Významné miesto v trestnom konaní však zastávajú aj ďalšie procesné strany, poškodeného nevynímajúc. Cieľom autora je priblížiť pohľad na aktuálne postavenie poškodeného ako procesnej strany v kontexte uplatňovania princípu kontradiktórnosti v priebehu trestného konania Slovenskej republiky, poukázať aj na niektoré súvisiace aplikačné problémy, vrátane návrhov de lege ferenda.

Kľúčové slová:

poškodený, procesná strana, kontradiktórnosť, princíp kontradiktórnosti, rovnosť strán, náhrada škody, splnomocnenec poškodeného, odvolanie -

Damaged person as a procedural party in the criminal proceedings

Abstract:

Criminal proceedings in the Slovak Republic has a more contradictory character unlike the previous legislation since the validity of the Code of Criminal Proceedings (Act No. 301/2005 Coll.). This is particularly evident in the judicial part of the proceedings, but a few elements can be perceived in its pre-trial part as well. The contradictory nature of criminal proceedings is in the theory primarily associated with the prosecutor and the accused person as the main procedural parties. However, other procedural parties also hold a significant place in the criminal proceedings, and the damaged person as the one of the other party is not exempt. The aim of the author is to approach the current position of the damaged person as a procedural party in the context of applying the principle of contradictory during criminal proceedings in the Slovak Republic and at the same time to point to some related application problems, including de lege ferenda proposals.

1 Predložený príspevok vznikol s podporou a je výstupom riešenia výskumného projektu APVV-16-0362 „Privatizácia trestného práva – hmotnoprávne, procesnoprávne, kriminologické a organizačno-technické aspekty“.

* JUDr. Peter Čopko, PhD., Katedra trestného práva, Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Key words:

Damages person, procedural party contradictory, contradictory principle, equality of parties, compensation for damage, plenipotentiary of damages person, appeal

Úvod

Obdobie viac ako jednej dekády, ktoré uplynulo od 1.1.2006, keď v Slovenskej republike vstúpil do účinnosti nový Trestný poriadok - zák.č. 301/2005 Z.z. v znení zák. č. 650/2005 Z.z., (ďalej „Trestný poriadok“ alebo „Tr. por.“), vytvára relatívne dobrý predpoklad pre zhodnotenie naplnenia cieľov, aké ich vymedzil predkladateľ tohto zákona a ako je tieto ciele možné extrahovať, primárne z dôvodovej správy k tomuto zákonu. Jedným z takýchto cieľov, malo byť aj výrazné posilnenie kontradiktórnych prvkov, primárne v súdnom úseku trestného konania. Citujúc z dôvodovej správy, jej všeobecnej časti: „*zvýšenie kontradiktórnosti v konaní pred súdom povedie k zdôrazneniu významu a postavenia procesných strán, posilneniu práv obhajoby a poškodeného na jednej strane, ale aj k posilneniu postavenia obžaloby a najmä zodpovednosti prokurátora za veci predložené súdu.*“² Možno tiež konštatovať, že znenie nového Trestného poriadku, vytvorilo solídny základ aj pre napĺňanie práve tohto cieľa, napriek tomu, že už bezprostredne v čase vstupu Trestného poriadku do účinnosti, priniesol tento so sebou aj viaceré „detské choroby“. Potvrdením tohto konštatovania je jednak novelizácia Trestného poriadku pred jeho vstupom do účinnosti, a to zák. č. 650/2005 Z.z., ako aj aktuálny počet jeho novelizácií, ktorý sa za obdobie jeho účinnosti už priblížil k počtu 50, vrátane tzv. nepriamych novelizácií.³ Samotný pojem „kontradiktórnosť konania“ sa pritom postupne stal čoraz viac frekventovaným výrazom tak teórie,⁴ ako aj praxe,⁵ a to napriek tomu, že pri vymedzení jeho obsahu v odbornej literatúre, pretrvávajú naďalej odlišnosti.⁶ Skutočnosťou však tiež je, že kontradiktórnosť býva najčastejšie spájaná s osobou prokurátora a obvineného, ako najvýznamnejšími procesnými stranami v konaní pred súdom. Naopak, postaveniu poškodeného, ako ďalšej z procesných strán, ale ani osobe poškodeného v širšom

2 Dôvodová správa k zák.č. 301/2005 Z.z. Trestný poriadok, Všeobecná časť.

3 Pozn.: na porovnanie zák.č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdom (Trestný poriadok), ktorý upravoval postup v trestnom konaní do účinnosti nového Tr. por. (prostredníctvom prechodných ustanovení – §564,§566,§567 Tr. por., aj po 1. 1.2005), bol novelizovaný počas 45 rokov len 35 x.

4 Pozri: OLEJ, J. – KOLCUNOVÁ, M. – KOLCUN, J. *Kontradiktórnosť v trestnom konaní*. Bratislava: C.H.Beck, 2014, s. 7 a nasl., tiež:“ GRIVNA,T. a kol. *Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. stoloť*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 245- 251.

5 Pozri : Stanovisko trestného kolégia Najvyššieho súdu SR Tpj 63/2010, prijaté dňa 7.12.2009, publikované v zbierke stanovísk súdov SR 30/2010., tiež. napr. uznesenie Krajského súdu v Žiline sp.zn. 1 To 46/2011 z 10. marca 2011, publikované v ZSP 58/2017.

6 Pozri: OLEJ, J. – KOLCUNOVÁ, M. – KOLCUN, J.: *Kontradiktórnosť v trestnom konaní*. Bratislava : C.H.Beck, 2014, s. 7 a nasl., tiež:“ GRIVNA,T. a kol. *Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. stoloť*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 234-236, tiež 245- 251.

chápaní v postavení subjektu, vystupujúceho v trestnom konaní, nebol v predchádzajúcom období venovaný významnejší priestor. Zvýšenie intenzity záujmu odbornej verejnosti, ako aj zákonodarcu, o osobu poškodeného v poslednej dobe nepochybne podmienilo aj plnenie medzinárodných záväzkov, ktoré na seba prevzala Slovenská republika, osobitne pokiaľ ide o záväzky vyplývajúce z jej členstva v Európskej únii.⁷ Tieto sa napokon v koncentrovanej podobe prejavili v zák. č. 274/2017 Z.z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ktorého prijatím došlo aj k viacerým významným zmenám Trestného poriadku. Vhodné je však uviesť, že tieto zmeny sa predovšetkým dotkli poškodeného v postavení „obete“ trestného činu.⁸ V tomto ohľade sa preto možno stotožniť s hodnotením tohto zákona, ako ho uviedol Romža: „v každom prípade, de lege lata, novoprijatý zákon o ochrane obetí trestných činov deklaruje ambíciu garantovať obetiam trestných činov ich dôstojný status (úlohu) v priebehu trestného konania a v konečnom dôsledku aj ambíciu poskytnúť im adekvátnu pomoc, pokiaľ túto pomoc potrebujú.“⁹ Cieľom tohto príspevku je však upriamiť pozornosť na iný, nepochybne však rovnako významný aspekt, spájaný s osobou poškodeného, a to aktuálny status poškodeného ako procesnej strany, v kontradiktórne vedenom trestnom konaní, poukázať na niektoré aplikačné problémy, vrátane návrhov de lege ferenda. Tieto tvoria obsah 1., 2. resp. 3. časti príspevku. Aj keď, ako to už vyplynulo aj z vyššie uvedeného, je kontradiktórnosť, rovnako ako aj zásada kontradiktórnosti, spájaná primárne s konaním pred súdom, osobitne potom so štádiom hlavného pojednávania, je zrejmé, že niektoré jej prejavy je možné vnímať aj v jeho predsúdnej časti, predovšetkým v štádiu prípravného konania.¹⁰ Niektorým, z takýchto prejavov, venujeme pozornosť v 4. časti príspevku.

7 Porovnaj. Smernica Rady 2004/80/ES z 29. apríla 2004 o náhradách obetiam trestnej činnosti (Ú.v. EÚ L 261, 6.8.2004), Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2012/29/EÚ z 25. októbra 2012, ktorou sa stanovujú minimálne normy v oblasti práv, podpory a ochrany obetí trestných činov a ktorou sa nahrádza rámcové rozhodnutie Rady 2001/220/SVV (Ú.v. EÚ L 315/57, 14.11.2012).

8 Pojem **obet'** na účely zákona č. 274/2017 Z. z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov vymedzuje § 2 ods. 1 písm. b/ citovaného zákona tak, že obeťou sa rozumie 1. Fyzická osoba, ktorej bolo alebo malo byť trestným činom ublížené na zdraví, spôsobená majetková škoda, morálna alebo iná škoda alebo boli porušené, či ohrozené jej zákonom chránené práva slobody, 2. Príbuzný v priamom rade, osvojiteľ, osvojenec, súrodenec, manžel a osoba, ktorá žila v čase smrti v spoločnej domácnosti s osobou, ktorej bola trestným činom spôsobená smrť, ako aj osoba závislá odo osoby, ktorej bola trestným činom spôsobená smrť, ak utrpeli v dôsledku smrti tejto osoby škodu a ak odsek 2 neustanovuje inak., ak je týchto osôb viac, považuje sa za obeť každá z nich.

9 ROMŽA, S. Koncepcia postavenia poškodeného a obete trestného činu v Slovenskej republike. In. *Forenzná veda, právo, kriminalistika*, 1/2018, ročník 3. s.80.

10 Pozri: OLEJ, J. – KOLCUNOVÁ, M. – KOLCUN, J.: *Kontradiktórnosť v trestnom konaní*. Bratislava: C.H.Beck, 2014, s. 71-126., tiež: GŘIVNA, T. a kol. *Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 236-241, tiež. 244- 258.

1. Poškodený, procesné strany a kontradiktórnosť trestného konania

Vychádzajúc zo základnej definície **poškodeného**, ako je táto uvedená v § 46 ods. 1 Tr. por., *poškodený je osoba, ktorej bolo trestným činom ublížené na zdraví, spôsobená majetková, morálna alebo iná škoda alebo boli porušené či ohrozené jej iné zákonom chránené práva alebo slobody.*¹¹ Ďalšie ustanovenia nielen tohto odseku, ale aj bezprostredne nadväzujúce (ods. 2 až ods. 7), rovnako aj celý rad ďalších ustanovení Trestného poriadku, pomerne podrobne vymedzujú práva poškodeného, vrátane tých práv, ktoré sú primárne spájané s poškodeným ako procesnou stranou. Legálna definícia pojmu **procesná strana** je obsiahnutá v § 10 ods. 11 Tr. por.¹² Jednotné vymedzenie pojmov **kontradiktórnosť**, princíp kontradiktórnosti, ako sme už uviedli vyššie, v odbornej verejnosti dodnes neexistuje, rovnako ako pretrvávajú rôzne názory aj na vymedzenie obsahu zásady kontradiktórnosti, ako jednej zo základných zásad trestného konania v Slovenskej republike. Nepriamym potvrdením uvedeného je skutočnosť, že ani spoluautori monografie: „Kontradiktórnosť v trestnom konaní“ – Olej, Kolcunová, Kolcun, napriek rozsiahlej a podrobnej analýze relevantnej problematiky, k univerzálnej definícii týchto pojmov, z hľadiska ich použiteľnosti v podmienkach uplatňovania trestného konania v Slovenskej republike, nedospeli.¹³ Repík, v súvislosti s vymedzením pojmu, resp. obsahu princípu kontradiktórnosti, z hľadiska judikatúry ESLP, však už v minulosti uviedol: „Kontradiktórnosť sa považuje za všeobecný právny princíp, za pravidlo prirodzeného práva ovládajúce každý súdny proces. Je zrejme jeho najzákladnejším princípom. Bez neho nemožno vôbec hovoriť o procese, ktorého podstatou je konfrontácia dvoch strán, z ktorých každá musí mať možnosť vyjadriť sa, popierať návrhy, argumenty a dôkazy druhej strany a predkladať vlastné. Ide o jednu z hlavných záruk súdneho konania. Neexistuje spravodlivosť bez kontradiktórnej diskusie, a čím skôr k nej dôjde, tým je väčšia nádej na jej objektivnosť. Kontradiktórna diskusia je kráľovskou cestou pri hľadaní pravdy.“¹⁴ Napriek, času, ktorý už uplynul od publikovania citovaného názoru Repíka, považujeme toto vymedzenie za výstižné a naďalej aj aktuálne. Možno tiež konštatovať, že zhoda panuje v tom, že v prípade vnímania kontradiktórnosti ako princípu, rovnako tak kontradiktórnosti ako jednej zo základných zásad trestného konania, boli a aj naďalej sú oba tieto pojmy spájané predovšetkým s tou časťou trestného konania, ktoré prebieha na súde.¹⁴ Súčasne je potrebné poukázať

11 §10 ods. 11 Tr. por. **V konaní pred súdom je stranou** ten, proti komu sa vedie trestné konanie, **poškodený**, zúčastnená osoba a prokurátor, rovnaké postavenie ako strana má aj zástupca občianskeho združenia, dôveryhodná osoba, ako aj iná osoba, na ktorej návrh alebo žiadosť sa konanie vedie alebo ktorá podala opravný prostriedok a v konaní proti mladistvému aj orgán sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately. Ak sa v tomto zákone používa pojem strana, **rozumie sa tým v predsúdnom konaní** aj subjekt trestného konania, ak z jednotlivého ustanovenia nevyplýva niečo iné.

12 Porovnaj. OLEJ, J. – KOLCUNOVÁ, M. – KOLCUN, J.: *Kontradiktórnosť v trestnom konaní*. Bratislava: C.H.Beck, 2014, s. 179-185.

13 REPÍK, B.: *Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo*. Praha: Orac, 2002, s. 147.

14 Porovnaj aktuálne : IVOR, J. – POLÁK, P. – ZÁHORA, J.: *Trestné právo procesné. 1 vydanie*, Bratislava 2017, Wolters Kluwer, 64-66.

na to, že v poslednom období sa však čoraz častejšie objavujú názory,¹⁵ s ktorými korešponduje aj aktuálna judikatúra,¹⁶ ktoré uplatnenie kontradiktórnosti, resp. niektorých jej prvkov, posúvajú už do štádií predchádzajúcich súdnemu konaniu, osobitne do prípravného konania. Ako sme už však uviedli vyššie, v úvode, týmto prejavom sa osobitne venujeme v štvrtej časti príspevku, a to aj vzhľadom k tomu, že v úseku predsúdneho konania absentuje úloha súdu, ako subjektu, ktorý vedie a rozhoduje trestnú vec, za účasti procesných strán. Určitou výnimkou je len rozhodovanie súdu (sudcu pre prípravné konanie, prípadne aj nadriadeného súdu o opravných prostriedkoch) vo väzobných veciach. Tohto rozhodovania sa však poškodený ako procesná strana, ani ako subjekt, v zmysle platnej právnej úpravy, nezúčastňuje.

V nadväznosti na vyššie uvedené je vhodné uviesť, že kontradiktórnosť konania je rovnako tiež často spájaná aj so **zásadou rovnosti strán v konaní pred súdom**,¹⁷ resp. s „rovnosťou zbraní“,¹⁸ ktoré sa navzájom dopĺňajú a podmieňujú. Drgonec pri vymedzení práva na rovnosť s ostatnými účastníkmi konania pred súdom, inými štátnymi orgánmi alebo orgánmi verejnej správy, z hľadiska čl. 47 Ústavy Slovenskej republiky uvádza: „Základné právo na rovnosť s ostatnými účastníkmi konania sa Ústavou priznáva ako osobitné základné právo. V prehľadnejšej a jednoduchšej štruktúre ľudských práv zaručených Dohovorom je implikované v ľudskom práve na spravodlivý proces.“¹⁹ V súvislosti s uvedeným je však potrebné súčasne zdôrazniť, že rovnosť procesných strán v trestnom konaní nemožno chápať tak, že by ktorákoľvek (každá) z procesných strán mala, resp. mohla, v trestnom konaní pred súdom, uplatňovať rovnaké práva ako iná procesná strana. Konkrétny rozsah práv, ktorými disponuje v konaní pred súdom tá-ktorá strana, je podmienený a určený v závislosti od rozdielneho statusu, úloh a cieľov, ktoré jednotlivé subjekty v trestnom konaní majú, plnia, či sledujú. Kým napr. prokurátor v trestnom konaní zastupuje štát,²⁰ v jeho súdnej časti potom „obžalobu“, ďalšie procesné strany – obvinený, poškodený (vyjmúc prípady keď poškodeným v konkrétnom prípade je Slovenská republika), zúčastnená osoba, sledujú primárne svoje individuálne záujmy a ciele, ktoré môžu korešpondovať s cieľmi prokurátora (predovšetkým záujmy poškodeného, avšak ani to vo všetkých prípadoch) alebo naopak, môžu byť úplne protichodné – obvinený a v prípadoch účasti zúčastnenej osoby, aj táto procesná strana. Páchateľ,

15 Pozri: OLEJ, J. – KOLCUNOVÁ, M. – KOLCUN, J.: *Kontradiktórnosť v trestnom konaní*. Bratislava: C.H.Beck, 2014, s. 71-126., tiež: GŘIVNA, T. a kol. *Právo na obhajobu. Teórie a praxe 21. storočia*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 236-241, tiež. 244- 258.

16 Pozri: Stanovisko trestného kolégia Najvyššieho súdu SR Tpj 63/2010, prijaté dňa 7.12.2009, publikované v zbierke stanovísk súdov SR 30/2010.

17 § 2 ods. 10 Tr. por.: „Strany sú si v konaní pred súdom rovné“.

18 Pozri: napr. Rozhodnutie EŠLP z 26.5.1988, Ekbatani v. Švédsko, Séria I – 134, Rozhodnutie EŠLP z 17.1.1970, Delcourt v. Francúzsko, Séria A-11, nález Ústavného súdu SR, sp.zn. II ÚS 52/98 z 26.1.1999.

19 DRGONEC, J.: *Ústava Slovenskej republiky. Teória a prax*. Bratislava: C. H. Beck, 2015, s. 905.

20 § 2 ods. 5 Tr. por. prvá veta: „Prokurátor v trestnom konaní zastupuje štát“.

resp. obvinený, naďalej vystupujúci ako ústredná osoba trestného konania²¹ a súčasne procesná strana, tak prirodzene disponuje širším rozsahom práv (napr. právo urobiť na hlavnom pojednávaní niektoré z vyhlásení podľa § 257 Tr. por., využiť právo na posledné slovo podľa § 275 Tr. por. a ďal.), než iné procesné strany - poškodený, zúčastnená osoba alebo aj ďalšie subjekty, ktorým v trestnom konaní platný Tr. por. (§ 10 ods. 11) priznáva postavenie rovnaké, ako majú procesné strany (napr. zástupca občianskeho združenia, resp. záujmového združenia občanov). V tomto ohľade sa preto možno stotožniť s názorom Repíka, ako ho vyjadril pri posudzovaní rovnosti pred súdom z hľadiska Dohovoru o ochrane základných práv a slobôd.: „V danom kontexte však ide o iný význam rovnosti, a to o rovnosť medzi účastníkmi konania nachádzajúcimi sa v rozdielnych proti sebe stojacich procesných postaveniach. Ani v tomto zmysle nemôže ísť o rovnosť matematickú a absolútnu. Je to pojem relatívny najmä v tom zmysle, že nemôže napr. úplne zotrieť rozdiel v procesnom postavení strán v trestnom konaní vyplývajúci z ich rozdielnych úloh, snaží sa ich len vykompenzovať dodatočnými zárukami pre slabšiu stranu, ktorou je obvinený (tzv. favor defensionis, dôkazové bremeno spočívajúce na obžalobe, zosilnenie záruky obhajoby obvineného nachádzajúceho sa vo väzbe atď.)“.²² S prihliadnutím na vyššie uvedené, je preto podľa nášho názoru potrebné a nevyhnutné, posudzovať a hodnotiť aj aktuálny status poškodeného ako procesnej strany, osobitne potom rozsah práv, ktorými disponuje v súdnej časti trestného konania.

2. Poškodený ako procesná strana v úseku súdnej časti trestného konania

Vychádzajúc zo zamerania tohto príspevku, súčasne aj z pomerne rozsiahleho katalógu práv, ktorými disponuje poškodený ako subjekt trestného konania, dovolíme si poukázať skôr len na tie z nich, prostredníctvom ktorých je umožnené poškodenému realizovať práva procesnej strany, v kontradiktórne vedenom súdnom konaní. Ide najmä o nasledovné práva :

- právo obstarávať dôkazy (§2 ods. 10 Tr. por., § 268 ods. 3 Tr. por.),
- právo robiť návrhy na vykonanie dôkazov alebo na ich doplnenie (§46 ods. 1 Tr. por., § 240 ods. 3 Tr. por.),
- právo predkladať dôkazy (§46 ods. 1 Tr. por.),
- právo nazerať do spisov a preštudovať ich (§46 ods. 1 Tr. por.),
- právo vyjadriť sa k vykonaným dôkazom (§46 ods. 1 Tr. por., § 271 ods. 1 Tr. por.),
- právo zúčastniť sa na hlavnom pojednávaní (§46 ods. 1 Tr. por.),
- právo zúčastniť sa na verejnom zasadnutí (§46 ods. 1 Tr. por.),
- právo zúčastniť sa na dohode o priznaní viny a prijatí trestu (§46 ods. 1 Tr. por.), v súdnej časti konania však len za predpokladu, že k realizácii tohto postupu

21 § 1 Tr. por.: „Trestný poriadok upravuje postup orgánov činných v trestnom konaní a súdov tak, aby trestné činy boli náležite zistené a ich páchatelia podľa zákona spravodlivo potrestaní, pričom treba rešpektovať základné práva a slobody fyzických osôb a právnických osôb.“

22 REPÍK, B.: Ľudské práva v súdnom konaní. 1. vydanie. MANZ, Bratislava 1999, s.156.

(odklonu) došlo v rámci predbežného prejednávania obžaloby v dôsledku uplatnenia § 243 ods. 5 Tr. pr., resp. v rámci štádia hlavného pojednávania pri aplikácii ust. § 255 ods. 3 Tr. por.,

- právo poškodeného vykonať na hlavnom pojednávaní dôkazy, ktoré na vykonanie navrhol poškodený ako strana – napr. výsluch svedka, (§ 261 ods. 3 Tr. por.), výsluch znalca (§§ 268 ods. 3 Tr. por.),
- právo poškodeného v postavení strany, so súhlasom predsedu senátu, klásť na hlavnom pojednávaní otázky vypočúvaným osobám – obžalovanému (§ 258 ods. 3 Tr. por.), svedkovi (§ 261 ods. 4 Tr. por.), znalcovi (§268 ods. 3 Tr. por.), avšak až po tom čo, skončila takýto výsluch týchto osôb tá z procesných strán, ktorá so súhlasom vo veci konajúceho súdu, takýto výsluch vykonávala, resp. súd, ak takýto výsluch vykonal sám,²³
- právo poškodeného v postavení strany v priebehu hlavného pojednávania namietat' spôsob vykonávania výsluchu, najmä namietat' prípustnosť otázky položenej vypočúvajúcim (§ 259 Tr. por.),
- právo záverečnej reči (§ 46 ods. 1 Tr. por., § 274 od. 2 Tr. por.),
- právo podávať opravné prostriedky, v rozsahu vymedzenom Tr. por. (§46 ods. 1 Tr. por.),
- právo informovať sa o stave trestného konania, kedykoľvek v priebehu trestného konania (§ 46 ods. 1 Tr. por.),
- právo požadovať, aby súd v odsudzujúcom rozsudku uložil obžalovanému povinnosť nahradiť škodu za predpokladu, že poškodený podľa zákona takýto nárok mal, a uplatnil ho riadne a včas (§ 46 ods. 3 Tr. por.),
- právo uplatňovať konkrétne návrhy na účely uzavretia zmieru alebo dohody s páchatel'om (§ 46 ods. 6 Tr. por., § 241 ods. 6 tr. por.,§§ 282, 290 ods. 3 Tr. por.)²⁴,

23 Pozn.: z citovaných ustanovení Tr. por., ich gramatického znenia, je možné dedukovať, že takéto právo je priznané stranám (nepochybne procesným stranám), bez toho, aby zákonodarca robil selekciu medzi stranami alebo určoval ich rozsah, resp. obmedzoval ich obsah. V tomto kontexte však potom ust. § 272 ods. 1 Tr. por. môže vyznievať nejednoznačne, keďže pre v tomto ustanovení explicitne uvádzané procesné strany – poškodeného, zúčastnenú osobu., resp. ich prípadných splnomocnencov stanovuje obmedzenia. § 272 ods. 1 Tr. por. „Po skončení výsluchu prokurátorom, obžalovaným, jeho obhajcom alebo predsedom senátu môže zákonný zástupca, **v rozsahu uplatnených práv poškodený alebo jeho splnomocnenec, zúčastnená osoba alebo jej splnomocnenec so súhlasom predsedu senátu klásť vypočúvaným otázky,** keď už členovia senátu otázky nemajú.“

24 Pozn.: Aj keď sú zmier (§220 a nasl. Tr. por), rovnako ako inštitút – Podmienečného zastavenia trestného stíhania (§ 216 a nasl. Tr.por.), z hľadiska systematiky Tr. por., včlenené do Piateho dielu Tr. por., upravujúceho rozhodnutia v prípravnom konaní, využitie týchto postupov-odklonov je možné realizovať po podaní obžaloby prokurátorom aj v súdnom úseku konania, v rámci preskúmania obžaloby samosudcom a jeho následného rozhodovania v tomto štádiu - § 241 ods. 6 tr. por. alebo v rámci štádia hlavného pojednávania – §§ 282, 290 Tr. por.

- právo vziať výslovným vyhlásením súhlas s trestným stíhaním kedykoľvek späť, a to až dovtedy, kým sa odvolací súd odoberie na záverečnú poradu (§ 212 ods. 2 Tr. por.)
- právo dať sa zastupovať splnomocnencom (§ 53, §54, §48 Tr. por.),
- právo na pridelenie zástupcu z radov advokátov (§47 ods. 6 Tr. por.),
- právo na náhradu trov, ktoré vznikli na účelne uplatnenie jeho nároku v trestnom konaní, vrátane trov vzniknutých pribratím splnomocnenca (§ 557 ods. 1 Tr. por.).

Vhodné je uviesť, že vyššie uvedený výpočet práv poškodeného, ktoré možno spájať s jeho postavením procesnej strany v konaní pred súdom, nemožno považovať za vyčerpávajúci a úplný. Viaceré ďalšie práva, ktoré priznáva poškodenému platná právna úprava (ako napr. právo na sprievod dôverníka podľa 48a Tr. por., právo požadovať informácie podľa § 46 ods. 8 Tr. por.), v širšom chápaní je možné rovnako považovať za práva, ktoré môžu byť spájané s poškodeným, ako procesnou stranou. Osobitne je potom možné vnímať aj skutočnosť, že nepriamou novelizáciou Trestného poriadku - zák. č. 274/2017 Z.z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, bola medzi základné zásady trestného konania, ako sú tieto uvedené v § 2 Tr. por., doplnená **nová zásada, ktorej cieľom je chrániť práva poškodeného a súčasne posilniť jeho postavenie v priebehu trestného konania**²⁵ (§2 ods. 21 Tr. por.) Jej znenie je nasledovné: „*Orgány činné v trestnom konaní a súd sú povinné v priebehu celého trestného konania umožniť poškodenému plné uplatnenie jeho práv, o ktorých ho treba riadne, vhodným spôsobom a zrozumiteľne poučiť. Trestné konanie sa musí viesť s potrebnou ohľaduplnosťou k poškodenému. Treba zohľadniť jeho osobnú situáciu a okamžité potreby, vek, pohlavie, prípadne zdravotné postihnutie a jeho vyspelosť a zároveň plne rešpektovať jeho fyzickú, mentálnu a morálnu integritu. Ustanovenia osobitného zákona o právach obetí trestných činov tým nie sú dotknuté.*“ Z hľadiska jej obsahu ju možno nepochybne zaradiť, v zaužívanej systematike členenia základných zásad, medzi všeobecné zásady trestného konania, t. z. také, ktoré sa uplatňujú v priebehu celého trestného konania, resp. ktoré sú spoločné pre celé konanie.²⁶ Súčasne sa však stotožňujeme s kritickým postojom, aký vyjadril Romža, k jej vymedzeniu v Trestnom poriadku: „Voči citovanému zneniu predmetnej zásady ochrany poškodeného, možno namietat' predovšetkým jej príslušnú štruktúrovanosť a opisný charakter. Z dôvodu absencie nevyhnutnej abstraktnosti, ktorá sa z legislatívno-technického hľadiska predpokladá a vyžaduje pri koncipovaní základných zásad trestného konania, jej interpretačná a aplikačná využiteľnosť je tým objektívne limitovaná.“²⁷

25 Porovnaj: Dôvodová správa k zák. č. 274/2017 Z.z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Osobitná časť, Čl. III. (zákon č. 301/2005 Z.z.).

26 Porovnaj členenie základných zásad trestného konania: IVOR, J. – POLÁK, P. – ZÁHORA, J.: *Trestné právo procesné I*, Bratislava 2017, Wolters Kluwer, s. 52.

27 ROMŽA, S.: Koncepcia postavenia poškodeného a obete trestného činu v Slovenskej republike. In. *FORENZNÍ VĚDY, PRÁVO, KRIMINALISTIKA*, 1/2018, ročník 3. s.87.

3. Niektoré aplikačné problémy pri uplatňovaní práv poškodeného ako procesnej strany v súdnej časti trestného konania

Jedným z indikovaných problémov aplikačnej praxe je **rozhodovanie súdu o uplatnenom nároku poškodeného na náhradu škody**. Základným predpokladom preto, aby sa súd zaoberal takýmto návrhom a rozhodol o ňom, je jeho riadne a včasné uplatnenie. Podľa § 46 ods. 3 Tr. por. návrh musí poškodený uplatniť najneskoršie do skončenia vyšetrovania alebo skráteného vyšetrovania (včas), pričom z návrhu musí byť zrejmé z akých dôvodov a v akej výške sa nárok na náhradu škody uplatňuje (riadne). „Ak bol tento návrh uplatnený po uplynutí lehoty, nemožno naň prihliadnuť v trestnom konaní. V takomto prípade súd rozhodne, že takúto osobu ako poškodeného s jeho nárokom na náhradu škody na hlavné pojednávanie nepripúšťa.“

²⁸ V tejto súvislosti je potrebné uviesť, že v konaniach, v ktorých postupovali orgány činné v trestnom konaní v prípravnom **konaní podľa § 204 Tr. por.**²⁹, zákonom určený časový limit pre skončenie prípravného konania, vykonaného týmto spôsobom (formou), ktorým je lehota 48 hod primárne od zadržania podozrivého³⁰, vo väčšine prípadov, reálny predpoklad pre riadne a včasné uplatnenie práva poškodeného na náhradu škody, zrejme nevytvára. Navyše, sudca pre prípravné konanie, ktorý v týchto prípadoch postupuje podľa §348 Tr. por., využíva pomerne často spôsob rozhodnutia trestným rozkazom podľa § 353 Tr. por., teda bez nariadenia hlavného pojednávania, a teda bez akejkolvek možnosti bezprostrednej účasti poškodeného ako procesnej strany v konaní pred súdom.

Vzhľadom k tomu, že v týchto prípadoch nárok na náhradu škody poškodeným v prípravnom konaní nebol uplatnený, rozhodnutie o uložení povinnosti nahradiť škodu v trestnom rozkaze, nebude súčasťou výroku tohto rozhodnutia. V takomto prípade však súčasne, s poukazom na § 355 Tr. por., poškodený nie je považovaný ani za oprávnenú osobu na podanie odporu proti tomuto rozhodnutiu. V prípade, ak by ho napriek tomu podal, tento súd odmietne (§ 355 ods. 5 Tr. por.). Rovnaký dôsledok však nastane aj v prípade, že síce proti tomuto trestnému rozkazu podá včas odpor prokurátor alebo obvinený, a v jeho dôsledku bude vo veci konajúcim súdom nariadené hlavné pojednávanie, avšak poškodený sa rovnako nebude môcť účinne domáhať u súdu uloženia povinnosti nahradiť škodu v odsudzujúcom rozsudku. Nesplnenie zá-

28 ČENTÉŠ, J. : Uplatnenie nároku na náhradu škody v adhéznom konaní. In: *Justičná revue*, 60, 2008, č. 12, s. 1692.

29 Pozn. V teórii, oveľa častejšie však v praxi je v súvislosti s týmto postupom zaužívaný pojem : *superrýchle vyšetrovanie*, niekedy tiež *expresné vyšetrovanie* alebo *zrýchlené skrátené vyšetrovanie*.

30 § 204 Tr. por. : “ Ak bola prokurátorovi odovzdaná spolu so spisom osoba, ktorá bola **zadržaná ako podozrivá** pri páchaní prečinu, na ktorý zákon ustanovuje trest odňatia slobody, ktorého horná hranica neprevyšuje päť rokov, bezprostredne po ňom, alebo po tom, čo odpadne prekážka jej bezprostredného zadržania najviac do 24 hodín po spáchaní prečinu a prokurátor ju neprepustí na slobodu, **odovzdá ju najneskôr do 48 hodín od zadržania súdu, ktorému tiež podá obžalobu spolu so spisom**. Ak prokurátor zistí dôvody väzby, súčasne navrhne, aby bol obvinený vzatý do väzby.“

konnej podmienky riadne a včas uplatniť nárok na náhradu škody, (teda do skončenia skráteného., resp. „**superrýchleho**“ **vyšetrovania**), sa tak stáva formálnou prekážkou pre rozhodovanie súdu o nároku poškodeného na náhradu škody. Rovnaká situácia však vznikne aj v prípadoch, ak sudca pre prípravné konanie síce nevyužije právo rozhodnúť trestným rozkazom, ale zvolí niektorý z postupov, ako sú tieto uvedené v § 348 písm. a) alebo b) Tr. por.

V súvislosti s postupom podľa § 204 Tr. por. sme už skôr vyjadrili názor, aj keď v kontexte možných obmedzení práv obvineného na obhajobu, ktorý je použiteľný aj z hľadiska obmedzení práv poškodeného: „Z relevantných ustanovení Trestného poriadku je zrejmé, že v tomto prípade zákonodarca celý procesný postup v prípravnom konaní od jeho začiatku až do podania obžaloby primárne podriadil práve uvádzaným požiadavkám rýchlosti, hospodárnosti a efektívnosti.³¹ Ako jedno z vhodných riešení, a to paradoxne aj z hľadiska posilnenia práv obvineného na obhajobu, prichádzalo by do úvahy možno predĺženie lehoty pre skončenie skráteného vyšetrovania, realizovaného postupom podľa § 204 Tr. por., resp. lehoty na podanie obžaloby, zo 48 hod na dlhšiu dobu (napr. 5, prípadne 10 dní). Existujúci zákonný a súčasne aj ústavný limit pre dĺžku obmedzenia osobnej slobody zadržaného podozrivého (48 hod., v prípade trestných činov terorizmu 96 hod.) by však v prípadoch, kde prokurátor návrh na vzatie do väzby nepodá, bolo možné riešiť len prepustením takejto osoby zo zadržania. Kontinuálne obmedzenie osobnej slobody obvineného v súdnej časti konania, ktoré predpokladá platná právna úprava pri postupe podľa § 204 Tr. por.³², by však v tomto prípade tiež neprichádzalo do úvahy. Na druhej strane by sa však vytvoril reálnejší priestor, nielen pre uplatnenie nárokov na náhradu škody poškodeným, ale aj pre prípadné uplatnenie niektorých odklonov - predovšetkým zmieru, podmieneného zastavenia trestného stíhania, dohody o vine a treste, resp. **prvkov restoratívnej justície**. Klátik, v súvislosti s aplikáciou odklonov a aktívnou účasťou poškodeného pri ich realizácii uvádza: „Veľký dôraz sa pritom kladie na aktívnu účasť poškodeného v trestnom konaní a zohľadnenie jeho záujmov. Týmto elementom je docieľená priama participácia poškodeného na výkone trestnej spravodlivosti, a tým pádom aj jednoduchšie dosiahnutie jeho satisfakcie tak v rovine materiálnej, aj v rovine morálnej.“³³

31 ČOPKO, P. – ROMŽA, S. *Obhajoba obvineného v prípravnom konaní*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2018, s. 185.

32 Podľa § 87 ods. 2 druhá veta Tr. por. „Ak sudca pre prípravné konanie prevzal obvineného pri postupe podľa § 204 ods. 1 a prokurátor nepodal súčasne s obžalobou návrh na vzatie obvineného do väzby, sudca pre prípravné konanie po prednostnom a urýchlennom vykonaní úkonov podľa § 348 ods. 1 písm. a) alebo b), najneskôr do 48 hodín od prevzatia obvineného a doručenia obžaloby prepustí zadržanú osobu na slobodu písomným príkazom, s uvedením dôvodu prepustenia...“

33 KLÁTIK, J.: Uplatnenie práva na náhradu škody pri rozhodovaní o odklonoch v trestnom konaní. In: Strémy, T. (ed.): *Restoratívna justícia a alternatívne tresty v aplikačnej praxi*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Leges, 2015, s.197.

Potrebné je tiež uviesť, že na rozdiel od zákonnej prekážky pre priznanie nároku na náhradu škody poškodenému súdom, však v prípade uvádzaných odklonov, existujúca právna úprava postupu podľa § 204 Tr. por. a následného rozhodovania sudcom pre prípravné konanie podľa § 348 nasl. Tr. por. na hlavnom pojednávaní, vytvára aspoň teoretický priestor pre ich využitie (§348 ods. 1 písm. b/ Tr. por.), a ak sudca zvolí postup podľa § 348 ods. 1 písm. a/ Tr. por., možno aj reálny. Všetky uvedené odklony je totiž možné realizovať, za splnenia zákonných podmienok, aj priamo v súdnej časti konania. Jedným z riešení by mohol byť aj návrat k právnej úprave platnej do roku 2003 (v čase platnosti zák.č. 141/1961 Zb.), ktorá umožňovala poškodenému uplatniť nárok na náhradu škody do začatia dokazovania na hlavnom pojednávaní. V tomto ohľade je možné sa stotožniť s názorom Záhora, ktorý v súvislosti s kritikou platnej právnej úpravy z hľadiska včasnosti uplatnenia nároku na náhradu škody v prípravnom konaní, aj keď nie explicitne realizovaného postupom podľa § 204 Tr. por., uviedol: „Pokiaľ by však v predmetnej veci bolo nariadené hlavné pojednávanie a nárok by bol prednesený po prednesení obžaloby (§256 ods. 2 Trestného poriadku), malo by to byť považované za skutočnosť, že nárok bol včas uplatnený. Preto by som navrhoval do § 43 ods. 2 za prvú vetu doplniť vetu: „Pokiaľ bolo v trestnej veci nariadené hlavné pojednávanie, poškodený môže takýto návrh tiež urobiť najneskôršie na hlavnom pojednávaní pred začatím dokazovania“.³⁴ Dôvody, ktoré viedli pôvodne zákonodarcu k jej zmene zák. č. 457/2003 Z.z., rovnako ako aj dôvody, ktoré viedli zákonodarcu k vytvoreniu osobitnej formy skráteného vyšetrovania – postupu podľa § 204 Tr. por. a následného rozhodovaniu sudcu pre prípravné konanie podľa § 348 Tr. por., však pri takýchto úvahách, zrejme prevážia.

Ako ďalší z postrehov, ktorý si dovoľíme priblížiť, je **aplikácia ustanovení § 287 Tr. por. a § 288 Tr. por.** Zo znenia ustanovenia § 287 Tr. por. je možné urobiť záver, že v prípadoch ak súd odsudzuje obžalovaného pre trestný čin, ktorým spôsobil inému škodu, súčasne za predpokladu, že tento nárok bol poškodeným včas a riadne uplatnený, súd by mal **spravidla** obžalovanému uložiť v takomto rozsudku, aby ju poškodenému nahradil. Zo znenia § 287 Tr. por. tiež vyplýva, že v prípadoch, kde výška škody je súčasťou popisu skutku uvedeného vo výroku rozsudku, ktorým bol obžalovaný uznaný za vinného, alebo ak ide o náhradu morálnej škody spôsobenej úmyselným násilným trestným činom podľa osobitného zákona, ak škoda nebola dosiaľ uhradená, **súd uloží obžalovanému vždy povinnosť** nahradiť neuhradenú škodu, alebo jej neuhradenú časť. Napriek takto nastaveným zákonným pravidlám, však v praxi dochádza pomerne často k prípadom, keď súd rozhodujúci v I. stupni, využije ustanovenie § 288 Tr. por., poskytujúce výnimku z uvedeného postupu a odkáže poškodeného na civilný proces, prípadne na konanie pred iným príslušným orgánom. S aplikáciou týchto výnimiek sa však v praxi možno stretnúť dokonca aj v prípadoch, keď znenie ust. § 287 Tr. por., k takémuto uloženiu povinnosti obžalovanému nahra-

34 ZÁHORA, J.: Právo na rozhodnutie o náhrade škody poškodenému v prípadoch alternatívneho riešenia trestných vecí. In: Strémy, T. (ed.): Restoratívna justícia a alternatívne tresty v aplikáčnej praxi. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Leges, 2015, s. 152.

diť škodu, alebo jej neuhradenú časť, súd priamo zaväzuje.

Dôvody bývajú rôzne – napr. v prípadoch keď sa na spáchaní trestného činu podieľalo viacero spolupáchateľov – obžalovaných, v časti výroku rozsudku, ktorým ukladá súd povinnosť obžalovaným nahradiť škodu poškodenému, je potrebné z hľadiska uplatnených hmotno-právnych predpisov občianskeho práva, určiť, resp. adresne vyjadriť, ktorý zo spoluobžalovaných a v akej výške je povinný ju uhradiť, prípadne určiť, že sú povinní ju uhradiť spoločne a nerozdielne. Pre odstránenie akýchkoľvek pochybností bolo by vhodné preto ust. § 288 Tr. por. ods. 1 za prvú vetu doplniť napr. o nasledovné znenie: „*Uvedený postup sa však nepoužije v prípadoch uvedených v § 287 ods.1 druhá veta Trestného poriadku.*“

Otázkou tiež zostáva, aký **rozsah dôkaznej iniciatívy** je možné, či potrebné poskytnúť poškodenému ako procesnej strane v priebehu hlavného pojednávania, **z hľadiska dokazovania viny obžalovaného**, ako aj v otázkach významných z hľadiska ukladania trestu, či ochranného opatrenia. Aj keď sa takáto iniciatíva primárne predpokladá u prokurátora, vrátane požiadavky na unesenie dôkazného bremena ohľadne viny obžalovaného, možno sa stretnúť s prípadmi väčšej, či menšej pasivity prokurátora, zvlášť pri využití práva na kladenie otázok vypočúvaným osobám (obžalovanému, svedkovi, znalcovi), v rámci ich výsluchu na hlavnom pojednávaní. Zrejme aj vzhľadom k tomu, že poškodení sú v trestnom konaní čoraz častejšie zastupovaní splnomocnencami z radov advokátov, možno pozorovať postup, keď takýto splnomocnenec sám vykoná v podstate kontradiktórny výsluch obvineného, svedka, či znalca, pričom jeho otázky smerujú k preukázaniu viny obžalovaného.

Uvedené sa týka aj iniciatívy poškodených pri navrhovaní, predkladaní dôkazov na vykonania, či už na základe výzvy súdu podľa § 240 ods. 3 Tr. por., pri doručení rovnopisu obžaloby pred uskutočnením hlavného pojednávania alebo aj bezprostredne v jeho priebehu. Takýto postup je zo strany vo veci konajúcich súdov, v zásade prijímaný. Spoluautori Stručného komentára k Trestnému poriadku, pod vedením Minárika, v súvislosti so znením § 272 Tr. por., ktorý možnosť kladenia otázok poškodeným formálne ohraničuje (rozsahom poškodeným uplatnených práv), uvádzajú: „To však neznamená, že poškodený nemôže klásť otázky týkajúce sa skutkového stavu, pokiaľ majú vzťah k jeho nároku, resp. spôsobenej škode. Poškodený, ale aj zúčastnená osoba, prípadne ich splnomocnenci môžu otázky zamerať na všetko, čo je významné z hľadiska posúdenia vierohodnosti údajov uvádzaných vypočúvanou osobou“. ³⁵ Jedným z argumentov pre jeho akceptáciu je aj skutočnosť, že rozhodnutie súdu o uložení povinnosti na náhradu škody, uplatnenej poškodeným v trestnom konaní, je podmienené odsudzujúcim výrokom rozsudku vo vzťahu k vine. V prípade oslobodzujúceho rozsudku poškodeným riadne a včas uplatnený nárok na náhradu škody poškodenému nemožno priznať.

35 MINÁRIK, Š. a kol. : *Trestný poriadok. Stručný komentár*. Druhé, prepracované a doplnené vydanie. IURA EDITION, 2006,2010, s. 734.

Rovnakú možnosť dôkaznej iniciatívy, resp. možnosť prevzatia zodpovednosti za unesenie dôkazného bremena, však platná právna úprava neposkytuje poškodenému v súvislosti s využitím práva na podanie **odvolania**, ako riadneho opravného prostriedku proti rozsudku. Poškodený je síce podľa § 307 ods. 1 písm. c/ Tr. por. jednou z oprávnených osôb na podanie odvolania, avšak rozsudok môže napadnúť odvolaním **len pre nesprávnosť výroku o náhrade škody**. V prípade, ak súd I. stupňa rozhodol oslobodzujúcim rozsudkom, platná právna úprava mu takéto právo na podanie odvolania nepriznáva. Ak prokurátor nevyužije svoje právo a odvolanie voči takému oslobodzujúcemu rozsudku nepodá, vzdá sa tohto práva, prípadne podané odvolanie podľa § 312 Tr. por. vezme späť, poškodený ako procesná strana je v podstate zbavený možnosti dosiahnutia zrušenia takého rozhodnutia. Naviac, nevyužitie práva prokurátorom na podanie odvolania proti rozsudku súdu I. stupňa má za dôsledok aj zbavenie možnosti pre podanie **dovolania** Generálnym prokurátorom (§ 372 ods. 1 Tr. por.), vyjmúc prípady uvedené v tomto ustanovení. Vzhľadom k tomu, že poškodený sám nie oprávnenou osobou na podanie dovolania (§369 Tr. por.), do úvahy prichádza len možnosť poškodeného podať podnet ministrovi spravodlivosti, aby tento konal a v prípade splnenia zákonných podmienok takéto dovolanie aj podal.

V praxi sa však možno stretnúť tiež s prípadmi, keď poškodený, vyššie uvedené formálne obmedzenie pre podanie odvolania proti rozsudku, nahrádza podaním podnetu, (niekedy účelovo označovaného aj ako podanie alebo procesné stanovisko), adresovaného prokurátorovi, aby tento využil svoje právo a odvolanie podal, resp. do písomného odvolania zapracoval aj argumenty uvádzané poškodeným. Je dôvodný predpoklad, že v prípadoch poškodeného, ktorý je zastupovaný splnomocnencom - advokátom, bude obsah takéhoto podania, aj odborne erudovaný. Postup prokurátora pri vybavovaní takéhoto podania (podnetu), z hľadiska aplikácie **zák. č.153/2001 Z.z. o prokuratúre**, konkrétne **§ 31**, upravujúceho **vybavovanie podnetov**, však zrejme neprichádza do úvahy. Z negatívneho vymedzenia podnetov, ktoré je uvedené v § 31 ods. 3 a ods. 5 tohto zákona, je možné urobiť záver, že prokurátor by mal postupovať a konať podľa tohto zákona len v prípade podnetu na podanie dovolania podľa Trestného poriadku.

V tejto súvislosti je tiež potrebné upozorniť na skutočnosť, že poškodený, rovnako ako v prípade dovolania, nie je považovaný ani za oprávnenú osobu na podanie ďalšieho mimoriadneho opravného prostriedku, a to **návrhu na povolenie obnovy konania** (§396 Tr. por.). Znenie § 396 ods. 4 Tr. por. však predpokladá situácie, kedy ak sa súd alebo iný štátny orgán dozvie o okolnosti, ktorá by mohla odôvodniť návrh na povolenie obnovy konania, sú tieto inštitúcie povinné, túto okolnosť oznámiť prokurátorovi. Spôsob, akým sa dozvedia, však zákon bližšie nešpecifikuje, ani neupravuje. Je zrejmé, že podanie (podnet), ktorý by v takomto prípade poškodený adresoval týmto subjektom, malo by potenciál stať sa legitímnym podkladom pre rozhodnutie prokurátora podať návrh na povolenie obnovy konania, zrejme v takomto prípade, podaného v neprospech obvineného.

Vzhľadom na závažný dosah rozhodnutia prokurátora v prípadoch, keď sám nevyužije právo na podanie odvolania, vzdá sa tohto práva alebo vezme podané odvolanie späť, pre rozhodnutie v otázke viny a v nadväznosti naň, aj na rozhodnutie vo vzťahu k uplatnenému nároku na náhradu škody poškodeným, bolo by síce možné zvažovať prípadné rozšírenia práva podať odvolanie voči výroku rozsudku o vine, aj na osobu poškodeného, sme však toho názoru, že takúto zmenu by bolo možné uskutočniť len za predpokladu dôslednejšieho prehodnotenia postavenia poškodeného, osobitne potom aj ako procesnej strany v trestnom konaní.

V konkrétnom rozhodnutí prokurátora nepodať odvolanie., resp. právo podané odvolanie vziať späť, sa totiž nepochybne prejavuje autonómnosť prokurátora ako procesnej strany, tak ako sa táto prejavuje aj v práve ustúpiť od obžaloby podľa § 239 ods. 2 Tr. por. alebo vziať podanú obžalobu späť podľa § 239 ods. 1 Tr. por.. Prípadným umožnením podania odvolania voči výroku o vine aj poškodenému a následným zrušujúcim rozhodnutím rozsudku odvolacím súdom, by tak prokurátor, bol vlastne nútený konať aj v rozpore so svojím prejavovým právnym názorom, resp. vôľou. V prípade, ak by odvolací súd takéto odvolanie poškodeného zamietol, z dôvodu, že nie je dôvodné (§ 319 Tr. por.), bolo by namieste uvažovať o náhrade trov konania, ktoré týmto postupom vznikli, vrátane náhrady trov, ktoré vznikli obžalovanému, v dôsledku jeho zastupovania advokátom a ich znášaní poškodeným.

Zrejme samostatný príspevok by si zrejme vyžadovalo vyhodnotenie poznatkov z prípadov uplatňovania tzv. „nemajetkovej ujmy“ poškodenými v trestnom konaní, v rámci adhézneho konania, ku ktorým v poslednom období dochádza oveľa častejšie ako v minulosti. Vhodné je uviesť, že samotná pretrvávajúca absencia jej formálneho vyjadrenia v platnom Trestnom poriadku,³⁶ v súdnej praxi primárne nevytvára prekážku pre jej úspešné uplatnenie v trestnom konaní. Použiteľné ustanovenia hmotnoprávneho predpisu - zák. č. 40/1964 Zb. Občianskeho zákonníka, v platnom znení, v súvislosti s ochranou osobnosti (§ 11) a právnymi prostriedkami ochrany osobnosti (§13), priznávajú dotknutej osobe - poškodenému, za predpokladu naplnenia zákonných podmienok, tiež aj právo na náhradu nemajetkovej ujmy v peniazoch (§13 ods. 2 zák.č. 40/1964 Zb. Občianskeho zákonníka.) Nemajetková ujma býva v trestnom konaní stotožňovaná najčastejšie s pojmom „morálna škoda“, resp. iná škoda.³⁷

Sme tiež toho názoru, že aj keď zák. č. zák. č.274/2017 Z.z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, vytvára síce priestor pre rýchlejšie, často-krát i efektívnejšie uspokojenie nárokov uplatnených poškodenými., resp. obe-

36 Pozn.: Trestný poriadok, v rámci definície poškodeného (§46 ods. 1 Tr. por.), uvádza ako škodu spôsobenú osobe poškodeného trestným činom len ublíženie na zdraví, spôsobenie majetkovej, morálnej alebo inej škody alebo porušenie či ohrozenie jej iných zákonom chránených práv alebo slobôd.

37 Porovnaj. ZÁHORA, J.: Právo na rozhodnutie o náhrade škody poškodenému v prípadoch alternatívneho riešenia trestných vecí. In: Strémy, T. (ed.): *Restoratívna justícia a alternatívne tresty v aplikačnej praxi*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Leges, 2015, s. 149-151.

ťami, v dôsledku spáchaných trestných činov, ako sú tieto uvedené v § 2 tohto zákona, zvýšenú aktivitu poškodených pri uplatňovaní nemajetkovej ujmy v trestnom konaní to však zrejme výrazne nezniží. Jedným z dôvodov zrejme bude aj maximálna výška odškodnenia, ktorú je možné poskytnúť podľa ustanovenia tohto zákona, kde celková suma odškodnenia poskytnutá podľa tohto zákona nesmie presiahnuť päťdesiatnásobok minimálnej mzdy (§13 citovaného zákona). Výška náhrady nemajetkovej ujmy, ktorú požadujú poškodení priznať ako náhradu škody či už samostatne, alebo spolu s ďalšími uplatnenými nárokmi, napr. na náhradu škody z titulu bolestného, sťaženia spoločenského uplatnenia, náhrady nákladov spojených s pohrebom a ďal., je v mnohých prípadoch oveľa vyššia, ako maximálna výška odškodnenia, ako sme na to poukázali vyššie.

4. Poškodený ako „procesná strana“ v predsúdnom úseku trestného konania – niektoré aspekty

Aj keď, ako to už vyplynulo aj z vyššie uvedeného, sú procesné strany spájané primárne s konaním pred súdom, nemožno nebrať na zreteľ tú skutočnosť, že poškodený má spravidla angažovaný vzťah, osobitný záujem na výsledku, ako aj priebehu trestného konania, už oveľa skôr, ako bude trestná vec prokurátorom predložená na rozhodnutie súdu. V mnohých prípadoch je to práve on, kto iniciuje začatie trestného konania, resp. trestného stíhania, využívajúc právo na podanie trestného oznámenia (§196 Tr. por.). Naviac, platná právna úprava umožňuje právoplatne skončiť prípravné konanie, spolu sním aj trestné stíhanie, v zákonom stanovených prípadoch, aj bez podania obžaloby alebo návrhu na schválenie dohody o uznaní viny a prijatí trestu, prokurátorom. A nie sú to len prípady, kedy vznikne napr. prekážka neprípustnosti trestného stíhania (§9 Tr. por.), resp. ďal., ale aj situácie, kedy dôjde k realizácii pravkov restoratívnej justície, ako sme na ne poukázali, vyššie.

V tejto súvislosti je preto vhodné zdôrazniť, že rovnako ako v prípade obvineného, eventuálne aj zúčastnenej osoby, aj poškodený, sleduje v trestnom konaní predovšetkým svoje, individuálne záujmy a ciele. Napriek tomu, že poškodený je vo všeobecnosti vnímaný ako subjekt, procesná strana, ktorá v konaní pred súdom podporuje obžalobu, ktorej „zástupcom“ je prokurátor, jedným z osobitných cieľov a v niektorých prípadoch aj rozhodujúcim cieľom, ktoré sleduje poškodený, je dosiahnutie náhrady škody, ktorá mu bola spôsobená trestným činom. Ako sme uviedli už vyššie, bez uplatnenia nároku na jej náhradu poškodeným do skončenia vyšetrovania, resp. prípravného konania, nebude a ani nemôže o nej súd rozhodovať. V prípadoch, kde primárnym záujmom poškodeného v trestnom konaní je práve dosiahnuť nahradenie škody, ktorá mu bola trestným činom spôsobená, možno predpokladať, že poškodený bude využívať zákonné možnosti, na dosiahnutie tohto cieľa, už oveľa skôr, než sa trestná vec dostane do úseku súdneho konania. Pôjde predovšetkým o využívanie inštitútov, pre ktoré sa v teórii ustálil názov – odklony (zmier, podmienené zastavenie

trestného stíhania, dohoda o vine a treste), ale aj iných procesných postupov a práv, ktoré vytvárajú podmienky pre ich dosiahnutie (napr. podanie trestného oznámenia, podanie sťažnosti proti rozhodnutiam policajta, resp. prokurátora podľa § 197 Tr. por. v postupe pred začatím trestného stíhania, podanie sťažnosti proti rozhodnutiam policajta, resp. prokurátora v prípravnom konaní a ďal.).

Mnohé z práv poškodeného, ktoré sme uviedli v 2. časti nášho príspevku, v súvislosti s postavením poškodeného ako procesnej strany, **umožňuje platná právna úprava poškodenému využiť ich už v predsúdnom úseku**, a to nielen v štádiu prípravného konania, ale niektoré, dokonca aj v postupe pred začatím trestného stíhania. Medzi práva, ktoré môže poškodený uplatňovať už v prípravnom konaní možno zaradiť napr.: právo obstarávať dôkazy (§2 ods. 10 Tr. por.), právo robiť návrhy na vykonanie dôkazov alebo na ich doplnenie (§46 ods. 1 Tr. por.), právo predkladať dôkazy (§46 ods. 1 Tr. por.), právo nazerať do spisov a preštudovať ich (§46 ods. 1 Tr. por.), právo vyjadriť sa k vykonaným dôkazom (§46 ods. 1 Tr. por.), právo zúčastniť sa na dohode o priznaní viny a prijatí trestu (§46 ods. 1 Tr. por.), právo podávať opravné prostriedky, v rozsahu vymedzenom Tr. por. (§46 ods. 1 Tr. por.), právo informovať sa o stave trestného konania, kedykoľvek v priebehu trestného konania (§ 46 ods. 1 Tr. por.), právo požadovať, aby súd v odsudzujúcom rozsudku uložil obžalovanému povinnosť nahradiť škodu za predpokladu, že poškodený podľa zákona takýto nárok mal, a uplatnil ho riadne a včas (§ 46 ods. 3 Tr. por.), právo uplatňovať konkrétne návrhy na účely uzavretia zmieru alebo dohody s páchatelom (§ 46 ods. 6 Tr. por.), právo poškodeného vyjadriť súhlas, eventuálne nedať súhlas, na trestné stíhanie, ako sú tieto uvedené v § 311 Tr. por., resp. ho vziať výslovným vyhlásením kedykoľvek späť, a to až dovtedy, kým sa odvolací súd odoberie na záverečnú poradu (§ 212 ods. 2 Tr. por.), právo dať sa zastupovať splnomocnencom (§ 53, §54, §48 Tr. por.), právo na pridelenie zástupcu z radov advokátov (§47 ods. 6 Tr. por.), právo byť upovedomený o začatí trestného stíhania (§ 199 ods. 1 Tr. por.), právo byť upovedomený o vznesení obvinenia (§206 ods. 2 Tr. por.), právo žiadať o preskúmanie postupu policajta prokurátorom (§ 210 Tr. por.), právo preštudovať spis a podať návrhy na doplnenie vyšetrovania, alebo skráteného vyšetrovania pri skončení vyšetrovania alebo skráteného vyšetrovania (§ 208 Tr. por.).

Samotný rozsah uvádzaných práv, aj keď neúplný, potvrdzuje, že poškodený môže aktívne pôsobiť na priebeh trestného konania v podstate od samotného začatia trestného konania., resp. trestného stíhania, umožňuje mu správať sa angažovane, s atribútmi procesnej strany. Napokon aj samotný pojem procesnej strany, ako je jeho legálna definícia uvedená v § 10 ods. 11 Tr. por., posledná veta: „**Ak sa v tomto zákon nepoužíva pojem strana, rozumie sa tým v predsúdnom konaní aj subjekt trestného konania, ak z jednotlivého ustanovenia nevyplýva niečo iné**“, nami prezentované stanovisko podporuje.

V nadväznosti na vyššie uvedené, v nasledujúcom si dovoľíme uviesť niektoré návrhy de lege ferenda, ktorými by bolo možné dosiahnuť zefektívnenie dosiahnu-

tia cieľov, ktoré sú, resp. môžu byť pre poškodeného, v konkrétnom trestnom konaní, primárne. Ide pritom o návrhy zmien Trestného poriadku, ktoré sa v poslednom období stali predmetom odborných diskusií právnickej obce v Slovenskej republike, rovnako tak v Českej republike. V koncentrovanej podobe ich prezentoval predovšetkým Jelínek.³⁸ Časť z nich našla pritom už aj svoje zákonné vyjadrenie v trestnom poriadku Českej republiky, preto môžu nepochybne slúžiť aj ako zdroj inšpirácie pre zmeny právnej úpravy v Slovenskej republike, o to viac, že v medziobdobí už boli získané aj poznatky z ich praktickej aplikácie :

- umožniť poškodenému, prípadne len jeho splnomocnencovi (inšpirujúc sa platnou právnou úpravou v Českej republike), osobne sa zúčastniť vyšetrovacích úkonov v prípravnom konaní, a to aktívne – s možnosťou klásť vypočúvaným osobám (obvinenému, svedkom, resp. iným vypočúvaným osobám) otázky, potom, čo policajt výsluch skončí. V súčasnosti, platná právna úprava poskytuje takéto právo predovšetkým obhajcovi obvineného³⁹ a v modifikovanej podobe aj samotnému obvinenému⁴⁰. Takéto právo považujeme za vhodné priznať poškodenému v prípravnom konaní, avšak až od momentu vznesenia obvinenia, teda od skutočnosti, s ktorou je spájané aj právo obvineného, resp. jeho obhajcu na účasť na vyšetrovacích úkonoch v prípravnom konaní.⁴¹ Takouto zmenou by sa zrejme kompenzovala určitá nevyváženosť postavenia poškodeného vo vzťahu k postaveniu obvineného v tomto štádiu trestného konania, a to predovšetkým vo vzťahu k použiteľnosti dôkazov vykonaných už v prípravnom konaní neskôr - v úseku súdneho konania,
- rozšíriť katalóg., resp. aktuálne taxatívny výpočet trestných činov, v prípade ktorých je začatie trestného stíhania viazané na súhlas poškodeného podľa § 211 Tr. por., pri zachovaní súčasných obmedzení, ako je napr. smrť, spôsobená takýmto trestným činom alebo poškodeným je štát, obec a ďal. Pri úvahách o určení, ktoré ďalšie trestné činy zaradiť do predmetného ustanovenia - zohľadniť napr. formy zavinenia, spôsobený následok alebo napr. hornú hranicu trestnej sadzby trestu odňatia slobody., resp. využiť pri ich výbere nielen teoretické poznatky, ale aj poznatky zo súdnej praxe a kriminologického skúmania,

38 JELÍNEK, J.: Současná trestní politika – co je nejdůležitější? In: Jelínek, J. - *Gřivna, T.: Poškozený a oběť trestného činu z trestněprávního a kriminologického pohledu*. Praha: Leges, 2012, s. 11 -21.

39 Podľa §213 ods. 2 Tr. por. : „Obhajca má právo od vznesenia obvinenia zúčastniť sa úkonov, ktorých výsledok môže byť použitý ako dôkaz v konaní pred súdom, iba ak vykonanie úkonu nemožno odložiť a obhajcu o ňom vyrozumieť. Obvinenému a iným vypočúvaným osobám môže obhajca klásť otázky potom, keď policajt výsluch skončí“.

40 Podľa §213 ods. 1 Tr. por.: „Policajt môže povoliť účasť obvineného na vyšetrovacích úkonoch a umožniť mu klásť vypočúvaným svedkom otázky. Postupuje tak najmä vtedy, ak obvinený ešte nemá obhajcu a úkon spočíva vo výsluchu svedka, pri ktorom je dôvodný predpoklad, že ho nebude možné vykonať pred súdom, iba ak by zabezpečením jeho prítomnosti alebo jeho prítomnosť mohli ohroziť vykonanie tohto úkonu“.

41 Pozn.: Slovenská právna úprava si ponechala, na rozdiel od právnej úpravy v Českej republike, inštitút začatia trestného stíhania „vo veci“.

- zväžiť rozšírenie využitia aplikácie odklonov (zmier a podmiennečné zastavenie trestného stíhania) na všetky prečiny, pri zachovaní súčasných obmedzení (ako je prípad, keď takýmto trestným činom bola spôsobená smrť osoby, resp. ďalšie situácie uvedené v § 220 ods. 2 Tr. por.). Platná právna úprava umožňuje využiť tento inštitút v súčasnosti len pri prečinoch, kde horná hranica trestnej sadzby neprevyšuje 5 rokov,
- zväžiť zakotvenie povinnosti pre prokurátora rozhodnúť o zmieri v prípadoch, ak poškodený a obvinený prejavia vôľu aplikovať zmier, majú za to, že boli splnené zákonné podmienky pre takéto rozhodnutie a podajú prokurátorovi návrh na takéto rozhodnutie. Prokurátor by v takomto prípade mal povinnosť rozhodnúť o ich návrhu uznesením, a to aj vtedy, ak mu nevyhoví., resp. ho odmietne, v súčasnosti takúto povinnosť nemá. V nadväznosti na uvedené, pripustiť možnosť podať sťažnosť voči takému uzneseniu, prípadne za splnenia presne vymedzených zákonných podmienok, eventuálne nepripustiť riadny opravný prostriedok. V takomto prípade by však, a to aj podľa platnej právnej úpravy, bolo možné dosiahnuť zrušenie rozhodnutia prokurátora aplikáciou mimoriadneho opravného prostriedku - postupom podľa § 363 a nasl. Tr. por. (zrušením právoplatného rozhodnutia v prípravnom konaní generálnym prokurátorom).

Záver

V našom príspevku sme sa pokúsili priblížiť pohľad na aktuálne postavenie poškodeného ako procesnej strany v trestnom konaní, a to tak z hľadiska teórie, ako aj praxe. Na základe analýzy jednotlivých práv, ktoré platný Trestný poriadok priznáva poškodenému, ktoré sme uviedli, aj keď rozhodne, nie vyčerpávajúco, je možné urobiť záver, že poškodenému sú aj v súčasnosti poskytnuté viaceré možnosti aktívne sa podieľať na priebehu, a tým aj na výsledku, kontradiktórne vedeného trestného konania. Zlepšenie jeho súčasnej pozície v tomto procese je zrejme možné dosiahnuť aj niektorými čiastkovými úpravami Trestného poriadku, vrátane tých, ktoré sme uviedli vyššie. Významnejšie posilnenie jeho statusu ako aktívnej procesnej strany, vrátane priznania mu práva na podanie súkromnej obžaloby, alternatívne, prípadne aj kumulatívne aj náhradnej súkromnej obžaloby, resp. tzv. subsidiárnej obžaloby však bude možné zrejme dosiahnuť len zásadným prehodením platnej právnej úpravy, ktorú by zrejme bolo možné realizovať rozsiahlou novelizáciou, skôr však rekodifikáciou platného Trestného poriadku. Pri týchto úvahách sa môžeme nepochybne inšpirovať niektorými zahraničnými úpravami, napr. v Maďarskej republike,⁴² v Nemecku.⁴³ V tejto súvislosti je však potrebné zdôrazniť, že prípadné zakotvenie uvá-

42 Pozri: SEREGI, V.: Inštitút súkromnej obžaloby v maďarskom trestnom práve. Inštitút súkromnej obžaloby v maďarskom trestnom práve. *Acta Iuridica Olomucensia*. 2013/Vol.8/No. 2. s. 147-152.

43 Pozri: STOČESOVÁ, S.: Poškozený v německém trestním řízení. In: JELÍNEK, J., GRÍVNA T. a kol. Poškozený a oběť trestného činu z trestněprávního a kriminologického pohledu. Praha: Leges, 2012, s. 92- 107.

dzaných inštitútov do slovenského právneho poriadku, by si nevyhnutne vyžiadalo zásadnú zmenu a prehodnotenia nielen postavenia jednotlivých subjektov – predovšetkým prokurátora a poškodeného, ale aj platných základných zásad trestného konania (predovšetkým zásady legality, zásady oficiality, zásady zisťovania skutkového stavu bez dôvodných pochybností, zásady vyhľadávacej, zásady obžalovacej).

Literatúra:

- ČOPKO, P. – ROMŽA, S.: *Obhajoba obvineného v prípravnom konaní*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2018.
- ČENTÉŠ, J.: Uplatnenie nároku na náhradu škody v adhéznom konaní. In: *Justičná revue*, 60, 2008, č. 12, s. 1680-1701.
- DRGONEC, J.: *Ústava Slovenskej republiky. Teória a prax*. Bratislava : C. H. Beck, 2015.
- GRÍVNA, T. a kol.: *Právo na obhajobu. Teorie a praxe 21. století*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016.
- JELÍNEK, J.: Současná trestní politika – co je nejdůležitější? In: Jelínek, J. - Grívna, T.: *Poškozený a oběť trestného činu z trestněprávního a kriminologického pohledu*. Praha: Leges, 2012. s.11-21.
- KLÁTIK, J.: Uplatnenie práva na náhradu škody pri rozhodovaní o odklonoch v trestnom konaní. In: Strémy, T. (ed.): *Restoratívna justícia a alternatívne tresty v aplikačnej praxi*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Leges, 2015. s. 193-205.
- OLEJ, J. – KOLCUNOVÁ, M. – KOLCUN, J.: *Kontradiktórnosť v trestnom konaní*. Bratislava: C. H. Beck, 2014.
- IVOR, J. – POLÁK, P. – ZÁHORA, J.: *Trestné právo procesné I*. Bratislava 2017, Wolters Kluwer.
- MINÁRIK, Š. a kol.: *Trestný poriadok. Stručný komentár*. Druhé, prepracované a doplnené vydanie. IURA EDITION, 2006, 2010.
- REPÍK, B.: *Ľudské práva v súdnom konaní*. 1. vydanie. MANZ, Bratislava 1999.
- REPÍK, B.: *Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo*. Praha: Orac, 2002.
- ROMŽA, S.: Konceptcia postavenia poškodeného a obete trestného činu v Slovenskej republike. In: *Forenzní vědy, právo, kriminalistika*. 1/2018, ročník 3. s. 79-89.
- SEREGI, V.: Inštitút súkromnej obžaloby v maďarskom trestnom práve. *Acta Iuridica Olomucensia*. 2013/Vol.8/No. 2. s. 147-152.
- STOČESOVÁ, Simona. Poškozený v německém trestním řízení. In: JELÍNEK, J., GRÍVNA T. a kol. *Poškozený a oběť trestného činu z trestněprávního a kriminologického pohledu*. Praha: Leges, 2012, s. 92-107.
- ZÁHORA, J.: Právo na rozhodnutie o náhrade škody poškodenému v prípadoch alternatívneho riešenia trestných vecí. In: Strémy, T. (ed.): *Restoratívna justícia a alternatívne tresty v aplikačnej praxi*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Trnava: Leges, 2015, s. 138-162.

- Zák.č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (Trestný poriadok).
- Zák.č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník.
- Zák. č.153/2001 Z.z. o prokuratúre.
- Zák.č. 301/2005 Z.z. Trestný poriadok.
- Zák. č. 274/2017 Z. z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Dôvodová správa k zák. č. 301/2005 Z.z. Trestný poriadok, Všeobecná časť.
- Dôvodová správa k zák. č. 274/2017 Z. z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, Osobitná časť, Čl. III (zákon č. 301/2005 Z.z.).
- Smernica Rady 2004/80/ES z 29. apríla 2004 o náhradách obetiam trestnej činnosti (Ú.v. EÚ L 261, 6.8.2004).
- Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2012/29/EÚ z 25. októbra 2012, ktorou sa stanovujú minimálne normy v oblasti práv, podpory a ochrany obetí trestných činov a ktorou sa nahrádza rámcové rozhodnutie Rady 2001/220/SVV (Ú.v. EÚ L 315/57, 14.11.2012).
- Rozhodnutie ESLP z 26.5.1988, Ekbatani v. Švédsko, Séria 1 – 134.
- Rozhodnutie ESLP z 17.1.1970, Delcourt v. Francúzsko, Séria A-11.
- Nález Ústavného súdu SR, sp.zn. II ÚS 52/98 z 26.1.1999.
- Stanovisko trestného kolégia Najvyššieho súdu SR Tpj 63/2010, prijaté dňa 7.12.2009, publikované v zbierke stanovísk súdov SR 30/2010.
- Uznesenie Krajského súdu v Žiline sp.zn. 1 To 46/2011 z 10. marca 2011, publikované v ZSP 58/2017.

JUDr. Peter Čopko, PhD.

Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika

Katedra trestného práva

Kováčska 30

040 75 Košice

Pomoc obetiam trestného činu

Veronika Tóthová

Simona Ferenčíková *

Abstrakt :

Príspevok sa zaoberá novou právnou úpravou, ktorá je obsiahnutá v zákone o obetiach trestných činov. Taktiež poukazuje na základné práva obete. Osobitne rieši otázku právnej pomoci obetiam trestných činov. Autori analyzujú pojem právna pomoc, ktorého definícia je obsiahnutá v zákone o obetiach. Súčasne definujú a charakterizujú subjekty oprávnené túto právnú pomoc obetiam trestných činov poskytovať. V závere autori poukazujú na kreovanie tzv. kontaktných bodov, ktoré majú zlepšiť prístup obetí trestných činov k službám a pomoci.

Kľúčové slová:

trestný čin, obeť trestného činu, právna pomoc, služba

Assistance to the victims of the crimes

Abstract:

The article deals with new legislation relating to the victims of crimes. It also points to the fundamental rights of the victim. It specifically addresses the issue of legal assistance to the victims of the crimes. The authors analyze legal assistance as legal institute according to the legislation relating to the victims of crimes. At the same time the authors define and characterize the subjects authorized to provide legal assistance to the victims of crimes. At the conclusion the authors point to creating of contact points, which may improve access to services and assistances for victims of crimes.

Key words:

criminal offence, victim of crime, legal assistance, service

Úvod

Dňa 1. januára 2018 nadobudol účinnosť osobitný zákon č. 274/2017 Z. z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon o obetiach“), ktorý upravuje práva, ochranu a podporu obetí trestných činov, vzťah medzi štátom a subjektmi poskytujúcimi pomoc obetiam a finančné odškodnenie obetí násilných trestných činov. Zákon o obetiach zavádza do nášho právneho poriadku

* JUDr. Veronika Tóthová, PhD., odborná asistentka na Katedre trestného práva, Právnická fakulta UPJŠ v Košiciach; doc. JUDr. Simona Ferenčíková, PhD., docentka na Katedre Trestného práva, Právnická fakulta UPJŠ v Košiciach. Predložený článok vznikol s podporou a je výstupom riešenia výskumného projektu APVV-16-0362 „Privatizácia trestného práva – hmotnoprávne, procesnoprávne, kriminologické a organizačno-technické aspekty“.

legálnu definíciu pojmu obeť. Obeťou v zmysle tohto zákona môže byť iba fyzická osoba, pričom pojem obeť, obzvlášť zraniteľná obeť a obeť násilného trestného činu je definovaná v § 2 ods. 1 písm. b), c) a d) zákona o obetiach. Obeťou podľa § 2 ods. 1 písm. b) zákona o obetiach sa rozumie fyzická osoba, ktorej bolo alebo malo byť trestným činom ublížené na zdraví, spôsobená majetková škoda, morálna alebo iná škoda alebo boli porušené či ohrozené jej zákonom chránené práva alebo slobody. Z tohto ustanovenia teda môžeme implicitne vyvodit' jednotlivé druhy škody spôsobenej trestným činom. Obeťou násilného trestného činu podľa § 2 ods. 1 písm. d) zákona o obetiach sa rozumie fyzická osoba, ktorej bolo úmyselným násilným trestným činom spôsobená ujma na zdraví,¹ ako aj fyzická osoba, ktorej bola spôsobená morálna škoda trestným činom obchodovania s ľuďmi, znásilnenia, sexuálneho násillia alebo sexuálneho zneužívania. V ustanovení § 2 ods. 1 písm. c) je definovaných šesť kategórií obzvlášť zraniteľnej obete.

Podľa § 46 ods. 1 Tr. por. poškodený je osoba, ktorej bolo trestným činom ublížené na zdraví, spôsobená majetková, morálna alebo iná škoda alebo boli porušené či ohrozené jej iné zákonom chránené práva alebo slobody. Poškodený je subjektom, ale aj stranou trestného konania. Legálna definícia obete podľa § 2 ods. 1 písm. b) zákona o obetiach prakticky splýva s legálnou definíciou poškodeného podľa § 46 ods. 1 Tr. por., pričom pojem poškodený bude širším pojmom ako obeť trestného činu v tom zmysle, že poškodeným podľa Trestného poriadku môže byť fyzická osoba, právnická osoba a štát a obeťou podľa zákona o obetiach bude iba fyzická osoba.

Práva obetí trestného činu

Práva obetí trestných činov možno považovať za ťažiskovú tému zákona o obetiach. Zákon o obetiach garantuje obeti trestného činu nasledujúce práva: právo na informácie, právo na všeobecnú odbornú pomoc obeti, právo na špecializovanú odbornú pomoc obzvlášť zraniteľnej obeti, právo na právnu pomoc, právo na ochranu pred druhotnou viktimizáciou alebo opakovanou viktimizáciou a právo na odškodnenie.²

Ustanovenie § 3 zákona o obetiach upravuje základné zásady ochrany a podpory obetí. V rámci daného ustanovenia je upravená aj informačná povinnosť orgánov činných v trestnom konaní, súdov a subjektov poskytujúcich pomoc obetiam vo vzťahu k obetiam o ich právach podľa zákona o obetiach, a to spôsobom, ktorý

1 Podľa § 2 ods. 1 písm. d) bod 1 zákona č. 274/2017 Z. z. ak táto osoba v dôsledku tohto činu zomrela (ďalej len „zomretý“), obeťou násilného trestného činu je aj pozostalý manžel po zomretom a pozostalé dieťa po zomretom, a ak ich niet, pozostalý rodič po zomretom, a ak ho niet, osoba, ku ktorej mal zomretý vyživovaciu povinnosť, ale to len za podmienky, že uvedené osoby nespôsobili zomretému trestným činom smrť, čo vyplýva zo znenia § 2 ods. 1 písm. d) bod 1 v spojitosti s § 2 ods. 3 zákona č. 274/2017 Z. z.

2 Pozri ZÁHORA, J. 2018. *Zákon o obetiach trestných činov. Komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, 414 s. ISBN 978-80-8168-850-8, s. 43-44

zohľadňuje osobitné vlastnosti, charakteristiky a momentálnu situáciu obete. Orgány činné v trestnom konaní sú teda povinné informovať obeť o jej právach jednoduchým a pre ňu zrozumiteľným spôsobom. Súčasne sú povinné umožniť obeti uplatnenie jej práv podľa zákona o obetiach a podľa osobitného predpisu, ktorým môže byť aj Trestný poriadok. Orgány činné v trestnom konaní a súdy v záujme zabezpečenia práva a ochrany obete spolupracujú so subjektmi poskytujúcimi pomoc obetiam.³ Primárnou úlohou orgánov činných v trestnom konaní a súdov v trestnom konaní nie je poskytovať pomoc obetiam. Za tým účelom zákon o obetiach umožňuje pomoc a podporu obetiam poskytovať iným subjektom (akreditovaným subjektom), je však potrebné aby tieto iné subjekty a orgány činné v trestnom konaní a súdy spolupracovali.⁴ Z normatívneho znenia § 3 ods. 6 zákona o obetiach vyplýva, že obeť má v trestnom konaní postavenie oznamovateľa trestného činu, poškodeného alebo svedka a patria jej práva a povinnosti upravené v Trestnom poriadku súvisiace s uvedeným postavením.

Ustanovenie § 4 zákona o obetiach upravuje právo obetí na prístup k informáciám, pričom súčasne vymedzuje okruh informácií, ktoré sú dotknuté osoby povinné poskytnúť obetiam pri prvom kontakte. Rozsah poskytnutia informácií sa odlišuje od subjektu, ktorý bol s obeťou pri prvom kontakte. Tieto informácie sa poskytujú obetiam v ústnej aj písomnej forme. Katalóg, resp. rozsah informácií je doplnený o tzv. materiálny korektív, ktorým sú odôvodnené potreby obete v závislosti od jej veku, zdravotného stavu vrátane psychického stavu, charakteru trestného činu a rozumovej a vôľovej vyspelosti. Z tohto dôvodu nie je potrebné vždy a každej obeti poskytnúť všetky informácie vymedzené v katalógu informácií v § 4 ods. 2 zákona o obetiach. Policajt⁵ je povinný pri prvom kontakte poskytnúť obeti okrem iného aj informáciu o prístupe k právnej pomoci či informáciu o postupoch súvisiacich s uplatnením nároku na náhradu škody v trestnom konaní. Uvedené informácie je povinný obeti poskytnúť aj prokurátor, ak jej tieto informácie neboli poskytnuté skôr.

Obeť trestného činu má podľa zákona o obetiach právo na prístup k informáciám predovšetkým:

- o postupoch týkajúcich sa podania trestného oznámenia,
- o právach a povinnostiach obete,
- o subjektoch poskytujúcich pomoc obetiam, kontaktných údajoch na tieto subjekty a forme odbornej pomoci, ktorá sa jej môže poskytnúť,
- o možnostiach poskytnutia nevyhnutnej zdravotnej starostlivosti,
- o prístupe k právnej pomoci,

3 Podrobne pozri § 3 ods. 4, ods. 5 zákona č. 274/2017

4 ZÁHORA, J. 2018. *Zákon o obetiach trestných činov. Komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 119

5 § 10 ods. 8 zákona č. 301/2005 Z. z.

- o podmienkach poskytnutia ochrany v prípade hrozby nebezpečenstva ohrozenia života alebo zdravia alebo značnej škody na majetku,
- o postupoch súvisiacich s uplatnením nároku na náhradu škody v trestnom konaní,
- o možnosti a podmienkach náhrady trov trestného konania obete, ktorá má postavenie poškodeného.⁶

Pokiaľ ide o vyššie uvedenú právnu pomoc, zákon o obetiach túto definuje v § 7. Právnu pomocou sa rozumie poskytovanie právnych informácií a právne zastupovanie obete v trestnom konaní a v civilnom procese⁷, ak si obeť uplatnila nárok na náhradu škody v trestnom konaní a o jej nároku nebolo rozhodnuté. Osobitne poukážeme na § 22 zákona o obetiach, podľa ktorého sú orgány činné v trestnom konaní aj naďalej povinné informovať obeť násilného trestného činu, ktorej bola spôsobená ujma na zdraví podľa zákona o obetiach, o podmienkach odškodnenia ustanovených týmto osobitným zákonom.

Za účelom zlepšenia informovanosti verejnosti o možnosti získať odškodnenie podľa tohto zákona a o jeho podmienkach má Ministerstvo spravodlivosti SR povinnosť zverejniť informácie o podmienkach na získanie odškodnenia na svojej internetovej stránke.⁸ Ministerstvo spravodlivosti SR si predmetnú povinnosť splnilo, keďže na svojom webovom sídle uvádza informácie o účinnosti zákona o obetiach a súčasne uvádza, že úprava zahŕňa nielen odškodňovanie pri násilných trestných činoch, ale ustanovuje aj niektoré pojmy a definuje práva obetí trestných činov ako právo na informácie a rozsah informácií, právo na poskytnutie odbornej pomoci, právo na právnu pomoc a psychologickú pomoc a iné. Okrem toho upravuje formu pomoci obetiam trestných činov. Subjekty poskytujúce pomoc obetiam môžu požiadať Ministerstvo spravodlivosti SR o akreditáciu a následne sa uchádzať o dotácie na zabezpečovanie pomoci a podpory obetiam trestných činov. Ministerstvo spravodlivosti SR vedie na svojej webovej stránke register subjektov poskytujúcich pomoc obetiam trestných činov.⁹

6 <http://www.justice.gov.sk/Stranky/Ministerstvo/OBETE%20TRESTN%C3%9DCH%20%C4%8CINOV/Pomoc-obetiam-trestnych-cinov.aspx>

7 Právna úprava civilného procesu na našom území siaha až do obdobia veľkomoravského. JÁGER, R.: *Nomokánon – Právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica: Belianum, 2017, s. 85. a nasl. JÁGER, R.: Rekonštrukcia súdneho procesu v predcyrilometodskom a cyrilometodskom práve. In: *Milníky práva v stredoeurópskom priestore 2015*. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015, s. 498-510.

8 <http://www.justice.gov.sk>

9 Ministerstvo spravodlivosti SR vedie na svojej webovej stránke taktiež osobitné linky pre „Pomoc obetiam trestných činov“, pre „Subjekty poskytujúce pomoc obetiam trestných činov“ a pre „Odškodňovanie obetí trestných činov“.

Formy právnej pomoci podľa zákona o obetiach

Ako už bolo vyššie uvedené, podľa § 7 ods. 1 zákona o obetiach sa právnou pomocou rozumie poskytovanie právnych informácií a právne zastupovanie obete v trestnom konaní a v civilnom procese, ak si obeť uplatnila nárok na náhradu škody v trestnom konaní a o jej nároku nebolo rozhodnuté. Z uvedeného ustanovenia možno vyvodiť, že právna pomoc v zmysle uvedeného normatívneho znenia má dve základné formy: prvou formou právnej pomoci je poskytovanie právnych informácií; druhou formou právnej pomoci je právne zastupovanie obete v trestnom konaní a v civilnom procese (ak si obeť uplatnila nárok na náhradu škody v trestnom konaní a o jej nároku nebolo rozhodnuté).

Pokiaľ ide o prvú formu právnej pomoci – poskytovanie právnych informácií, ide predovšetkým o poskytovanie informácií pre plnohodnotné uplatnenie práv obete, ktoré jej patria podľa zákona o obetiach (§ 5 ods. 3 písm. b) zákona o obetiach) alebo uplatnenie práv obete, ktorá má postavenie poškodeného alebo svedka v trestnom konaní (§ 5 ods. 3 písm. c) zákona o obetiach). Poskytovanie právnych informácií by malo byť koncipované s ohľadom na individuálne potreby obete. Rozsah alebo podrobnosti takýchto informácií sa môžu líšiť v závislosti od osobitných potrieb a osobných pomerov obete, od štádia trestného konania a od druhu alebo povahy trestného činu. Poskytovanie právnych informácií nadväzuje na základnú zásadu – práva na poskytnutie informácií zrozumiteľným spôsobom. Zákon o obetiach vychádza z toho, že predpokladom pre riadne uplatnenie práv obete je požadovaná informovanosť obete o týchto právach.¹⁰

Pokiaľ ide o druhú formu právnej pomoci – právne zastupovanie obete v trestnom konaní a v civilnom procese, je potrebné akcentovať, že v zmysle normatívneho znenia je predmetné zastupovanie determinované skutočnosťou, že si obeť uplatnila v trestnom konaní nárok na náhradu škody a o jej nároku nebolo doposiaľ rozhodnuté. Ak si poškodený uplatnil škodu v rámci tzv. adhézneho konania a súd poškodeného s nárokom na náhradu škody odkázal na civilný proces alebo na konanie pred iným príslušným orgánom, za právnú pomoc sa považuje aj právne zastupovanie v civilnom procese.¹¹ K predmetnému ustanoveniu dôvodová správa k vládnomu návrhu zákona o obetiach trestných činov uvádza, že : „*V mnohých prípadoch je obeť, resp. poškodený, ktorý si riadne a včas uplatnil nárok na náhrady škody v trestnom konaní, súdom odkázaný, aby si svoj nárok uplatnil v civilnom procese. A preto sa z tohto dô-*

10 ZÁHORA, J. 2018. *Zákon o obetiach trestných činov. Komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 219: „Právna pomoc pre uplatnenie práv obete (§ 5 ods. 3 písm. b) zákona o obetiach) môže byť poskytovaná aj subjektom poskytujúcim pomoc obetiam, aj advokátom. Za odborne spôsobilú osobu na poskytovanie právnej pomoci na uplatnenie práv obete, ktorá má postavenie poškodeného alebo svedka v trestnom konaní (§ 5 ods. 3 písm. c) zákona o obetiach) sa považuje iba advokát.“

11 Rovnako ZÁHORA, J. 2018. *Zákon o obetiach trestných činov. Komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 220

vodu ustanovuje, že za právnu pomoc sa považuje právne zastupovanie aj v civilnom procese. Ďalším dôvodom je skutočnosť, že obeť sa dostala do situácie, kedy je účastníkom, resp. stranou v trestnom konaní bez svojho zavinenia a bolo by v rozpore s čl. 47 Ústavy Slovenskej republiky, ktorý zaručuje právo na právnu pomoc v konaní pred súdmi, aby sa jej prístup k právnej pomoci zo strany štátu nezabezpečil a neposkytol prostredníctvom zákonom ustanovených subjektov, a tým sa napomohlo k dosiahnutiu spravodlivosti a satisfakcie, ktorú obeť od okamihu spáchania trestného činu bezpochybne očakáva.“

Podľa § 7 ods. 2 zákona o obetiach právnu pomoc poskytuje obetiam Centrum právnej pomoci za podmienok a v rozsahu ustanovenom v osobitnom predpise, subjekt poskytujúci pomoc obetiam a advokát za podmienok a v rozsahu ustanovenom podľa Trestného poriadku.

Uvedené ustanovenie vlastne vymedzuje tri kategórie subjektov, ktoré sú oprávnené poskytovať právnu pomoc a právne služby obetiam trestných činov: prvú kategóriu tvorí Centrum právnej pomoci; druhú kategóriu tvorí subjekt poskytujúci pomoc obetiam; tretiu kategóriu tvorí advokát.

Centrum právnej pomoci poskytuje právne služby za podmienok a v rozsahu, ktorý ustanovuje osobitný právny predpis, ktorým je zákon č. 327/2005 Z. z. o poskytovaní právnej pomoci osobám v materiálnej núdzi. Podľa § 3 ods. 1 písm. d) predmetného zákona sa tento zákon vzťahuje na poskytovanie právnej pomoci oznámovateľovi protispoločenskej činnosti v konaniach súvisiacich s podaním oznámenia okrem trestného konania a konania o správnom delikte. Centrum právnej pomoci teda nevykonáva zastupovanie poškodeného v trestnom konaní. Z uvedeného možno vyvodit' jednoznačný záver, že právna pomoc Centra právnej pomoci obetiam trestných činov bude spočívať najmä v právnej pomoci vo veciach civilného charakteru.

Subjekt poskytujúci pomoc obetiam môže poskytovať právnu pomoc prostredníctvom advokáta, s ktorým uzavrel zmluvu o poskytovaní právnych služieb. Advokát poskytuje právnu pomoc podľa zákona č. 586/2003 Z. z. o advokácii, pričom vykonáva svoju činnosť za odmenu. Advokát môže poskytovať právnu pomoc obetiam aj „pro bono“. Nie je však vylúčené, že advokát môže poskytnúť obetiam svoje právne služby bezplatne prostredníctvom Centra právnej pomoci.¹²

Advokát poskytuje právnu pomoc obetiam za podmienok a v rozsahu ustanovenom v Trestnom poriadku. Trestný poriadok upravuje bezplatné zastupovanie poškodeného v trestnom konaní podľa § 47 ods. 6 a ods. 7 Tr. por. Advokát však môže v trestnom konaní poskytovať právnu pomoc poškodenému aj na základe splnomocnenia poškodeného ako splnomocnenec podľa § 53 Tr. por.

Subjekty poskytujúce pomoc obetiam poskytujú alebo zabezpečujú odbornú pomoc obetiam podľa zákona o obetiach alebo podľa osobitného právneho predpisu. Formy odbornej pomoci sú všeobecná odborná pomoc obeti a špecializovaná odborná

12 ZÁHORA, J. 2018. *Zákon o obetiach trestných činov. Komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 222

pomoc obzvlášť zraniteľnej obeti. Všeobecná odborná pomoc je definovaná v § 5 ods. 3 písm. a) až e) zákona o obetiach. Poskytovanie právnych služieb subjektom poskytujúcim pomoc obetiam sa môže vykonávať v rámci všeobecnej odbornej pomoci. Subjekt poskytujúci pomoc obetiam poskytne všeobecnú odbornú pomoc bezplatne alebo za poplatok.

Národný projekt „zlepšenie prístupu obetí trestných činov k službám a vytvorenie kontaktných bodov pre obeť“

Národný projekt s názvom „*Zlepšenie prístupu obetí trestných činov k službám a vytvorenie kontaktných bodov pre obeť*“ (ďalej len „projekt“) sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu v rámci operačného programu Efektívna verejná správa (OP EVS). Riadiacim orgánom OP EVS je Ministerstvo vnútra SR. Relevantným v tomto smere je Oddelenie koordinácie a programov prevencie kriminality, Odbor prevencie kriminality kancelárie ministra vnútra SR. Miestom realizácie projektu je celé územie SR.¹³

Projekt je orientovaný na zvýšenie podielu zainteresovaných subjektov prevencie kriminality na riešení aktuálnych celospoločenských problémov vyplývajúcich z kriminality v Slovenskej republike. Vytvára predpoklady pre realizáciu preventívnej politiky SR ako neodmysliteľnej súčasti bezpečnostnej politiky SR, ktorej cieľom je dosiahnutie kontroly kriminality prostredníctvom koordinácie komplementárneho súboru represívnych a nerepresívnych prostriedkov. Zaoberá sa postupmi na znižovanie výskytu sociálno-patologických javov, motívov a príležitostí na páchanie trestných činov. Zvýrazňuje potrebu komplexného a koordinovaného riešenia úloh prevencie kriminality štátnymi orgánmi a orgánmi samosprávy s väzbou na mimovládne organizácie, vzdelávacie a vedecké ustanovizne. Predpokladom realizácie komplexného a koordinovaného riešenia úloh prevencie kriminality v oblasti podpory a pomoci obetiam je vytvorenie a poskytovanie dostupných služieb na verejne prístupných a známych miestach vo forme stabilných kontaktných bodov. Kontaktné body budú nielen miestom konzultácií a poskytovania informácií, ale zároveň budú priestorom pre sieťovanie a koordináciu asistenčných systémov a inštitúcií (samospráva, vzdelávacie inštitúcie, poskytovatelia sociálnych služieb, poskytovatelia služieb zamestnanosti, poskytovatelia zdravotnej starostlivosti a iné).

Projekt bude realizovaný prostredníctvom hlavných aktivít projektu:

- a) vybudovanie špeciálneho pracoviska pre analýzu potrieb a podporu obetí,
- b) vytvorenie siete koordinátorov pre obeť trestných činov,
- c) tvorba systému metodického riadenia a koordinácie jednotlivých kontaktných bodov, tvorba a schválenie štandardov a metodík z jednotlivých oblastí so zameraním na potreby klienta,
- d) nastavenie spolupráce,

13 Výška nenávratného finančného príspevku je 4.124.384,-81 EUR.

- e) vzdelávanie koordinátorov, asistentov a príslušníkov PZ na úrovni okresov,
- f) vytvorenie databázy kontaktných bodov podporných v rámci národného projektu a ich výsledkov, evaluácia dosiahnutých výsledkov,
- g) preventívne aktivity s vybranými skupinami obetí.

Na regionálnej úrovni bude pôsobiť koordinátor a asistent koordinátora pre konkrétny región. Napríklad v krajskom meste Košice sa buduje Regionálna kancelária Košice so sídlom v budove Okresného úradu v Košiciach, kde bude pôsobiť koordinátor na regionálnej úrovni pre Košice a Košice okolie, ako aj asistent koordinátora pre región Michalovce, Sobrance a Trebišov, taktiež asistent koordinátora pre región Spišská Nová Ves, Rožňava a Gelnica.

Podstata predmetného projektu teda spočíva vo vytvorení kontaktných bodov pre obeť, ktoré budú schopné a spôsobilé zabezpečiť obetiam trestných činov relevantné informácie, služby a pomoc. Podľa dostupných informácií by sa na realizácii aktivít kontaktných bodov mali podieľať aj advokáti, ktorí budú vedení v príslušnej databáze. Aj keď z názvu projektu vyplýva, že by sa mal zlepšiť prístup obetí k službám, vzhľadom na participáciu advokátov ako odborne spôsobilých subjektov zrejme budú tieto kontaktné body schopné poskytovať aj relevantnú právnu pomoc, resp. právne služby. Otázka, ktorá v tomto smere vyvstáva, teda je, ako odlíšiť kontaktné body od subjektov poskytujúcich pomoc obetiam podľa zákona o obetiach čo do charakteru poskytovaných služieb a pomoci. Môžeme povedať, že v parciálnych častiach sa okruh aktivít týchto subjektov bude nepochybne prekrývať. Za diferenciálny znak však bude zrejme nutné považovať skutočnosť, že kontaktné body svoje aktivity zamerajú aj na predchádzanie protiprávnej činnosti určitého druhu vo vzťahu k vymedzeným kategóriám potenciálnych obetí, pričom subjekty poskytujúce pomoc obetiam sa budú zameriavať na poskytnutie pomoci po spáchaní trestného činu, čo však nateraz nemožno vylúčiť ani v prípade kontaktných bodov. Zásadné rozdiely bude možné stanoviť až po začiatku realizácie činností kontaktných bodov, ktorý sa predpokladá na mesiac november 2018.

Záver

Zákon o obetiach trestných činov zavádza legálnu definíciu pojmu obeť, ale taktiež aj nový pohľad na obeť ako na subjekt osobitnej starostlivosti a ochrany poskytovanej štátom. Z podstaty a charakteru zákona o obetiach možno konštatovať, že sa posilňuje postavenie obeť v systéme trestnej justície v našich podmienkach. Akcent sa kladie na informovanosť obeť o jej právach, ako aj na plnohodnotné uplatňovanie práv obeť. Za tým účelom zákon o obetiach deklaruje informačnú povinnosť orgánov činných v trestnom konaní a súdov, osobitne aj vo vzťahu k právnej pomoci, ktorú zákon o obetiach definuje a súčasne definuje subjekty, ktorú sú spôsobilé túto pomoc obetiam trestných činov poskytnúť.

Ako je za súčasného stavu zrejmé, služby a pomoc obetiam budú poskytovať aj iné subjekty, ako to vyplýva z vyššie uvedeného národného projektu. V súvislosti s uvedeným projektom bude zrejme potrebné zodpovedať otázky praktického charakteru, teda ako je riešená spolupráca s advokátmi, či sa kontaktné body budú v rámci poskytovaných služieb zameriavať len na aktivity prevenčného charakteru, alebo poskytnú pomoc a služby obetiam po spáchaní trestného činu ako subjekty pomoci podľa zákona o obetiach, či budú plniť úlohy aj na úseku násilnej trestnej činnosti. Nepochybne zaujímavou zostáva aj metodika poskytovania pomoci a služieb obetiam trestných činov zo strany kontaktných bodov.

Literatúra:

- Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona o obetiach trestných činov
- GÁBRIŠ, T.- JÁGER, R.: Sexuálne trestné činy v slovanskom práve na Veľkej Morave. In: *Sexuální trestné činy včera a dnes*. Brno, Ostrava : The European Society for History of Law, Key Publishing, 2014. - ISBN 978-80-7418-213-6, 978-80-87475-42-3. s. 36-59.
- JÁGER, R.: Rekonštrukcia súdneho procesu v predcyrilometodskom a cyrilometodskom práve. In: *Milníky práva v stredourópskom priestore 2015*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015. ISBN 978-80-7160-394-8. s. 498-510.
- JÁGER, R.: *Nomokánon – Právnohistorická analýza a transkript*. Banská Bystrica: Belianum, 2017, ISBN 978-80-557-1289-5.
- MAĎAR, M.: Definovanie pojmu domáce násilie. In: *Interpolis'14 : zborník vedeckých prác, medzinárodná vedecká konferencia doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2014. ISBN 978-80-557-0862-1. - CD-ROM, s. 328-332.
- ZÁHORA, J. 2018. *Zákon o obetiach trestných činov. Komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, 414 s. ISBN 978-80-8168-850-8
- Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok zákon č. 274/2017 Z. z. o obetiach trestných činov a o zmene a doplnení niektorých zákonov
- <http://www.minv.sk>
- <http://justice.gov.sk>

doc. JUDr. Simona Ferenčíková, PhD.
Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika
Katedra Trestného práva
Kováčska 30
040 75 Košice
Slovenská republika

JUDr. Veronika Tóthová, PhD.
Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika
Katedra trestného práva
Kováčska 30
040 75 Košice
Slovenská republika

Feminizmus a feministická právna filozofia – kritika dôsledkov patriarchálnosti v spoločnosti a právnej vede

Dominik Šoltys *

Abstrakt:

Predkladaná štúdia sa zameriava na objasnenie podstaty, znakov a významu feminizmu a následne feministickej právnej vedy. Obsah štúdie je venovaný rovnoprávnosti pohlaví a rodov, problému patriarchálneho usporiadania spoločnosti a bližšieho vymedzenia navrhovaného spôsobu dosahovania zmeny smerom k žiadúcemu stavu.

Kľúčové slová:

feminizmus, feministická právna filozofia, patriarchát, rod, sexizmus

Feminism and Jurisprudence - Critique of the Effects of Patriarchality in Society and Legal Science

Abstract:

The study points out the nature, main features and importance of feminism and feminist jurisprudence. The content of the study deals with sex and gender equality, patriarchal socio-political structure a further way of gaining the feminist goals.

Key words:

Feminism, Feminist Jurisprudence, Patriarchy, Gender, Sexism

Úvod

Už niekoľko desaťročí v prostredí anglo-americkej právnej vedy a právnej filozofie zaznamenáva veľký ohlas feministická právna filozofia. Na Slovensku je len niekoľko málo publikácií a časopiseckých článkov venovaných feministickej problematike vo všeobecnosti. S prekvapením však možno konštatovať, že doteraz nebola zverejnená žiadna publikácia či vedecký článok, ktorý by bol venovaný výhradne vývoju, povahe či kritike feministickej právnej filozofie. Zdá sa, že feministická právna filozofia je vo svete slovenskej právnej vedy úplne nedotknutou a nepoznanou pôdou.

Predložená štúdia si kladie za cieľ predstaviť feminizmu a v nadväznosti na to bližšie vymedziť povahu a základné znaky feministickej právnej filozofie v ideovej rovine. V tejto súvislosti sme sa zamerali najmä na anglo-americké prostredie, ktoré

* JUDr. Dominik Šoltys, PhD. Katedra teórie štátu a práva, Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

ponúka množstvo literatúry a kde sa snáď najviac za posledné polstoročie objavujú rôzne podoby feminizmu vôbec. V tejto súvislosti treba dodať, že uvedená štúdia si nekladie za cieľ popísať v úplnosti feministický prúd myslenia. Naším účelom je predstaviť základnú príčinu vzniku feministického myslenia, ktorá predstavuje opodstatnenosť jeho existencie. Následne sa zameriame na definíciu a stručný vývoj historických podôb feminizmu ako hnutia. V ideovej oblasti nás bude zaujímať deskripcia a pestrá paleta feministických prístupov. Osobitne sa venujeme analýze symboliky feminizmu, ktorú stváraňuje mýtická postava Lilith. Jadrom nášho skúmania je problematika feministickej právnej filozofie ako právno-filozofického smeru. V tejto súvislosti analyzujeme myšlienku práva ako patriarchálnej inštitúcie a následne predstavíme jej dôsledky. V tejto súvislosti predstavíme a podrobíme analýze zdôvodnenia jednotlivých autoriek z radu právneho feminizmu. Zohľadníme najmä najvýznamnejšie autorky, ich kritiku práva a navrhované zmeny, ktorými sa má podľa nich odstrániť patriarchálny či falocentrický raz práva.

Naša štúdia si nekladie za cieľ preskúmať feminizmus z hľadiska historických faktov alebo významu jednotlivých feministických osobností a aktivistov. Ak budeme v nasledujúcich riadkoch opisovať vývoj feminizmu, snažíme sa podať jeho myšlienkovú podobu, prípadne zdôrazniť, ktorá autorka mala na utváranie feminizmu zásadný význam v tom-ktorom historickom období. Podobu, význam a dosiahnuté výsledky feminizmu ako hnutia uvádzame len tam, kde je to potrebné. Na základe uvedeného, feminizmus skúmame z pohľadu myšlienkového prúdu, ktorý v sebe zahŕňa filozofickú, teoretickú a doktrínalnu stránku, na jednej strane a zároveň je v ňom prítomná aj politická, praktická stránka hnutia, na strane druhej.

Štruktúra predloženej štúdie je rozdelená do dvoch častí. Prvá časť je venovaná feminizmu vo všeobecnosti. V nej podávame definíciu feminizmu od rôznych autorov v rôznych obdobiach. Následne predstavíme rôzne kritéria delenia feminizmu. V časti venovanej symbolike feminizmu sa pokúsime zodpovedať na otázku, čo spája mýtiku Lilith s feminizmom a prečo si ju zvolil feminizmus za svoj symbol. Všetky tieto časti sú od seba oddelené a štrukturálne členené do samostatných kapitol. Druhá časť predloženej štúdie je venovaná definícii, podobe a charakteristickým znakom feministickej právnej filozofie.

Feminizmus je vnútorne heterogénnym myšlienkovým prúdom a rovnako to platí aj o feministickej právnej filozofii. Behom jednotlivých období a vln feminizmu reagoval a podujímal sa na riešení rôznych problémov života žien. Navyše nie je ničím výnimočným, ak sa výrazne líšia názorové stanoviska jednotlivých typov feminizmu, a to neraz behom toho istého obdobia. Feminizmus predpokladá širokú paletu prístupov, ktoré sa neustále rozrastajú.

Navyše samotný fundamentálny pojem „ženy“ je pre feminizmus kritickým momentom. Hľadanie odpovedí na rad otázok „čo je žena?“, „aké typové znaky ju charakterizujú?“ alebo „existujú výhradne ženské sociálno-politické problémy a ako ich možno prekonať?“ zrelativizoval v teórii postmoderný prístup. Avšak prakticky

sa tento problém prejavil už počas druhej vlny feministického občianskeho hnutia či aktivizmu. Pojem „žena“ a výhradne ženská existenciálna optika (tzn. autenticky ženská skúsenosť sociálno-politickej skutočnosti) spoločne narážajú na determinanty kultúrnych podmienok, rasovej, etnickej a sociálnej príslušnosti ženy. Tie sa môžu celkom prirodzene vzhľadom na miesto a čas líšiť, a tak pôsobiť odlišne vo výsledkoch a viesť k rôznym problémom, ktoré sa pociťujú ako „ženská otázka“. Práve toto poznanie odhaľuje diverzitu žien, ktorá síce teoreticky nemusí predstavovať problém vo feminizme ako filozofickom smere, ale nutne môže obmedzovať feminizmus ako jednotné (účelne a účinné) politické hnutie za zrovnoprávnenie a práva žien.

V nasledujúcich riadkoch sa preto zameriame na predstavenie feminizmu tak, aby vytvoril dostatočný teoretický a vedomostný základ, ktorý následne využijeme pri predstavovaní a vymedzení základných pozícií a názorov feministickej právnej vedy a feministickej právnej filozofie. Tento spôsob sme si zvolili, nakoľko v prostredí slovenskej právnej vedy doteraz nebola bližšie predstavená feministická teória práva a čitateľ ľahšie pochopí jej samotné ciele, znaky a charakter cez úvod venovaný všeobecnej charakteristike feminizmu.

Feminizmus ako ideologický smer alebo čo je feminizmus?

Nie je ničím prekvapivým, ak povieme, že jeden pojem má nespočetne mnoho definícií. Feministická literatúra nie je v tomto prípade výnimkou a ponúka širokú či skôr pestrú paletu definovania pojmu feminizmus. Tak ako si ukážeme v nasledujúcich riadkoch, feminizmus ako myšlienkový smer a zároveň ako politické hnutie sa orientuje na presadzovanie rovnosti, politickej inklúzie, objasnenie života ženy a v neposlednom rade na slobodu voľby ženy či slobodnej možnosti utvárať si svoj vlastný ženský osud. Feminizmus týmto spôsobom kladie do popredia rovnocennosť medzi pohlaviami či rodmi, čo sa následne premieňa do definícií, ktoré predstavíme v nasledujúcom texte predloženej štúdie.

Encyklopédia žien a rodov podáva nasledujúcu charakteristiku feminizmu: „(1) Ide o doktrínu obhajujúcu politickú, sociálnu a ekonomickú rovnosť pohlaví“, alebo „(2) [feminizmus je] [o]rganizovaná činnosť v mene ženských práv a záujmov.“¹ Takéto vymedzenie nás upozorňuje na dve vzájomne späté a neodlúčiteľné stránky feminizmu. Feminizmu má svoju **teoretickú, doktrínalnu** ako aj **praktickú, aktivistickú** stránku veci. Feminizmus v sebe skrýva ako filozofický či ideologický smer, ktorý teoreticky a argumentačne zdôvodňuje svoj postoj, tak aj občianske hnutie, ktorého cieľom je presadzovanie konkrétnej politiky v praxi. V podobnom duchu definuje feminizmus aj Karen Offen. K svojej definícii dochádza na základe historických skúmaní vývoja, podôb a cieľov feminizmu ako doktríny a zároveň ako občianskeho hnutia. V tejto súvislosti dochádza k nasledovnému vymedzeniu feminizmu: „[...] feminiz-

1 WORELL J. (ed.) *Encyclopedia of Women and Gender: SEX SIMILARITIES AND DIFFERENCES AND THE IMPACT OF SOCIETY ON GENDER*. A-K. Vol. I. London – San Diego : Academic Press, 2002. s. 457.

mus sa javí ako pojem, ktorý zahŕňa ideológiu a hnutie za sociálno-politickú zmenu, zakladajúcu sa na kritickom prístupe k mužskej nadradenosti a ženskej podriadenosti vo vnútri akejkolvek spoločnosti.²

Význam tejto definície posilňuje výpočtom a následným objasňovaním kritérií, ktoré majú slúžiť na identifikáciu feministu/feministky: „[...] za feministu/feministku považujem osobu, muža alebo ženu, ktorých myšlienky a konanie (pokiaľ je možné ich nejakým spôsobom postrehnúť) spĺňajú tri kritéria: (1) uznávajú oprávnenosť ženského výkladu vlastnej prežitej skúsenosti a ženských potrieb, a uznávajú hodnoty, ktoré ženy verejne vyhlasujú ako svoje vlastné pri posudzovaní svojho postavenia v spoločnosti vo vzťahu k mužom; (2) prejavujú nespokojnosť alebo rozhorčenie nad inštitucionalizovanou nespravodlivosťou (alebo nerovnosťou) voči ženám; a (3) argumentujú v prospech odstránenia nespravodlivosti spochybňovaním a snahou o zmenu prevládajúcich myšlienok a/alebo spoločenských inštitúcií a ich praxe, útlaku a nátlaku alebo moci, ktorá podporuje mužskú nadradenosť v konkrétnej kultúre. Z týchto dôvodov byť feministom/feministkou musí byť nevyhnutne v rozpore s kultúrou a spoločnosťou ovládanou mužmi.“³

Iný encyklopedický zdroj, konkrétne Blackwellová encyklopédia obsahuje nasledovnú definíciu feminizmu: „V širšom význame [feminizmus] znamená záujem o spoločenskú rolu žien vo vzťahu k mužom v spoločnostiach minulých a súčasných, vychádza z presvedčenia, že ženy trpia a trpeli mnohými nespravodlivosťami v dôsledku svojho pohlavia.“⁴ Veľmi podobne chápe feminizmus aj známa radikálna feministka a aktivistka v boji proti sexuálnej objektivizácii žien Andrea Dworkin. O feminizme sa vyjadruje nasledovne: „Feminizmus je politická prax boja proti mužskej nadvláde v mene žien ako triedy, a to vrátane všetkých žien, ktoré nemáte radi, vrátane všetkých žien, ktoré neznesiete vo svojej blízkosti, vrátane žien, ktoré boli vašimi najlepšimi priateľkami a teraz ich nechcete ani vidieť.“

Nezáleží na tom, aké tie ženy v skutočnosti sú ako jednotlivci. Každá z nich je zraniteľná voči znásilneniu a ublíženiu na zdraví rovnako ako je dieťa bezbranné voči incestu. Ženy pochádzajúce z nemajetných pomerov sú omnoho zraniteľnejšie voči prostitúcii, ktorá je vo svojej podstate formou sexuálneho vykorisťovania, ktoré je nezlučiteľné s rovnostárskou spoločnosťou, ktorú sa snažíme bojom dosiahnuť.“ Dworkin ako radikálna feministka bojovala proti prostitúcii, pornografii a ďalším formám sexuálneho vykorisťovania a násilia smerujúceho voči ženám. Vo všetkých spomenutých súvislostiach sa na ženu nazerá iba ako na objekt uspokojovania sexuálnych túžob muža, ktorý môže byť pre tento účel využitý bez ohľadu na ľudskú dôstojnosť, ktorú so sebou žena ako ľudská bytosť nesie. V tejto súvislosti sa napríklad pornografia chápala ako očividne demonštratívny výraz patriarchátu; dokonca Catherine Mac-

2 OFFEN, K. Defining Feminism: A Comparative Historical Approach. In Signs, Vol. 14, No. 1, 1988. s. 151.

3 Tamže, s. 152.

4 COLEMANOVÁ, J. – CONNOLLY, W. – MILLER D. – RYAN, A. (eds.) Blackwellova encyklopédie politického myšlení. Brno : Barrister & Principal, 2003. s. 112.

Kinnon hovorila o pornografii ako o najvyššom a najhrubšom výraze patriarchátu.

Kritika patriarchálnej spoločnosti je nevyhnutne a neodlučiteľne spätá s feminizmom. Dôvodom tejto skutočnosti je východisko feministiek, podľa ktorého príčinou dlhého útlaku a nerovného postavenia žien je práve prevládajúci patriarchát. Patriarchátom sa má pritom na mysli spoločnosť, v ktorej dominuje muž a všetko je preto prispôbené tak, aby vyjadrovalo muža a vyhovovalo mužovi. V nadväznosti na uvedené nie je prekvapením, že odstránenie patriarchátu nachádza svoje explicitné vyjadrenie v definícii feminizmu vôbec. Napríklad, spisovateľka a poetka Adrienne Rich vymedzuje feminizmus s ohľadom na vykorenenie spoločenskej patriarchálnosti nasledovnou definíciou: „Feminizmus je kritika a zvrhnutie všetkých patriarchálnych myšlienok a spoločenských inštitúcií, a nie iba tých, ktoré majú reakčnú alebo tyranskú povahu.“⁵ Toto je definícia feminizmu a zároveň určenie rozsahu odstránenia patriarchátu. Rich požaduje absolútne odstránenie patriarchátu, a to bez ohľadu na škodlivosť, resp. neškodnosť všetkého čo i len pripomína patriarchát. Samotný patriarchát v spoločnosti je vyjadrením nerovnosti, teda diskriminácie žien na základe rodu a pohlavia. V tejto súvislosti si feminizmus nevie predstaviť dosiahnutie rodovej a pohlavnej rovnosti bez náležitého odstránenia patriarchátu.

Definíciu feminizmu s apelom na odstránenie sexizmu (čo je vlastne diskriminácia na základe pohlavia) predkladá zástupkyňa černošskej vetvy amerického feminizmu Bell Hooks: „Feminizmu je hnutie, ktoré má ukončiť sexizmus, sexistické vykorisťovanie a útlak.“⁶ Pritom Susane James dáva do pozornosti, že „feminizmus sa zakladá na domnienke, že ženy sú utláčané alebo znevýhodňované v porovnaní s mužmi, a tento útlak je svojím spôsobom neakceptovateľný a nespravodlivý.“⁷ Treba si uvedomiť, že tento útlak sa môže prejavovať rôznymi spôsobmi. Obdobné oslobodenie spod patriarchátu predpokladá definícia od Shulamith Firestone, ktorá definuje feminizmus ako „neodvratnú reakciu žien na rozvoj technológií, ktoré oslobodia ženy z tyranie sexuálno-reprodukčnej role, postavenej na fundamentálnom biologickom predpoklade a pohlavno-triednom systéme“⁸, čím svojou definíciou vyjadruje určitý mesiánsky náboj feministickej filozofie, ktorý vo svojom vnútri ukrýva.

Zhrnutím možno dodať, že vzorka predstavených definícií feminizmu svedčí v prospech istých spoločných definičných znakov feminizmu. V nadväznosti na to možno dodať, že feminizmus je jednak *filozofickým, teoretickým, ideologickým či doktrínálnym smerom* a zároveň *hnutím, s praktickými politickými cieľmi*. Feminizmus *vychádza z premisy patriarchálneho (falocentrického) usporiadani spo-*

5 RICH, A. The Dream of a Common Language: Poems 1974 -1977, s. 66.

6 HOOKS, B. Feminism is for Everybody: Passionate Politics. Cambridge, MA : South End Press, 2000. s. viii. Pozri bližšie HOOKS, B. Feminist Theory: From Margin to Center. Boston : South End Press, 1984. Napr. s. 24 a nasl.

7 JAMES, S. Feminism. In CRAIG, E. (ed.) Routledge Encyclopedia of Philosophy. Vol. 10. London: Routledge 1998. s. 576.

8 FIRESTONE, S. The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution. New York : A Bantam Book, 1972. s. 31.

ločnosti, v dôsledku ktorého spoločnosť uprednostňuje muža a naopak utláča ženu. Zhodnotenie súčasného stavu sa teda z pozície feminizmu javí ako *kritika patriarchátu* a východiskom, teda želaným stavom nevyhnutnej zmeny je *pohlavne/rodovo elitárska spoločnosť*.

Zhrnutím týchto znakov možno feminizmus definovať ako filozofický smer a politické hnutie, ktoré sa zameriavajú na poukazovanie a analýzu útlaku žien ako hlavný dôsledok patriarchálnej spoločnosti, a to za účelom dosiahnutia rodovej a pohlavnej rovnosti

Diferencia a diverzita vo vnútri feminizmu

Pokiaľ je reč o feminizme vo všeobecnosti,⁹ ponúka sa nám niekoľko spôsobov jeho vnútorného delenia. Tradičným a najčastejšie sa vyskytujúcim je rozlišovanie feminizmu podľa historického vývoja. V tomto zmysle rozlišujeme niekoľko takzvaných *vln feminizmu*. V literatúre však bývajú tieto vlny rôzne charakterizované a často sa možno stretnúť aj s rozdielnym vyzdvihovaním rôznych podstatných charakteristík, faktorov vývoja a dosiahnutých prínosov, ktorými tá-ktorá vlna oplýva. Celkovo však možno tvrdiť, že na základe historického vývoja sa feminizmus člení do troch vln, avšak v recentnom období sa uvádza ako najnovšia štvrtá vlna.

Mimo uvedených vln sa problematikou takzvanej ženskej otázky zaoberali autorky dávno pred začatím prvej vlny v priebehu devätnásteho storočia. Z nich spomeňme aspoň Christine de Pisan, ktorá v roku 1405 publikovala knihu s názvom *Kniha o meste dám*, kde sa zaoberá otázkou práv žien na vzdelanie a politický vplyv už v časoch stredoveku. Takisto v roku 1700 uverejnila Mary Astell knihu s názvom *Niekoľko úvah o manželstve*, a tiež v roku 1791 Olympe de Gouges publikovala *Deklarácia práv ženy a občianky*. Okrem uvedených publikácií sa všetky zmienené autorky širšie venovali problému postavenia žien v spoločnosti.

Prvú vlnu feminizmu odštartovala požiadavka rozšírenia volebného práva na ženy v období, kedy bolo zavádzané všeobecné volebné právo pre mužov. Cieľom prvej vlny feminizmu bolo predovšetkým zakotvením volebného práva pre ženy vyrovnať sa politicky mužom a dosiahnuť tak rovnaké spoločenské postavenie. Feministky prvej vlny boli presvedčené o tom, že politická a právna rovnosť odstráni spoločenský útlak voči ženám a neskôr automaticky pominú aj iné predsudky kladené na ženy. Takýto prístup sa však neskôr ukázal ako nedostatočný a naivný. Okrem práva voliť, sa objavujú behom prvej vlny požiadavky žien, týkajúce sa práva na vzdelanie a takisto vlastníckeho práva.

Ideologicky bola prvá vlna feminizmu výrazne ovplyvnená najskôr myšlienkami liberalizmu a neskôr, najmä vzrastajúcou mierou dôsledkov a dopadov priemyselnej industrializácie na ženy, aj socializmom. Z liberalizmu vyplynuli požiadavky žien na

9 Diverzitu vo vnútri právneho feminizmu preskúmane samostatne v časti nazvanej „Diverzita vo vnútri feministickej právnej filozofie“, ktorá tvorí súčasť tejto štúdie.

rovný prístup k vzdelaniu, k slobodnej voľbe povolania a volebného práva pre ženy (sufražetky), zatiaľ čo zo socializmu feminizmus čerpal požiadavku ekonomickej nezávislosti žien na mužoch, sociálne zabezpečenie žien (napr. finančná podpora materstva a rodičovstva), ale aj problematika deľby práce, zvýšenej legislatívnej ochrana žien v pracovno-právnych vzťahoch, atď. Dosiahnutím požadovaných výsledkov sa feminizmu odmlčal.

K prvej vlne treba dodať, že požiadavky na politické a právne zrovnoprávnenie žien neboli vznášane výhradne ženami. K takzvanej „ženskej otázke“ tohto obdobia sa vyjadroval z radu liberalizmu John Stuart Mill, ktorý ich zhrnul v dobre známom spise *O poddanstve žien*. Ešte pred ním sa za práva žien vyslovoval Jeremy Bentham, ktorého požiadavky politickej a právnej rovnosti možno nájsť roztrúsené v Úvode do princípov morálky a legislatívy, *V pláne parlamentnej reformy* a inde. Z pozície socializmu Friedrich Engels a Karol Marx kritizovali buržoázne úzkoprsé redukovanie ženy na „výrobný nástroj“.¹⁰

Na strane druhej, voči dobovým požiadavkám právnej, politickej a ekonomickej rovnosti feministiek/feministov prvej vlny značne kriticky pristupovali niektoré iné feministky. Napríklad, anarchistická feministka Emma Goldman upozorňovala na skutočnosť, že vydobytie politických práv a práva voliť pre ženy nie je postačujúcim prostriedkom emancipácie žien. Zastávať názor, že vstupom žien do politiky sa situácia v skutočnosti zmení znamená podľa nej zastávať „absurdný názor, že žena uspeje tam, kde muž zlyhal. [...] Akoby ženy nepredávali svoje hlasy, akoby ženy nemohli byť kúpené. Keď možno za peniaze kúpiť ženské telo, prečo by sa nemohol kúpiť aj ženský hlas?“¹¹ Odmietala názory niektorých feministiek, ktoré požadovali, aby sa pokúšali ženy uspieť v spoločenských rolách, ktoré doteraz prislúchali mužom. Goldman to chápala ako sebaopretie osobnosti ženy. Namiesto „vonkajšej emancipácie“ požadovala akúsi širšiu „vnútornú emancipáciu“ žien, ktorou sa žena oslobodí od prijímaných spoločenských konvencií a mravov a nechá vyplynúť jej vlastné vnútorné kvality. Podľa nej túto cestu možno dosiahnuť „[z]a prvé tým, že sa [ženy] budú presadzovať ako osobnosti a nie ako sexuálny tovar. Za druhé tým, že odopru komukoľvek právo na svoje telo, tým, že odmietnu rodiť deti, pokiaľ ich nechcú, že odmietnu slúžiť Bohu, štátu, spoločnosti, manželovi, rodine atď., tým, že si urobia život jednoduchším, ale o to hlbším a bohatším.“¹² Tým vlastne predvídala a predznamenalá mnohé otázky, s ktorými sa musela nevyhnutne vyrovnáť druhá vlna feminizmu.

Druhá vlna feminizmu, ktorá sa zvykne datovať do šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Predstavovala istú reflexiu výsledkov vydobytých prvou vlnou feminizmu. V tejto súvislosti vychádzala z poznania, že právna a politická rovnosť žien a mužov nevedli k úplnému odstráneniu spoločenského útlaku a predsudkov voči ženám. Do

10 Pozri ENGELS, F. – MARX, K. Manifest Komunistickej strany. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1973. s. 57-58.

11 GOLDMAN, E. Anarchism and Other Essays. [online]. [cit. 2018-08-02]. URL: <<https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays>>

12 Tamže.

popredia začala vystupovať širšia požiadavka feministiek nechať ženy rozhodovať za seba. Táto požiadavka už na prvý pohľad v sebe skrýva ďalekosiahlejšie dôsledky než obyčajné formálne zakotvenie právnej a politickej rovnosti. Upozorňuje sa na skutočnosť, že netreba meniť len zákony a uskutočňovať politické reformy, ale najmä treba docieľiť akúsi širšiu sociálnu revolúciu v myslení a konaní členov spoločnosti. Inými slovami, zreteľ sa nekladie len na verejnú sféru ženského života, ale svojím apelom na súkromný život ženy odhalila značne rozsiahlejšie a zložitejšie problémy, ktoré súvisia s vyriešením „ženskej otázky“, ktoré trápia ženy v ich súkromnom živote. Problémy, týkajúce sa domácej práce, sexuálnych a reprodukčných otázok (najmä nechceného tehotenstva), manželských vzťahov, atď., ktoré sa vyskytovali v súkromnom živote ženy, boli dlho považované za individuálne relatívne a malicherné, a to až do doby, kedy sa ukázalo, že ide o masový jav, ktorý odzrkadľuje ich politický, celospoločenský a systematický charakter. Príznačným heslom druhej vlny feminizmu bolo preto slogan „*osobné je politické*“. Druhá vlna vo svojej podstate odhalila hlboko zakorenený sexizmus v spoločnosti.

Veľkú úlohu preto pre vznik a následne formovanie druhej vlny zohralo dielo *Ženská mystika* od Betty Friedan, v ktorom odhalila spoločenský problém, ktorý nazvala „problémom bez mena“ a úzko súvisel so sebaidentifikáciou ženy.¹³ Odhalila frustrovanosť bielej ženy patriacej k strednej vrstve, ktorá je odsúdená na život v domácnosti. Spoločnosť očakávala od ženy, že si ako domáca pani bude riadne plniť svoje povinnosti. Odsúvala ženy do ústrania vlastnej domácnosti a navyše exaltovala takýto spôsob života ako naplnenie života každej ženy. Ak niektorú zo žien takýto spôsob života nelákal alebo dokonca neuspokojoval, potom nutne bola považovaná za nenormálnu, vadnú, deviantnu alebo unavenú. Friedan to vyjadrila v úvode k desiatemu výročiu vydania *Ženskej mystiky* slovami: „[...] rovnako ako ostatné ženy som si myslela, že so mnou nie je nič v poriadku, keď som nezažila orgazmus pri pastovaní podlahy v kuchyni.“¹⁴ Podobne k rozvoju druhej vlny feminizmu prispeli diela *Ženský eunuch* od Germaine Greerovej a *Politika Pohlavia* od Kate Millettovej, ktoré poukazovali na psychologické a sexuálne aspekty útlatu žien a podnietili vznik radikálneho feminizmu.

Výsledky druhej vlny feminizmu boli oveľa ďalekosiahlejšie v porovnaní s prvou vlnou. Dostali výraz prijatím mnohých dôležitých právnych reforiem upravujúcich rovnaké odmeňovanie žien a mužov, prístup k vydatým a nevydatým ženám, k interrupciám, zabezpečenie rovnakého prístupu žien k vzdelaniu, či dokonca pokrok v oblasti reprodukčnej slobody žien. Mimo uvedeného druhá vlna svojím apelom docieľila zvýšenú pozornosť štátnych orgánov v oblasti predchádzania domácej násilii, manželskému znásilneniu alebo zamedzenia sexuálneho obťažovania na pracovisku.

Tienistou stránkou feminizmu druhej vlny bola skutočnosť, že opisoval a ponúkal riešenia problémov bielej ženy, patriacej k strednej vrstve, zatiaľ čo absentoval dô-

13 V niektorej literatúre sa možno stretnúť s názorom, že druhú vlnu feminizmu odštartovalo vydanie knihy *Druhé pohlavie* od Simone de Beauvoir v roku 1949.

14 FRIEDAN, B. *The Feminine Mystique*. New York : Dell Publishing CO., INC., 1979. s. 1.

raznejší opis rasovo, etnicky a sociálne odlišných žien. Očividne sa to prejavilo v boji za požiadavku reprodukčnej slobody. Biele feministky síce spolu s afroamerickými feministkami bojovali za slobodnú možnosť užívať antikoncepciu a rovnako aj možnosť umelého prerušenia tehotenstva, ale afroamerické feministky dôrazne trvali na zastavení nútenej sterilizácie na základe rasových, etnických a zdravotných (najmä u mentálne zaostalých žien) kritérií. Avšak táto požiadavka bola mimo rámec bielych feministiek náležiacich k strednej vrstve. Černošská feministka Bell Hooks to komentovala slovami: „Vžitou definíciou feminizmu je, že ide o teóriu politickej, ekonomickej a sociálnej rovnosti medzi pohlaviami. Aktivistky z radov bielych žien využili svoju príslušnosť k dominujúcej rase v americkej spoločnosti a chápali feminizmus spôsobom, ktorý sa nevzťahoval na všetky ženy.“¹⁵ Tento partikularizmus ostal nadhľadom čiernym ťlakom na pozitívne dosiahnutých zmenách druhej vlny feminizmu.

Tretia vlna feminizmu objavila jedinečnosť a rôznorodosť. Časový rámec jej vzniku spadá do prvej polovice deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. O konci tretej vlny feminizmu sa dodnes vedú spory. Jej ideové zázemie bolo ovplyvnené šíriacou sa postmodernou v akademickom prostredí. V tejto súvislosti dochádza k prehodnoteniu dovtedy chápaných ideálov ženskosti, mužnosti, rodu, krásy, sexuality, atď., teda všetkého, o čom sa dovtedy spoločenské vedomie domnievalo, že má presne vymedzené znaky a medze. Otázky rodu - tzn. to čo bolo stáročia považované za výhradne mužské alebo naopak to čo bolo považované za výslovne ženské (a dovtedy nebolo spochybňované) - sa zrazu zrelativizovali. Inými slovami, žiadna osoba nie je a ani nemôže byť výhradne mužská alebo ženská. Namiesto toho každý z nás inkorporuje v sebe celý rad charakteristík, ktoré spoločnosť dlho predtým pripisovala výhradne mužom alebo výhradne ženám, a to bez ohľadu na naše biologicky podmienené pohlavie. To svojím spôsobom predznamenovalo myšlienku androgýnnych základov osobnosti jednotlivca.

Tretia vlna zmenila aj používanie pojmov. Namiesto predchádzajúceho zdôrazňovania termínu „žena“, resp. „woman“ feministky tretej vlny začali používať pojem „dievča“, resp. „girl“ niekedy uvádzané aj vo forme „grrrl“. Treba však dodať, že neprajníci v časoch druhej vlny feminizmu používali práve tento pojem na pejoratívne označenie feministiek. Namiesto stereotypného a spoločensky vžitého vnímania žien ako pasívne, slabé, oddane verné alebo naopak za hysterické či pomätené bytosti, feministky prezentujú obraz ženy alebo dievčaťa ako ľudskej bytosti, ktorá je asertívna, silná a sama rozhoduje o otázkach svojej sexuality. Odtiaľ slogan „Girl Power“, ktorý predstavila feministická punk-rocková skupina Bikini Kill v roku 1991.

Behom tretej vlny došlo k významnej pojmovej skutočnosti, pretože mnohé feministky začali označovať feminizmus prívlastkom „postfeministický“. Tento pojem býva rôzne interpretovaný a používaný v dvoch prevažujúcich významoch. Na jednej

15 HOOKS, B. *Ain't I a Woman: Black Woman and Feminism*. London – Winchester, Mass, 1990, Pluto Press. s. 149.

strane časť feministiek použila tento pojem na vyjadrenie názoru, podľa ktorého feminizmus už dosiahol čo bolo v jeho silách, a tak nie je dôvod pre pokračovanie v ďalších feministických aktivitách. Treba upozorniť na skutočnosť, že takýto názor na užitočnosť a účelnosť feminizmu sa objavoval už v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Zvlášť bol rozšírený po odznení druhej vlny, kedy sa začali objavovať kontroverzné názory ohlasujúce, že „feminizmus je mŕtvý.“¹⁶ Na strane druhej, týmto pojmom býva označovaná generácia nových feministiek, ktorá do feminizmu vniesla zmes pop-kultúry, postmoderného vidia sveta a neoliberalný individualizmus. Okrem iného exaltujú dievčenskú stránku ženy („*girly woman*“).

Začiatok štvrtej vlny feminizmu nie je celkom jednoznačný. Aj keď to znie paradoxne nie je jasné, či štvrtá vlna feminizmu vôbec začala alebo je to pokračovanie tretej vlny. Objavuje sa niekoľko dátumov začatia štvrtej vlny, napr. 2008, 2012, 2013, prípadne ďalšie. Štvrtá vlna feminizmu je úzko prepojená s virtuálnym priestorom a aktivizmom na sociálnych sieťach.

Iným typickým klasifikačným kritériom je delenie feministickej vedy podľa filozofických alebo ideologických prístupov a teoretických zdôvodnení východísk a záverov, z ktorých buď ideologicky vychádzajú alebo sa aspoň s nimi prekrývajú. V tejto súvislosti sa rozlišuje, napríklad radikálny feminizmus, kultúrny feminizmus, lesbický feminizmus, liberálny feminizmus, marxistický alebo socialistický feminizmus, postmoderný feminizmus, černošský feminizmus, eko-feminizmus, psychoanalytický feminizmus, anarcho-feminizmus, individualistický feminizmus (tzv. „I-feminism“), separatistický feminizmus, transrodový feminizmus, multikultúrny feminizmus, atď. V tejto súvislosti dochádza k naozaj pestrej palete postojov, filozofických prístupov a ideových či ideologických zdrojov, ktorými sa vyznačuje feminizmus. Je dôkazom toho, že feminizmus ako ideové hnutie nie je myšlienково jednotný a ani sa inak nezakladá na jednotnom teoretickom základe. Charakteristickým rysom tohto delenia feminizmu je, že na seba jednotlivé druhy feminizmu reagujú a vzájomne sa dopĺňajú alebo podrobujú kritike. My sa budeme charakteristike vybraným typom feminizmom venovať v rámci analýzy právneho feminizmu, kde sa zameriame na krátky popis najvplyvnejších podôb feminizmu, ktoré presiahli do právnej filozofie.

Od mýtickej Lilith cez prvopočiatky feministickej myšlienky k ideálu a symbolu feminizmu

Kedy sa po prvýkrát objavuje myšlienka rovnosti medzi pohlaviami? Odpoveď na túto otázku sa môže zdať paradoxná, pretože neoficiálna rabínska tradícia prináša

16 Pozri BOLOTIN, S. Voices from the Post-Feminist Generation. New York Times Magazine, 17th October 1982. s. 29. alebo RENZETTI, C. M. New Wave of Second Stage? Attitudes of College Women towards Feminism. In Sex Roles, Vol. 16, No. 5-6, 1987. s. 265-277. Opačný názor popierajúci „smrť“ feminizmu v súčasných podmienkach možno nájsť v WOODWARD, K. – WOODWARD, S. Why Feminism Matters: Feminism Lost and Found. New York : Palgrave MacMillan, 2009. s. 28 a nasl.

pozoruhodný príbeh z obdobia takpovediac niekoľko dní po stvorení sveta Bohom. Snúbi sa v ňom mýtickosť s mysticismom biblického prvopočiatku ľudstva. Prvou autoritou, pred ktorou stal problém nerovnosti muža a ženy, bol Boh a prvým mužom, ktorého primárne postavenie bolo spochybnené, bol Adam. V tejto súvislosti však nehovoríme o vzťahu Adama a Evy, pretože Eva podľa židovskej mytológie, babylonského talmudu a neskoršej neoficiálnej rabínskej tradície bola až Adamovou druhou ženou. Ako sa ďalej uvádza Adamovou skutočne prvou ženou bola krásna Lilith. Niektoré zdroje uvádzajú, že Lilith bola stvorená rovnako ako Adam z hlíny, iné zdroje hovoria o tom, že Boh stvoril Adama z hlíny a Lilith z ohňa, aby sa vhodne dopĺňali. Lenže Boží zámer celkom nevyšiel. Spolužitie Adama a Lilith bolo sprevádzané viacerými spormi. Lilith sa javila ako nedobytná a autonómna žena a Adama frustrovalo čoraz viac akú námahu musí vynaložiť, aby si Lilith získal. Celý spor vyvrcholil, keď Lilith odmietala počas súložie ležať pod Adamom. Argumentovala, že aj ona bola rovnako ako Adam stvorená Bohom (buď z ohňa alebo z hlíny podobne ako Adam) a pozícia navrchu neprináleží výhradne mužovi, a preto Adam nemá a nemôže prioritne určovať pravidlá ich vzájomného spolužitia. Samozrejme, Adam odmietal, aby to mohlo byť inak a s tým čo hovorila Lilith nesúhlasil. Niektoré zdroje hovoria, že po tejto príhode Lilith opustila rajský Eden, iné zase hovoria o Adamových násilníckych sklonoch voči Lilith pred opustením záhrady, ktoré evidentne nemali žiaden účinok a situáciu len zhoršovali. Lilith aj napriek apelom Boha prežila zvyšok života mimo rajskej záhrady, kde spolu so zlými duchmi plodila démonické stvorenia.

Na rad prišlo stvorenie v poradí druhej Adamovej ženy Evy, pretože „nie je dobré človekovi byť samému“ ako uvádza Biblia. Nutnosť spoločnosti pre Adama považoval Boh za definitívne vyriešenú a nemienil sa k jej spochybneniu vraci. Zrejme poučený dôsledkami stvorenia Lilith sa rozhodol utvoriť novú, druhú ženu z časti samotného Adama. Biblia v tejto súvislosti pomenúva ženu stvorenú z muža ako „muženu“. Za pozornosť tiež stojí rozhodnutie a následne správanie sa Boha ako autority, ktorá dozerala na vzájomný vzťah muža a ženy. Boh sa pri druhom pokuse snažil vyhnúť opakovaniu rovnakej chyby, tzn. aby ženu stvoril z hlíny, ohňa či inej látky. Preto Evu stvoril z Adama samého, konkrétne z jeho rebra. Dnešným slovníkom by sme tvrdili, že išlo o génové inžinierstvo zo strany Boha, pravda, so značnými mystickým základom. Nového človeka, teda druhú ženu (prípadne „muženu“) vytvoril tak, aby si boli vzájomne spoločnými a aby dospievali k vzájomnej harmónii. Treba však pripustiť, že v druhej žene („mužene“) je tentokrát prítomný a dá sa tvrdiť, že aj prioritne dominantný prvok Adama, ktorý mal zaručovať Evinu harmóniu s Adamom. Dôvod, prečo Boh natoľko preferoval Adama ostáva nejasný. Možno sa len domnievať, že Boh tak rozhodol, pretože Adam bol naozaj prvým alebo možnože preto, lebo sa ukázal v porovnaní s Lilith ako naozaj lojálny voči Bohu, prípadne možno nájsť iné podobné vysvetlenia... Nech už je to akokoľvek, všetko však nasvedčuje tomu, že Bohu toto riešenie problému vyšlo; konečne mohli žiť Adam a Eva spoločne. Inými slovami, tak aby Eva zo svojej mystickej podstaty bola Adamom.

Ďalším kritickým momentom je neuposlúchnutie Boha a jedenie zo zakázaného stromu poznania, na ktoré nahovoril Evu had. Obraz pokúšajúceho hada býva interpretovaný rôzne. V našich súvislostiach je zaujímavý výklad, ktorý upozorňuje na návrat Lilith do Edenu práve v podobe hada. Lilith ako žena v podobe hada oslovuje inú ženu, teda Evu, aby jedla zo stromu poznania, čím jej odovzdáva poznanie. Slovom, žena žene odovzdáva poznanie.

Na Lilith sa možno dívať dvojako. Má totiž akoby dva rozmery. Prvý rozmer odкрýva Lilith ako negatívnu postavu biblického prvopočiatku ľudstva. Tu sa Lilith chápe ako postava, ktorá sa vzoprela Bohu a Jeho vôli. V nadväznosti na to sa v náboženských systémoch démonológie objavuje ako démon kategórie sukubus. Lilith býva spolu s inými zlými duchmi označovaná ako matka démonov, prípadne sa ďalej mýticky opisuje jej negatívne pôsobenie na pozemskom svete. Odhladiac od tohto negatívneho rozmeru, Lilith vystupuje ako istý ideál a symbol feminizmu v druhej polovici 20. storočia. V tom sa prejavuje jej pozitívny rozmer, z ktorého čerpá symboliku feminizmu. Pre feministické hnutie v dvadsiatom storočí sa stala symbolom prvej ženy, ktorá je silná natoľko, že sa nebojí pred samotným Bohom argumentovať v prospech rovnosti ženy s mužom, teda Adamom. Feministická novinárka Avive Cantor-Zuckoff o Lilith napísala: „Sila jej charakteru a jej odhodlanie je inšpirujúce. Pre nezávislosť a odpor voči tyranii je pripravená vzdať sa materiálnej bezpečnosti, ktorú jej poskytovala Edenská záhrada a radšej si zvolí samotu a odlúčenie... Lilith bola silnou ženou. Vyžaruje silu a asertivitu. Odmietla sa stať obeťou.“¹⁷ Navyše jej meno priamo prebral židovsko-americký feministický časopis, ktorý vychádza pod označením „Lilith“ od roku 1976 do dnešných dní.

V nadväznosti na uvedené by bolo veľmi odvážne tvrdiť, že mýtická Lilith bola vlastne prvou feministkou. Takéto tvrdenie vyvoláva pochybnosti, pretože feminizmus ako hnutie v tých časoch pochopiteľne neexistoval. To je však v tejto súvislosti zanedbateľné, ak zoberieme do úvahy omnoho podstatnejšiu skutočnosť, ktorou je uvedomenie si vzťahovo významných nerovností medzi pohlaviami a následná túžba ich prekonať. V tejto súvislosti Lilith pôsobila výhradne demonštratívne a manifestne. Poukázala na daný problém, požadovala jeho vyriešenie, odmietala sa s ním vyrovnávať, ale nebola schopná účelne dosiahnuť zmenu. Mimo toho správanie Lilith reprezentuje určité osobnostné rysy a postoje, ktorý je adaptabilný pre feminizmus a dodáva mu náboj v boji proti vžitým spoločenským predsudkom a stereotypnému nerovnému postaveniu medzi mužmi a ženami. V nadväznosti na uvedené postava mýtickej Lilith pôsobí ako určitý idol, symbol a garant odhodlania za dosiahnutie feministicky vytýčeného cieľa.

Zhrnutím uvedeného je dôležité si uvedomiť tri podstatné body:

- po prvé, Lilith vyjadrila takmer niekoľko dní po stvorení sveta Bohom jednotiaci cieľ všetkých feministiek a dokázala zaujať voči tomu adekvátny postoj. Manifestovala dosiahnutie rovnosti pohlaví a preukázala schopnosť odporovať

17 SANTOR ZUCKOFF, A. The Lilith Question. In Lilith a Quarterly Magazine, 1976.

útlaku. To sa následne prenáša na feminizmus, ktorý sa formuje ako neústupný myšlienkový prúd bojujúci proti útlaku na základe nerovnosti pohlaví a rodovej nerovnosti;

- po druhé, treba si uvedomiť ako Lilith stelesňuje niekoľko významných prvkov feministickej osobnosti jednotlivca, ktoré musí mať, ak chce bojovať proti dlhodobo vžitým historickým stereotypom kladeným na rody. Zhrnutím možno tvrdiť, že Lilith nie je len všeobecným symbolom feminizmu ako hnutia. Je to predovšetkým konkrétny predobrazom, ak nie ideál osobnosti feministky/feministu. Je vzdorovitá, odvážna, neústupná a pritom obetavá osobnosť. Žiaden boj pre ňu nie je vopred prehraným, dokonca sa nebojí vzoprieť Bohu ako najvyššej možnej autorite. Odmietajú prijat' materiálne konformnú submisivitu v rajskej záhrade Edenu a dobrovoľne si volí cestu odlúčenia vo vyprahnutej púšti sama obklopená ničotou, takpovediac mimo centra všetkého diania;
- a nakoniec, po tretie, si treba uvedomiť osud, ktorý sprevádza správanie Lilith. Lilith sa postavila niečomu ďaleko silnejšiemu než bola ona sama. Nedokázala presvedčiť Adama a už vôbec nie Boha. Uvalila na seba kliatbu, ktorá zapríčinila negatívne nazeranie na ňu samu.¹⁸ Vzdor následne vystriedala potreba spojenia a oslovenia inej ženy, teda Evy, ktorej sprostredkováva v podobe hada poznanie. Feminizmus si ako hnutie uvedomuje, že bojuje proti historicky vžitým spoločenským predsudkom, ktoré zdôvodňujú stereotypy patriarchálnej spoločnosti a s ktorými spoločnosť spájala požiadavky, role kladené na pohlavia alebo rody.

Samozrejme, ide o určitú idealizáciu charakterových črt mýtickej Lilith, ktorá abstrahuje od jej negatívneho rozmeru – mystickej, náboženskej a démonologickej stránky veci – a vďaka tomu pomáha vytvárať určitý symbol potrebný pre feminizmus. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že „zápal v boji za“ je pre feminizmus žiadúci, nakoľko nejde výhradne len o filozofický a teoretický počín, ale najmä o prakticky sa realizujúce organizované hnutie, ktoré sa snaží ovplyvňovať politiku a právnu úpravu štátov, širšiu spoločenskú prax a v neposlednom rade apeluje na utváranie myslenia jednotlivých členov spoločnosti.

18 Feminizmus nesie so sebou určitú kontroverziu ako hnutie. No netýka sa to len súčasného kriticky negatívneho nazerania na rodovú, genderovú politiku. Feminizmus bol značne odsudzovaný v USA už v priebehu druhej vlny feminizmu. Počas Reganovej éry sa objavovali negatívne názory na feminizmus a členky feministického hnutia, ktoré ich obviňovali z toho, že „sa odmietajú sústrediť na riešenie dôležitých spoločenských problémov“ a namiesto toho sa zaoberajú „malichernosťami a pálením podprseniek“.

Úvodné vymedzenie feminizmu v práve

Počiatky presahu konceptuálnej podoby feministickej¹⁹ ideológie do práva nachádzame v sedemdesiatych rokoch a následne v osemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia.²⁰ Tento smer právneho myslenia svojou kritikou upozorňoval na skutočnosť, podľa ktorej je právo výrazom patriarchálneho usporiadania spoločenských vzťahov. Ich centrálnym argumentom bolo, že **právo odzrkadľovalo tradičné, teda patriarchálne usporiadanie spoločenských štruktúr**. Pretože feminizmus sa spoiatku formoval ako hnutie požadujúce zrovnoprávnenie postavenia mužov a žien, je pre jeho právnú odnož príznačná myšlienka, podľa ktorej sa právo výraznou mierou podujímalo alebo ešte stále podujíma na poddanstve žien. Právo zdôvodňovalo nerovnosť a vyjadrovalo diskrimináciu. Právne feministky si všimli, že právo doteraz skôr obmedzovalo slobodu žien než by ju svojím obsahom vyjadrovalo a následne chránilo. V tejto súvislosti sa právo výraznou mierou podujímalo na nerovnosti v sociálnych štruktúrach takmer

19 V literatúre sa možno stretnúť s rôznymi pomenovaniami uplatňovania feministického prístupu v právnej oblasti. V anglo-americkom prostredí – kde je feminizmus obzvlášť živý – sú to výrazy „*Legal Feminism*“ (právny feminizmus), „*Feminist Jurisprudence*“ (feministická právna veda), „*Feminist Legal Theory*“ (feministická teória práva) či dokonca „*Feminist Legal Philosophy*“ (feministická právna filozofia). Menej časté, ale predsa požívané je slovné spojenie „*Feminist Legal Scholarship*“ (feministický výskum práva). Premennivosť v používaných termínoch závisí hlavne od autora, ktorý ich práve používa. Napríklad, autorka Ann C. Scales používa pojem „*Legal Feminism*“, podobne je na tom Mary J. Frug, pojem „*Feminist Legal Theory*“ používajú Katherine T. Bartlett a Rosanne Kennedy, používanie „*Feminist Jurisprudence*“ je charakteristické pre Patriciu Smith, Judith A. Baer a Robin L. West, atď. Vyskytujú sa však aj autori a autorky, ktorí tieto pojmy používajú striedavo, a preto je zložitá vymedziť jeden, ustálený používaný pojem, ktorý je charakteristický pre tento smer právneho myslenia. Skôr ich je niekoľko a používajú sa striedavo. U autorky Ann Scales sa objavuje tendencia opustiť tieto tradičné pomenovania feministickej právnej vedy a nahradiť ich menej provokatívnymi a predpojatými pojmami, ktoré evokuje pojem feminizmus a jeho ekvivalenty. V nadväznosti na to uvažuje o budúcom používaní pojmov ako „*gender mainstream*“ alebo „*antisubordination theory*“. Pozri SCALES, A. C. *Legal Feminism: Activism, Lawyering, and Legal Theory*. New York – London : New York University Press, 2006. s. 9-10 alebo 95-96. Okrem uvedeného vzrástlo za posledné roky používanie a uplatňovanie termínov ako „*Legal Gender Studies*“ (štúdie rodovej rovnosti v práve) alebo „*Gender Law*“ (právo rodovej rovnosti), a to hlavne v právnej filozofii a teórii, ktorej účelom je formovať zámerne na presadzovanie požiadaviek rodovej rovnosti v oblasti práva.

20 V niektorých štúdiách sa možno stretnúť s názorom, že medzníkom pre vznik feministickej právnej filozofie bolo rozhodnutie vo veci *Reed v. Reed* z roku 1971. Ostatné štúdie uvádzajú konanie konferencie s názvom „*Celebration 25: A Generation of Women at Harvard Law School*“, ktorá sa uskutočnila v apríli roku 1978 pri príležitosti 25. výročia otvorenia prvej triedy s účasťou žien na Harvardskej univerzite. Toto podujatie však odmietlo možnosť vytvorenia samostatnej, feministickej alternatívy v právnej filozofii a vede. Napriek uvedeným dvom príkladom ponúka Carol Smart alternatívny časový rámec vzniku feministickej právnej vedy. Datuje ho už do obdobia 19. storočia. Podľa nej sa v tomto období formujú počiatky predmetného smeru právneho myslenia a boli nevyhnutné späť s požiadavkami žien na zrovnoprávnenie v oblastiach politiky a vzdelávania. Ideovým východiskom bola liberálna myšlienka rovnosti práv a požiadavka rovnosti príležitostí. Pozri SMART, C. *Feminist Jurisprudence*. in FITZPATRICK, P. (ed.) *Dangerous Supplements: Resistance and Renewal in Jurisprudence*. Durham : Duke University Press, 1991. s. 133 a nasl.

vo všetkých oblastiach života. Napríklad, právo zakotvovalo ekonomickú závislosť ženy na mužovi tým, že bránilo žene v širšej miere vstupovať do verejnej sféry života, alebo kontrolovalo aj súkromnú sféru života, kde upravovalo otázky sexuálnej a reprodukčnej slobody žien bez ohľadu na ženu samú. Tu treba upozorniť na skutočnosť, že predstavitelia feminizmu kritizovali právo ako istý filozofický koncept, právo ako spoločenskú inštitúciu, myšlienku právneho štátu, konkrétnu právnu úpravu danej krajiny alebo dokonca výukový proces na vysokých školách.²¹ Východiskom tejto kritiky je buď všeobecná myšlienka patriarchátu, a nej vyplývajúce potlačovanie postavenia žien a s tým súvisiace zámerné alebo nedbalé (?) opomínanie ženských špecifik. Práve podľa feminizmu neboli tieto špecifiká v dostatočnej miere, prípadne vôbec zohľadnené v právnej teórii alebo praxi.

V literatúre sa možno stretnúť s názorom, že feministický prúd a rovnako aj feministická právna filozofia sa zameriava na zrovnoprávnenie mužov a žien. Toto tvrdenie je pravdou, avšak môže – a skutočnosť ukazuje, že k tomu často aj dochádza – viesť ku skreslenej interpretácii. To, že feminizmus vznáša požiadavku rovnakej morálnej hodnoty všetkých ľudských bytostí ešte neznamená, že muži a ženy nemajú svoje špecifiká, ktoré treba zohľadniť a primerane vytvoriť podľa nich spoločenské inštitúcie. Inými slovami rovnosť sa má prejavovať v zohľadnení vzájomných rozdielov, pretože žena nie je muž a muž nie je žena.²² V názore, aké rozdiely sú podstatné (a či sú vôbec tieto rozdiely podstatné), sa však už samotní predstavitelia feminizmu líšia. Feminizmus a jeho právna vetva kladie prirodzený dôraz na status ženy, ktorý bol v zmysle predloženej kritiky paternalisticky orientovanej spoločnosti dlho opomínaný. V nadväznosti na to – ako si ukážeme v tejto štúdii – požadujú rovnosť. Feministická požiadavka rovnosti je špecifická a nemožno ju celkom zamieňať s bežným abstraktných liberálnych chápaním tohto ideálu. Dekonstrukcia, ktorá vypovedá o ženských špecifikách a prostredníctvom ktorej dospievajú feministky k rovnosti skôr vypovedá o *rovnocennosti muža a ženy*.

21 Mary Jane Mossman upozorňuje na dilemu feministických vysokoškolských pedagógov, ktorí síce vyučujú aktuálne platnú teóriu práva, ale zároveň sú o nej presvedčení, že je výrazom mužskej logiky a argumenty, ktoré ju zdôvodňujú a pritom predstavujú ako objektívnu a neutrálnu teóriu práva. Uvedené sa zďaleka netýka iba teórie. V praktickej rovine feministickí právnici môžu vznášať argumenty, ktoré nebudú mať oporu v legislatíve alebo v rozhodovacej činnosti súdov. Jednoducho ako dodáva: „Často sa ukazuje, že je takmer nemožné byť dobrou právničkou a dobrou feministkou zároveň.“ Pozri bližšie MOSSMAN, M. J. *Feminism and Legal Method: The Difference it Makes*. In *Wisconsin Women's Law Journal* (Wisconsin Journal of Law, Gender and Society), Vol. 3, 1987. s. 147-168, napr. s. 165 a nasl.

22 V tejto súvislosti sa javí paradoxne liberálny feminizmus, pretože v dobe, kedy kultúrny a radikálny feminizmus objavil a následne zdôrazňoval zásadné a nepreklenuteľné rozdiely medzi mužmi a ženami, zase aktivisti a právnici z rád liberálneho feminizmu požadovali rovnaké zaobchádzanie zo strany práva. Pozri bližšie GILLIGAN, C. In *A Different Voice: Psychological Theory and Woman's Development*. Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press, 1993. s. 6-8.

Účelom exaltovania zhoršeného postavenia žien v spoločnosti nie je viesť k mizandrii,²³ ale k humanitnému ideálu usporiadania štruktúry spoločnosti, v ktorej sú mužské a ženské špecifiká cenené s rovnakou váhou. Kritika súčasného stavu zo strany právneho feminizmu sa zmeriava na zhoršené postavenie žien a doterajšie nedocenenie ženského subjektu v práve. Preto feminizmus ako hnutie má predovšetkým slúžiť k odbúraniu určitých spoločenských prijatých stereotypov spájaných s rodmi, rolami, atď., ktoré sa viažu na to-ktoré pohlavie. V tomto sa veľmi približuje k maskulinizmu, ktorý sa snaží kritikou poukázať na oblasti života, v ktorých sú utláčaní zase muži.²⁴ Tak existencia feminizmu ako aj existencia maskulinizmu nás privádza k poznaniu, že mnohokrát je sila práva a jeho účinné pôsobenie podopreté zaužívaným pôsobením spoločenských predsudkov, ktorých používanie sa časom zautomatizovalo a vytvorilo stav, ktorý sa považuje za „normálny“. Čoraz viac vystupuje na povrch filozofická požiadavka zmierňovať neodôvodnené regresívne pôsobenie práva, ktoré je s právom bytostne späté.

Spätným zhrnutím doteraz uvádzaných poznatkov možno tvrdiť, že feministická právna veda sa zameriava na identifikovanie, vysvetľovanie a vyhodnocovanie dôsledkov patriarchálneho usporiadania spoločnosti v obsahu práva a v pôsobení práva. ***Feministická právna veda sa preto profiluje ako analýza a kritika práva ako patriarchálnej inštitúcie.*** Miera kritického hodnotenia práva v skutočnosti môže byť rôzna. To znamená, na jednej strane sa stretávame s feministickými prístupmi v právnej vede, ktoré chápu právo ako premenlivý jav. Patriarchálny raz práva je podľa tohto prístupu len dočasným, a teda právo možno postupnou cestou reformovať do želaného stavu. Pritom podoby požadovaných potrebných reforiem môžu mať rôznu podobu. Môže sa jednať o čisto legislatívne zmeny, ale zároveň môže sa vyžadovať hlbšia reforma celkového právno-filozofického myslenia v právnej vede. Tieto prístupy teda nepovažujú atribút patriarchálnosti za pojmovú nevyhnutnosť typicky vlastnú právu. Zástancom takéhoto prístupu je napr. Catherine MacKinnon, Francis Olsen, Patricia Smith, Robin West, Christine Littleton.

Na strane druhej, existujú feministické prístupy, ktoré odmietajú právo a jeho podstatu, štruktúru či systém ako inherentne patriarchálny, a preto nezmeniteľný. V rámci nich sa na patriarchálnosť hľadá ako pojmovú nevyhnutnú atribút práva. Ako príklad tejto pozície možno uviesť myšlienky Carol Smart. V tejto súvislosti Smart odmieta možnosť, aby sa feministické prístupy úspešne premietli do práva, a to akýmkoľvek spôsobom. Osobitne vystríha pred častým a vábivým prisľubom práva, ktorému pod-

23 Chorobný odpor žien k mužom.

24 Maskulinizmus napríklad upozorňuje na tematiku domáceho násillia. Spoločenský stereotyp asociatívne spája tento problém výhradne so ženskými obeťami. Málokedy sa hovorí o skutočnosti, že obeťou domáceho násillia môže byť aj muž. Takisto upozorňuje na rolový stereotyp „chlebodarcu“ v kontraste s apriórnym odopretím starostlivosti o dieťa mužovi po rozvoze manželov. K problémom otcovstva po rozvoze pozri napr. COLLIER, R. Fatherhood, Law and Father's Rights: Rethinking the Relationship between Gender and Welfare. In s. 119- 143.

liehajú mnohé feministky, a to, že „právo ponúka riešenie.“²⁵ Tvrdí, že patriarchálnosť je natoľko zakotvená v práve, že vytvára akúsi nepriepustnú bariéru, ktorá omietne vstrebať feminizmom požadované záujmy a výzvy žien, prípadne si ich upraví podľa patriarchálnych kritérií. Smart preto požaduje od feminizmu, aby zostal „mimo“ práva, než aby sa mali feministky priamo podujímať na príprave legislatívnych reforiem.²⁶

Definícia feministickej právnej vedy

Predtým než prejdeme k analýze a následnému vymedzeniu základných znakov a povahy feministickej právnej filozofie, uvedieme príklady definovania právneho feminizmu, ktoré sa vyskytujú naprieč týmto smerom právnej filozofie.

Naše skúmania začneme tradičným položením otázky: „čo je ...?“. Čo je teda feministická právna veda? Patricia Smith s jednoduchosťou, výstižnosťou, ale predsa s istou dávkou zovšeobecnenia odpovedá, že feministická právna veda je „analýzou a kritikou práva ako patriarchálnej inštitúcie.“²⁷ Prednosťou tejto definície je skutočnosť, že sa hodí na každého predstaviteľa a všetky prúdy feministicky ladeného právneho myslenia. Kritika patriarchátu je svojím spôsobom tmeliacou zložkou rozdielnych feministických prístupov. Jedna z predstaviteľiek radikálneho feminizmu, a takisto jedná z najvýznamnejších predstaviteľiek právneho feminizmu vôbec, Catherine MacKinnon začína definíciou feminizmu v nasledovnom znení: „Feminizmus kritizuje mužskú totalitu, ktorá neberie do úvahy našu [ženskú] schopnosť predstaviť si a uskutočniť omnoho celistvejšiu pravdu. Feminizmus zachytáva ženský pohľad na vec odhaľovaním, kritikou a vyjadrovaním jeho doterajšej neuskutočniteľnosti. [...] Je metodologickým vyjadrením situácie žien, v ktorej je boj za za povedomie zároveň bojom za tento svet: za sexualitu, dejiny, kultúru, spoločnosť, formu moci, za duchovnú skúsenosť.“²⁸ Na inom mieste zase predkladá už vlastnú definíciu právneho feminizmu: „Feministická právna veda je analýzou práva z pohľadu každej ženy“²⁹

25 SMART, C. *Feminism and the Power of Law*. London : Routledge, 1989, s. 165.

26 Smart absolútne odmieta možnosť právnych reforiem. Navyše tvrdí, že legislatívne reformy môžu byť zradné a viesť k nepredvídateľným následkom, ktoré môžu byť nevhodné a nebezpečné pre postavenie žien. Napríklad, uvádza častú feministickú požiadavku kriminalizácie pornografie, ktorej pravým účelom je odstrániť sexuálne vykorisťovanie žien a dosiahnuť širšiu ochranu postavenia žien. V skutočnosti zákaz pornografie v civilizovaných západných krajinách s relatívne vyspelým právnym systémom ľudských práv môže viesť k tomu, že sa pornografická produkcia posunie do krajín tretieho sveta, ktoré sa vyznačujú slabou alebo žiadnou ochranou ľudských práv a neefektívnym systémom právnej ochrany. Takéto prvoplánové požiadavky nakoniec končia kontraproduktívne, tvrdí. Pozri bližšie Tamtiež, napr. s. 133.

27 SMITH, P. *Feminist Jurisprudence and the Nature of Law*. In CULVER, K. *Readings in the Philosophy of Law*. 2nd edition. Peterborough : Broadview Press, 2008. s. 219.

28 MACKINNON, C. *Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward feminist Jurisprudence*. In *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 8, No. 4, 1983. s. 637.

29 MACKINNON, C. In SMITH, P. (ed.) *Feminist Jurisprudence*. New York: Oxford University Press, 1993. s. 63.

pričom zdôrazňuje, že „Feministickej právnej vede, toľko obviňovanej z partikularizmu a protekcionizmu v mužských očiach oboch tradícií [liberálneho idealizmu a ľavicového materializmu], záleží na konkrétnych podmienkach žien, ktoré sa snaží účelne zmeniť.“³⁰ MacKinnon je známou radikálnou feministkou a predstaviteľkou mocenského prístupu, ktorá apeluje na potrebu vytvorenia feministickej teórie štátu. Podobne Christine Littleton pod feministickú právnu vedu rozumie každú „snahu vysvetliť, podrobiť kritike a zmeniť právo v mene a v prospech ženy.“³¹ Takisto, napríklad predstaviteľka právneho feminizmu Marilyn French definuje feministickú právnu filozofiu nasledovne: „Feminizmus neponúka záväzný plán alebo dogmu, či dokonca akési právo budúcnosti, ale ponúka novú podobu ľudskej podstaty, skutočnosti a sociálno-politického usporiadania.“³²

Ďalšia významná a vedúca osobnosť právneho feminizmu, Ann Scales predstavuje právny feminizmus nasledovne: „[...] [F]eminizmus je konkrétnou analýzou systematického útaku, ktorého analýza viedla ku kritike objektivity v epistemologickom, psychologickom a sociálnom – ako aj v právnom – zmysle.“³³ Feminizmus v právnom zmysle je podľa nej „na výsledok orientovaná právna veda“. To znamená, právo musí nevyhnutne hľadiť na spôsob, akým dochádza k jeho realizácii, a najmä dbať na to, aby sa jeho uskutočňovaním nezhoršovalo postavenie žien. Takéto vyjadrenie je veľmi závažné, pretože v skutočnosti to môže znamenať, že pri uskutočňovaní práva sa neberie do úvahy prioritne text právnej normy alebo kontinuita v aplikačnej praxi, ale efekt na postavenie žien v spoločnosti.

Katherine T. Barlett definuje právny feminizmus ako „rodinu rozdielnych pohľadov alebo rámcov využitých pri analýze súčasných a žiadúcich vzťahom medzi právom a rodom.“³⁴ Touto definíciou dáva do pozornosti pestrosť feminizmu a zároveň jednotný základ feminizmu. Podobne Lisa R. Pruitt upozorňuje na skutočnosť, že právny feminizmus ako vedecká teória „sa nesnaží vytvoriť koherentnú teóriu, namiesto toho sa zameriava na praktickú realitu skúsenosti žien a ich záujmov.“³⁵

30 MACKINNON, C. *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1989. s. 249.

31 Pozri viac LITTLETO, C. A. Book Review: *Feminist Jurisprudence: the Difference Methods Makes*. In *Stanford Law Review*, Vol. 41, No. 3, 1989. s. 755.

32 FRENCH, M. *Beyond Power*. New York : Ballantine Book, 1985. s. 536.

33 SCALES, A. C. *Legal Feminism: Activism, Lawyering, and Legal Theory*, s. 83. Kritika objektivizácie je pre Ann Scales typická a spája ju s dôsledkami, ktoré sú výrazom zavedenia liberalizmu a mužskej dominancie do práva. Na inom mieste tvrdí: „Feministická analýza vychádza z princípu, že objektívna realita je mýtus. Odhaľuje, že patriarchálne mýty sú odrazom mužskej psychiky.“ Pozri SCALES, A. C. *The Emergence of Feminist Jurisprudence*. In *Yale Law Journal*, Vol. 95, No. 7, 1986. s. 1378.

34 Pozri bližšie BARLETT, K. T. *Perspectives in Feminist Jurisprudence*. In TAYLOR, B. et al (eds) *Feminist Jurisprudence, Woman and the Law: Critical Essays, Research Agenda and Bibliography*. Littleton : Rothman & Co, 1999. s. 3.

35 PRUITT, L. R. *Survey of Feminist Jurisprudence*. In *University of Arkansas at Little Rock Law Review*, Vol. 16, No.2, 1994. s. 183-184.

A ďalej dodáva, že právny feminizmus si vytvára „sebevlastnú kritickú pozíciu voči tradičnej právnej vede a zameriava sa na presadenie spoločného cieľa, ktorým je zvyšovanie právneho povedomia a porozumenie žene ako žene.“³⁶

Judith A. Baer zase predkladá všeobecnú definíciu právneho feminizmu ako myšlienkového smeru, ktorý vznikol na podklade feministicky orientovaných výskumov a je zároveň ich súčasťou. V tejto súvislosti sa vyjadruje: „Feministická právna veda, tak ako zvykne byť označovaná, je právnym ekvivalentom feministických dejín, feministickej psychológie, feministickej filozofie, a ich náprotivkov.“³⁷ Na inom mieste sa vyjadruje v podobnom duchu, kde však predstavuje právny feminizmus ako súčasť väčšieho myšlienkového pohybu: „Feministická právna veda je súčasťou 'rozkvetu vo feministickom myslení', charakteristického pre obdobie osemdesiatych a deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Právni vedci vychádzali z feministických príspevkov iných vedných disciplín, profeministických teórií a z menšinových vedeckých kritik. Feministická právna veda zdieľa s jej príbuznými oblasťami nasledujúcu základnú organizačnú premisu, že disciplína, na ktorú reaguje je výrazom zaujatosti v prospech mužov.“³⁸

Hilaire Barnett zase vymedzuje právny feminizmus vzhľadom na jeho úlohy, ktoré sa snaží programovo dosiahnuť: „Úlohou feministickej právnej vedy je pokračovať vo výskume a diskusiou odhaliť plný rozsah pretrvávajúceho patriarchátu. Takisto vynucovať právne a spoločenské zmeny.“³⁹

Robin West tvrdí o právnom feminizme nasledovné: „[...] je to feminizmus, a azda jediný feminizmus v súčasnom akademickom prostredí, ktorý nás upriamuje a vedie k učeniu sa z vlastnej zabudnutej povahy, počúvaniu nášho srdca, a k dôvere vo svoje najhlbšie ja, a preto oživuje našu stratenú a odcudzenú moc nad spoločnými a rovnako aj individuálnymi osudmi.“⁴⁰ Pričom na inom mieste vo veľmi podobnom duchu predkladá aspiratívnu definíciu právneho feminizmu, kde zároveň zdôrazňuje esencialistický prvok ženy pri utváraní „skutočne feministickej právnej vedy“, ktorá „je postavená na feministickom náhľade, zohľadňujúcim skutočnú podstatu žien“.⁴¹

36 Tamže.

37 BAER, J. A. *Feminist Theory and The Law*. In CLADEIRA G. A. – KELEMEN, R. D. – WHITTINGTON, K. E. *The Oxford Handbook of Law and Politics*. New York : Oxford University Press. s. 438.

38 BAER, J. A. *Our Lives Before The Law: Constructing a Feminist Jurisprudence*. Princeton : Princeton University Press, 1999. s. 10.

39 BARNETT, H. *Introduction to Feminist Jurisprudence*. London – Sydney : Cavendish Publishing Limited, 1998. s. 79.

40 Pozri bližšie WEST, R. L. *Law, Literature and the Celebration of Authority*. In *Northwestern Law Review*, Vol. 83, 1989. s. 977-1010.

41 WEST, R. L. *Jurisprudence and Gender*. In *University of Chicago Law Review*, Vol. 55, No. 1, 1988. s. 3-4. Mimo uvedeného však treba pripomenúť, že West vníma samotný pojem „feministická právna veda“ za konceptuálnu anomáliu, ale to neznamená, že by feministická právna veda neexistovala. V podobnom duchu sa vyjadruje aj Ann Scales, ktorá považuje predmetný pojem za oxymoron. Pozri viac SCALES, A. C. *Militarism, Male Dominance and Law: Feminist Jurisprudence as Oxymoron* In *Harvard Women's Law Journal*, Vol. 12 1989, s. 25-39.

Emily Jackson a Nicola Lacy definujú feministickú právnu vedu vzhľadom na jej účel nasledovne: „Vo svojich základoch feministická teória práva poskytuje dôslednú kritiku práva, ktoré si dlho kládlo námetku nestrannosti a objektívnosti.“⁴² Pritom sa obracajú na študentov, ktorým dokáže feministická kritika práva odhaliť pravdu o tom, že „sama štruktúra práva je popretkávaná rodovým prístupom“.⁴³

Predstaviiteľka postmoderného právneho feminizmu Carol Smart definuje feministickú právu filozofiu ako „kombináciu teórie a praxe, zakladajúcej sa na rozvoji metodológie, ktorá zaručuje, že teoretický pohľad sa premietne do politického konania, a že praktický pohľad sa premietne do teoretických konštruktov.“⁴⁴ Jej predstava právneho feminizmu sa zakladá na marxizme, postmoderných východiskách a na focaltovskej teórii moci.

Zhrnutím možno tvrdiť, že spôsob, akým je vnímaný a definovaný právny feminizmus je rôzny. Uvedené definície však dávajú do popredia nasledovné spoločné znaky: kritika patriarchátu, rodové znečistenie práva, utláčanie ženy a ochotu zlepšiť postavenie ženy v práve. Aj keď takýto záver vyzerá optimisticky, čitateľa treba upozorniť, že v zdôvodneniach jednotlivých bodov a v predstavovaných argumentoch sa už predstaviteľky právneho feminizmu veľmi líšia. V tejto súvislosti možno konštatovať určitú zhodu v základnej osnove feministickej právnej vedy, ale jej širší teoretický diskurz je príznačný diverzitou a vnútornou heterogénnosťou.

Povaha a základné znaky feministickej právnej vedy

Kritika, odmietnutie a následná požiadavka odstránenia patriarchálnosti nás privádza k vlastnej povahe feministickej právnej filozofie. Túto jej povahu filozofie tvorí niekoľko charakteristických znakov. Všetky tieto znaky treba chápať vo vzájomnej súvislosti.

Po prvé, feministickú právnu filozofiu zjednocuje **kritika a následné odmietnutie patriarchátu**. Patriarchálna podoba spoločnosti a práva je snáď jediným bodom, na ktorom sa zhodnú všetky feministky. Vo feminizme hrá podstatnú úlohu *myšlienka falocentrizmu*. Podobne Christine Littleton začína jeden zo svojich článkov tvrdením: „Feministická kritika objasnila 'mužskú dominanciu' alebo 'falocentrickú' povahu každej spoločenskej inštitúcie, ktorú preskúmala, vrátane práva.“⁴⁵ Toto odvážne tvrdenie, podľa ktorého sa celá doterajšia spoločnosť a jej kultúra vytvárala podľa mužského vzoru, však nie je pokiaľ hovoríme o feminizme ničím výnimočným a neobvyklým. Feministky z pozície kritiky patriarchátu následne odmietajú myšlienku

42 JACKSON, E. - LACEY, N. Introducing Feminist Legal Theory. In BARRON, A. (ed.) Introduction to Jurisprudence and Legal Theory: Commentary and Materials. Oxford University Press, 2005. s. 779.

43 Tamže.

44 SMART, C. Feminism and the Power of Law, 1989, s. 69.

45 LITTLETON, C. A. Reconstructing Sexual Equality. In *California Law Review*, Vol. 75, No. 4, 1987, s. 1279-1280.

práva ako hodnotovo neutrálneho systému noriem, ktorému prináležia atribúty univerzálnosti, objektívnosti a racionálnosti. Právo považujú za hlboko presiaknuté rodom – mužské uprednostniť, zatiaľ čo ženské potlačiť. V tomto existuje bezpochýb zhoda naprieč celým spektrom právneho feminizmu. Zásadné rozdiely existujú vo vysvetľovaní príčin rodovej podoby práva, a teda jeho patriarchálnosti. Napríklad, podľa MacKinnon za patriarchálnosť práva môže mužská sexuálna mocenská nadvláda, ktorá do práva prenáša podriadenosť žien v podobe ich vnímania výhradne ako sexuálnych objektov. Catherine MacKinnon v tejto súvislosti hovorí, že právo nielenže uprednostňuje muža, ale navyše je realizované a aplikované výhradne mužským spôsobom.⁴⁶ Eisenstein zase tvrdí, že právny jazyk a diskurz vo všeobecnosti, vrátane spôsobu akým sú používané, vo svojich dôsledkoch vedú k uprednostňovaniu mužskej telesnosti stvárnenej v symbolickom faluse, ktorý je kritériom určenia (ne) rovnosti. Naopak, ženská telesnosť asocjuje potencionálne tehotenstvo či materstvo.

Právo podľa feministickej právnej vedy nemôže byť skúmané bez ohľadu na spoločenskú realitu. Súčasnú spoločenskú realitu práva odzrkadľuje skutočnosť, že je prejavom určitej spoločensky dominantnej skupiny. Teda aj právo samé je výrazom patriarchálnych spoločenských pomerov. Základným účelom kritiky patriarchátu v práve je predovšetkým rovnosť medzi mužom a ženou cestou zbavenia práva rodového videnia. Odstránenie patriarchátu, t. j. „politickej štruktúry spoločnosti, ktorá si cení viac mužov ako ženy“, je podľa Robin West nevyhnutnou podmienkou rodu zbavenej právnej vedy.⁴⁷

Po druhé, feministická právna veda sa vo svojej podstate profiluje ako *anti-subordinačná teória*.⁴⁸ Dôraz na tento znak feministickej právnej vedy vyslovene kladie Ann C. Scales: „Feminizmus zaiste patrí k anti-subordinačnej teórii, a platí to aj opačne.“⁴⁹ V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že podstatnú časť (právneho) feminizmu tvorí analýza moci a zdôrazňovanie asymetrického usporiadania moci v patriarchálnej spoločnosti, ktoré spočíva v nerovnom rozdelení moci medzi mužom a ženou. Odmietnutie patriarchálnej spoločnosti znamená odmietnutie vzťahu dominancie a submisivity na základe pohlavia či rodu. V podobnom duchu sa vyjadruje autorka Catherine MacKinnon: „Feminizmus nedisponuje teóriou štátu, ale má k dispozícii teóriu moci: pohlavie je zmiešané tak ako rod je zamiešaný s pohlavím. Mužské a ženské je vytvárané erotizáciou dominantnosti a submisivity. Rozdielnosť mužského/ženského a dynamika dominancie/submisivity sa vzájomne definujú. To je spoločenský význam pohlavia a osobitosť feministického pohľadu na rodovú nerov-

46 Pozri viac MACKINNON, C. A. *Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence*. s. 645 a nasl.

47 WEST, R. L. *Jurisprudence and Gender*, s. 4.

48 Implicitne je táto povaha feministickej právnej filozofie prítomná u každej predstaviteľky feministickej právnej teórie. Explicitne sa k tomu hlási Ann C. Scales. Pozri SCALES, A. C. *Legal Feminism: Activism, Lawyering, and Legal Theory*, s. 9.

49 Tamže.

nost'.⁵⁰ MacKinnonovej právny feminizmus odhaľuje otázku rodu vo svetle moci, ktorá je príčinou nerovného rozdelenia moci medzi mužom a ženou, ktorú plne podporuje právo a spoločnosť. Rod je v jej ponímaní kategóriou moci a je principiálnym stavebným prvkom mocenskej, teda rodovej hierarchie, kde dominujú muži nad ženami za výrazného prispenia spoločenského predsudku, ktorý vytvoril a uchoval predstavu sexuálne submisívnej ženskosti, slúžiacej v prospech sexuálne dominantnej mužnosti.⁵¹ Najvyšším prejavom mužskej dominancie je podľa MacKinnon pornografia. Samá spoločenská existencia pornografie je jedná vec, avšak problematickým sa javí z pohľadu MacKinnonovej práve jej legálnosť, ktorá svedčí v prospech vrcholnej patriarchálnosti práva.

Po tretie, **otázka rodu (gender)**. Nájdenie rozdielu medzi pohlavím (sex) a rodom (gender), predstavuje výrazný medzník pre feminizmus a zároveň znamenalo vzpruhu pre jej ďalšie formovanie. Úvodom však treba upozorniť, že u niektorých autoriek vyznieva zvlášť hmlisté používanie oboch pojmov. Veľká časť predstaviteľiek feminizmu a právneho feminizmu sa na rozdiel medzi pohlavím a rodom odvoláva a vyzdvihuje jeho užitočnosť pri skúmaní spoločenských inštitúcií. Opačným prípadom sú predstaviteľky post-moderného feminizmu. Aj keď veľká väčšina feministiek prijíma pojem rod, predsa len podávané definovania a vysvetlenia sa líšia. Spoločným je chápanie rodu ako prekonateľného spoločenského konštruktú. Jeho prekonanie je z pohľadu feminizmu priam nutnosťou. Podobne MacKinnon tvrdí, že rod je sociálnym konštruktom, ktorého účelom je udržať nadvládu mužov. Ale to nie je všetko; rod nie je len obyčajným sociálnym konštruktom, ale naviac je výrazom moci, ktorý v sebe ukrýva nadradenosť mužov a podriadenosť žien. Tento predpoklad sa následne podľa nej premietol do štruktúry práva. Aby bolo možné vytvoriť spravodlivé právne inštitúcie, je nevyhnutné tento predpoklad odhaliť, prehodnotiť a následne odstrániť. Očistiť spoločnosť od rodového nazerania na rozdelené role, úlohy, pozície, atď. spojené s tým-ktorým rodom je viac než žiadúce. Otázka rodu, vlastne, najlepšie vypovedá o spoločenskom útlaku žien.

Po štvrté, právny feminizmus sa výrazne formuje a následne vnútorne delí podľa svojho prístupu k problematike esencionalizmu. Preto ďalším znakom je **výber medzi esencionalizmom a anti-esencionalizmom**. Tento problém súvisí s kategóriou „ženy“ ako vhodným východiskom feministického myslenia. Feministické skúmania privádza pred otázku: *existuje niečo, čo možno bezprostredne považovať za jednotnú prirodzenú ženskú identitu, ktorá by bola vlastná každej žene a na ktorej zanecháva útlak patriarchátu zhodné negatívne dôsledky?* V odpovedi na túto otázku sa predstaviteľky

50 MACKINNON, C. A. Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence, s. 635.

51 „Sexualita je sociálnym procesom, prostredníctvom ktorého sa vzťahy medzi rodmi utvárajú, usporadúvajú, vyjadrujú a riadia, čím vytvárajú sociálne bytosti, ktoré rozoznávame ako mužov a ženy tak ako ich vzťahy následne vytvárajú spoločnosť.“ MACKINNON, C. A. Toward feminist Theory of the State. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1991. s. 3.

právneho feminizmu podstatne líšia a nenájdeme zhodu naprieč celým týmto smerom právneho myslenia. Dá sa tvrdiť, že práve problém esencionalizmu patrí k zásadným faktorom, ktoré prispeli k fragmentácii feminizmu ako myšlienkovému prúdu. Diverzita vnímania ženy sa umocnila nástupom postmodernizmu vo feminizme.

Vo svojej podstate má predstavená otázka dve časti: prvá sa sústreďuje na definovanie ženy, a druhá opisuje príznaky patriarchálneho útlaku. Treba si uvedomiť, že tieto dve časti vzájomné súvisia a vo feministickom myslení nemožno ktorúkoľvek z nich opomenúť. Hľadanie odpovede na definovanie ženy ako subjektu súvisí s autentickou a exkluzívne ženskou existenciálnou skúsenosťou. V rámci feminizmu sa jeho predstavitelia už nezhodnú či je ženská subjektivita – a teda existenciálna skúsenosť – *unitárne homogénna* a teda vlastná všetkým ženám bez ohľadu na ich napr. kultúrnu a rasovú príslušnosť či vekovú skupinu (esencionalizmus), alebo je naopak *diverzitne heterogénna*, a teda poukazuje na vzájomnú odlišnosť žien medzi sebou (anti-esencionalizmus). Esencionalizmus teda tvrdí, že všetky ženy majú rovnakú im vlastnú univerzálnu podstatu. Esencionalizmom je feministický prístup, ktorý zavrhuje svoje úvahy v univerzalizácii žien. Táto podstata robí zo žien ženy. Jej výraz sa identifikuje ako ženstvo, inherentne vlastný ženám. Žena musí dať voľný priebeh tejto podstate ukrytej v hĺbke svojho ja, ak má dosiahnuť autentickú ženskú subjektivitu. Aj keď zdôvodnenie esencionalizmu môže mať rôzne podoby, za príklad určite stojí esencionalizmus Catherine MacKinnon alebo Robin West.

Robin West tvrdí, že esencia ženy spočíva v chápaní ženy ako starostlivého subjektu. Ženu k tomu vedú jej biologické predpoklady, ktoré sa následne odzrkadľujú v psychickom prežívaní.⁵² Catherine MacKinnon vykresľuje esenciu ženskosti z po-

52 Robin C. West tvrdí, že podstatou ženskosti sú materiálne, biologické a ideové, psychologické predpoklady ženy vytvárať a udržiavať spojenie s ostatnými bytosťami. Tým sa zároveň ženská podstata líši od mužskej podstaty, ktorá uprednostňovaním slobody a autonómie vytvára predpoklady na oddelenie od ostatných ľudských bytostí: „Ženy nie sú v podstate, tzn. nutne, nevyhnutne, konštantne, stále a navždy oddelené od ostatných ľudských bytostí: naopak, ženy sú očividne 'spojené' s iným ľudským životom už počas tehotenstva. 'Spojenie' so životom a ostatnými ľudskými bytosťami nastáva u žien v dôsledku minimálne štyroch opakujúcich sa a podstatných materiálnych skúseností: skúsenosť tehotenstva samotného; invazívna a 'spojujúca' skúsenosť heterosexuálneho vniknutia, ktorá môže viesť k tehotenstvu; mesačne sa opakujúca skúsenosť menštruačného cyklu, ktorá svedčí o tehotenskom potenciály; a pôrodná skúsenosť dojčiacej matky.“ WEST, R. L. Jurisprudence and Gender, s. 3. Z materiálnych, teda biologických predpokladov následne vyplývajú aj ideové, psychologické predpoklady žien: „Ženy cítia empatiu k životom druhých, pretože ženy sú fyzicky spojené so životom druhých spôsobom, ktorým muži nie sú. Morálka žien je apelom k zodpovednosti, povinnosti a starostlivosti o iných, pretože materiálne predpoklady žien si vyžadujú zodpovednosť, povinnosť a starostlivosť o tých, ktorí sú najprv fyzicky spojení, potom fyzicky závislí a nakoniec vzájomne emočne previazaní.“ Tamže, s. 21. West tvrdí, že ženská subjektivita je výrazne dotváraná zmienenými predpokladmi a formuje existenciálne prežívanie ženy tak, že žena inklinuje k dôvernosti spojenia (*intimacy*) a obáva sa odlúčenia (*separation*). „Napokon, ženy sa obávajú odlúčenia od iného [...] a vnímajú to ako ujmu, pretože ženy intenzívne prežívajú oddeľujúcu bolesť pri pôrode a hlboko ich zasahuje bolesť z dospievania a následného odchodu dospelého dieťaťa.“ Tamže. Ženy podľa West v týchto

hľadu mužskej sexuálnej dominancie. V patriarchálnej spoločnosti zdieľajú ženy jednotnú podstatu, a to sexualitu. Podobne ako rod aj táto ženskosť bola spoločensky vytvorená, aby následne vytvárala a usmerňovala mužskú žiadostivosť. Takáto ženskosť ústi vo viktimizáciu ženy patriarchálnym, spoločensky predpojatým sexuálnym útlakom. Prostredníctvom takto spoločensky vytvoreného obrazu ženskosti dochádza k sexualizácii osôb, ktoré sú ženami. Žena nie je viac než sexuálnym objektom, ktorého účelom je uspokojovať mužov, a to aj za cenu prirodzenej straty ľudskej dôstojnosti ženy. Formuje sa tak ženskosť ako predstava mužov o úlohách ženy ako sexuálne podriadeného objektu.

Esencialistický prístup si vyslúžil značnú kritiku naprieč feministickým spektrom myslenia. Kritika smerovala voči esencialistickej snahe vytvoriť akúsi „všeobecnú teóriu žien“. ⁵³ Anti-esencializmus popiera existenciu univerzálnej identity žien. Namiesto toho hovorí, že existuje prirodzená diverzita žien. Zameriava sa na skúmanie faktorov, ktoré odôvodňujú rozdiely medzi ženami. Dochádza k zisteniu, že existuje nesmierné množstvo rozdielných foriem ženskej identity, ktoré následne vytvárajú rozmanité prejavy subjektivity u žien, a rozdielne vnímanie problémov. Inými slovami, rôzne ženy majú rôzne životy, a tak v rozdielnej miere a podobe pociťujú útlak patriarchátu. Anti-esencializmus je vlastný najmä postmodernému feminizmu. Ku jeho kritike esencializmu sa pridali černošský a lesbický feminizmus, ktoré poukazovali na to, že existenciálna skúsenosť žien sa môže vzájomne líšiť napr. podľa rasovej a sociálno-triednej príslušnosti alebo dokonca sexuálnej orientácie, prípadne iných relevantných okolností, akými sú vek a kultúrna príslušnosť žien. Inými slovami, to čo chápe MacKinnon ako autenticky jednotnú ženskú skúsenosť sexuálnej objektivizácie je v skutočnosti partikulárnym opisom skúseností bielej, heterosexuálnej ženy patriacej k strednej vrstve, ktorá nechodí do zmiešanej posilňovne, pretože sa cíti byť pohľadmi okolitých mužov sexuálne objektivizovaná. V tejto súvislosti dochádzajú k anti-esencialistickému záveru, že existuje niekoľko vzájomné odlišných ženských existenciálnych skúseností. Kritikou esencializmu sa snažia odbúrať názor (predsudok?), že existuje akási homogenita žien, a zdôrazňujú diverzitu v životoch žien.

súvislostiach oveľa viac rozmýšľajú v medziach potrieb ostatných než by rozmýšľali v medziach práv iných. Myslenie v intenciách práv je vlastné mužom. West dokonca tvrdí, že ženy majú zo svojej podstaty problém uchýliť sa k násiliu vo vzťahoch, pretože násilie smeruje k prerušeniu akéhokoľvek spojenia medzi ľudskými bytosťami.

- 53 Na druhej strane, esencialistický prístup býva ospravedlňovaný z praktického hľadiska, pretože ako názorové stanovisko pomáha strategicky poukázať na problematické oblasti útľaku žien, a tým dosahovať konkrétne spoločenské a politické zmeny. Preto po kritike sa opäť objavujú snahy o renesanciu esencializmu. Bližšie pozri napr. HEYES, C. *Line Drawings: Defining Women Through Feminist Practice*. Ithaca : Cornell University Press, 2000. s. 67-72. Navyše otázka esencializmu vs. anti-esencializmu sa týka pojmu „žena“, ktorý je považovaný naprieč celým feministickým hnutím za ústredný pojem s organizačným potenciálom. Netreba zabúdať, že práve pojem „žena“ slúži na pomenovanie subjektu a určenie dôsledkov patriarchálneho útľaku práva a spoločnosti. Spochybňovaním, relativizovaním a nekonečnou dekonštrukciou sa feministky vystavujú hrozbe, že si vlastne zoberú vietor z plachiet.

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že aj spoločenský patriarchát môže mať svoje národné, kultúrne a náboženské charakteristiky, ktoré mu dodávajú osobitý ráz. To znamená, sám patriarchát a jeho prejavy nie sú vždy a všade rovnaké. Rovnaká je iba nadradenosť mužov. V tejto súvislosti sa konkrétne formy útlaku a diskriminácie môžu líšiť a ich vplyvom na životy žien tak dochádza k rôznym podobám konkrétnych nerovností. Slovom, sexizmus má mnoho podôb.

Právny feminizmus programovo deklaruje svoju otvorenosť, tzn. jeho cieľom je zahrnúť rôznorodosť, vyplývajúcu z diverzitných podôb života žien. Snaží sa obsiahnuť pestrosť skúseností a záujmov žien a v neposlednom rade odstrániť rôzne formy spoločenského znevýhodnenia žien v práve a prostredníctvom práva. Demonštruje to myšlienka druhej vlny feministického hnutia, ktorou feministky vzájomnú prepojenosť žien označovali idealistickým pojmom „sesterstvo“ („Sisterhood“).

Po piate, a teda v poradí ďalší znakom feministickej právnej vedy je **kritika neutrality a objektívnosti práva, ktorá prerastá do kritiky abstraktnosti práva**. Jednou z najväčších kritičiek objektívnosti a neutrality práva bola Ann Scales. S touto jej kritikou úzko súvisí vymedzenie právneho feminizmu ako „na výsledok orientovaného skúmania“, čo vlastne znamená, že pri skúmaní práva sa hľadá na skutočný efekt, ktorý právo dosahuje vo svojich konečných výsledok vzhľadom na postavenie žien v práve. K tomu sa dopracovala kritikou objektívizmu. „Feminizmus nepožaduje objektívnosť, pretože objektívnosť je zdrojom nerovností. Feminizmus nie je abstraktným, pretože abstraktnosť chráni *status quo* pred každou kritikou. Feminizmus je orientovaný na výsledok.“⁵⁴

Odmietnutie neutrality je zase v neprospech žien a ostatných historicky znevýhodňovaných skupín. „Myšlienku neutrality vždy použije niekto, aby pohodlne premenil svoju skúsenosť na 'objektívny' fakt.“⁵⁵

Šiestym znakom právneho feminizmu je jeho **reformistický ráz**. V ňom sa stvára apel na zmenu volaním po narušení *statusu quo*. Autorky vo svojich publikáciách často kritikou spochybňujú a vyvracajú doterajšiu právnu úpravu, smerovanie právnej vedy a pojem právo, pričom následne žiadajú ich reformu v prospech zlepšenia postavenia ženy v práve. V právom zmysle tieto snahy vyústili do požiadaviek dôsledného presadenia rovnakého zaobchádzania a rovnakej miery spravodlivosti pre ženy. Snahu o reformu a akékoľvek zlepšenie práva možno hodnotiť pozitívne. Napriek tomu však viaceré autorky z radu právneho feminizmu kriticky upozorňujú na neželanú mieru, ktorú nadobúda. Carol Smart v tejto súvislosti dokonca ironicky podčiarkuje až mesianistický údel právneho feminizmu, ktorý na seba feminizmus neraz kladie.⁵⁶ Lisa R. Pruitt tvrdí, že právny feminizmus dosahuje vytváraním spôsobu myslenia „my-oni“ občas kontraproduktívne výsledky.⁵⁷

54 SCALES, A. C. Legal Feminism: Activism, Lawyering, and Legal Theory, s. 88.

55 Tamže, s. 103.

56 SMART, C. Feminist Jurisprudence, s. 133.

57 PRUITT, L. R. Survey of Feminist Jurisprudence, s. 183.

V súvislosti s reformistickým rázom treba podotknúť prítomnosť silného prvku právnej politiky vo feministickej právnej vede.⁵⁸ Právny feminizmus analyzuje právo v spoločenských a historických podmienkach a následne predkladá konkrétne, inokedy menej konkrétne požiadavky na dosiahnutie želaného stavu. Pritom netreba zabúdať, že feminizmus nie je len filozofiou ale najmä prakticko-politickým hnutím.

Jadrom reformistického rázu feministickej právnej filozofie je otázka: Ako docieľiť želanú zmenu? Odstránenie patriarchátu môže prebiehať rôznym spôsobom. Najjednoduchším spôsobom je *požiadavka právnych zmien prostredníctvom prijatia novej právnej úpravy alebo novelizácie textu právnych predpisov* v právnom poriadku daného štátu. Táto požiadavka zaznievala z radu liberálneho feminizmu a javila sa mu ako postačujúca. Zameriava sa na legislatívnu činnosť a procedúru. Tento prístup naráža v širších feministických kruhoch na početnú kritiku, pretože nerieši problém *en bloc* ale iba *ad hoc*. Inými slovami, zmierňujú sa síce dôsledky patriarchátu v právnej úprave, ale podstata problému, ktorou je patriarchálnosť práva ostáva ako taká neriešená. Preto sa právny feminizmus neuspokojuje s dosiahnutými výsledkami, ktoré na prvé počutie môžu evokovať dosiahnutie feministkami vytýčených cieľov. Pre feministky je v tomto ohľade dôležité aj odôvodnenie. V ňom feministky prejavujú dôslednosť pri zohľadňovaní špecifik, ktoré prináša rodová pozícia ženy.⁵⁹

Iný spôsob, ktorému sa budeme v tejto štúdii venovať, sa zameriava *na širšiu reformu právnej filozofie vo všeobecnosti*. Predstaviteľkou takéhoto prístupu je Robin West. West odmieta súčasné, mužské smerovanie právnej vedy a teórie: „Ak tvrdím, že súčasná právna veda je 'mužskou', mám namysli dve veci. Po prvé, tvrdím, že hodnoty, hrozby a to čo označujem ako 'základné protirečenia', ktoré sú vlastné životu žien, nie sú zohľadnené v žiadnej miere v zmluvách, trestoch, ústavnom práve alebo v akejkoľvek inej oblasti právnej teórie. Hodnoty, ktoré pramenia zo ženského materiálneho spojenia s ostatnými ľudskými bytosťami nie sú zahrnuté ani v myšlienke právneho štátu. [...] Druhá vec, ktorú mám na mysli pod označením 'mužská právna veda', spočíva v tom, že liberálna a kritická právna teória, ktoré zhodne odkazujú na vzťah práva a života, vyjadrujú muža, a nie ženu.“⁶⁰ Touto námietkou má na mysli, že doterajšie formovanie právnej vedy bolo podľa nej vymedzením jednotlivca z pohľadu mužskej skúsenosti. Takáto mužská subjektivita a jej vlastná existenciálna optika sa následne v právnej vede presadila, po stáročia sa udržiavala a následne sa stala všeobecne platnou. Chápanie jednotlivca v doterajšej právnej vede bolo výrazne rámované mužskými atribútmi, tvrdí West. To malo za následok, že

58 GIBSON, S. Continental drift: Context in Feminist Jurisprudence. In Law and Critique, Vol. 1, No. 1-2, 1990. s. 174.

59 Typickým príkladom je prípad *Roe v. Wade*, týkajúci sa umelého prerušenia tehotenstva. Najvyšší súd USA síce potvrdil ústavnosť umelého prerušenia tehotenstva, avšak svoje rozhodnutie oprel o právo ženy na súkromie, a nie o reprodukčnú slobodu ako to požadovali feministky. Feministky takéto rozhodnutie neprijali s nadšením, pretože dané rozhodnutie nevychádzalo zo špecificky ženských požiadaviek, ale naopak svojím zdôrazňovaním „práva na slobodnú voľbu“ zostávalo v tradičnom mužskom apely na slobodu a autonómnosť. V tomto zmysle nedošlo v očiach časti feministiek k žiadnemu filozofickému prielomu, ale utvrdeniu dominantnej patriarchálnej ideológie.

60 WEST, R. L. Jurisprudence and Gender, s. 58.

ženská subjektivita a jej vlastná existenciálna optika – ktorá sa, pravda líši od tej mužskej – ostala nepovšimnute stranou. West ďalej tvrdí, že liberalizmus podstatnou mierou vykresľoval jednotlivca ako autonómnu bytosť, ktorá sa stráni ostatných, pretože sa boji stretu s ostatnými. Tento stret by sa mu totižto mohol stať fatálnym. Takéto nazeranie sa orientovalo na fyzickú oddelenosť jednotlivca, ktorú označuje West pomenovaním téza oddelenosti (*separability thesis*). Ale takýto opis podľa nej v žiadnom prípade nezodpovedá ženskému jednotlivcovi. Ženy vyhľadávajú spojenie s ostatnými bytosťami než aby sa im stránili, tvrdí.

West týmto spôsobom popiera všeobecnú platnosť mužského vymedzenia jednotlivca a do právnej vedy vnáša ženského jednotlivca a jemu vlastnú, ženskú existenciálnu optiku. Tvrdí, že existuje vlastná ženská existenciálna optika, ktorá je vlastná všetkým ženám a ktorá bola dlho opomínaná v mužskom svete právnej vedy. Jej znenie uvádza nasledovne: „Ženy sú skutočne alebo aj potenciálne materiálne spojené zo životmi iných ľudí.“⁶¹ Príчины tohto spojenia vidí vo fyziologických a tiež psychologických predpokladoch vlastným ženám. V psychologickkej stránke veci sa onoho viac prejavuje ženská schopnosť intersubjektívneho vnímania.⁶² To v konečnom dôsledku vedie k preferencii ostatných a kolektívu pred sebou samou. Navyše ženy primárne uvažujú vo vzťahových väzbách, zvýšený apel kladú na starostlivosť, lásku, výchovu či osobný pocit zodpovednosti za iných.⁶³ V tejto súvislosti ženy uvažujú behom svojho života viac v zmysle „spojený s...“ na rozdiel od mužov, ktorí uvažujú v intenciách „oddelený od...“. Inými slovami možno tento rozdiel vymedziť tvrdením, že v ženskej optike sa svet omnoho viac zlieva, pretože subjekty a objekty okolitého sveta sa vzájomne prelínajú vo svojich súvislostiach spolu so ženským pozorovateľom. Mužská optika vidí svet omnoho ostrejšie, zreteľne odlišuje oddelenosť všetkého navôkol a mužský pozorovateľ si je vedomý svojej oddeliteľnosti od sveta „ostatného“.

Aký majú dopad tieto východiská na formovanie právnej vedy? Robin West tvrdí, že dôvernosť a etika starostlivosti tvoria spolu základné hodnoty existenciálnej optiky žien v spojitosti s ostatnými tak ako autonómia a sloboda tvoria základné hodnoty existenciálnej optiky oddelenia u mužov. Ženy sa naopak obávajú odlúčenia od os-

61 WEST, R. L. Jurisprudence and Gender, s. 14.

62 Napríklad kultúrna feministka Susanna Sherry tvrdí: „Ženy vidia ostatných ako rozšírenie seba samých, a nie ako outsiderov alebo konkurentov.“ Pozri SHERRY, S. Civic Virtue and Feminine Voice in Constitutional Adjudication. In Virginia Law Review, Vol. 2, No. 3, 1986.s. 543, 584-585.

63 Gilligan tvrdí, že morálny imperatív má inú podobu u mužov a inú u žien. U žien sa morálka prejavuje ako príkaz odhaliť a zmierniť pravý a poznateľný problém tohto sveta. U mužov má morálka podobu rešpektovať práva ostatných a ochraňovať právo na život a sebanaplnenie. Pozri bližšie GILLIGAN, C. In a Different Voice : Psychological Theory and Woman's Development. Vambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1993. s. 100. Robin West vidí príčiny tejto osobitosti vo fyzickom a psychickom spojení žien s ostatnými osobami: „Ženy premýšľajú v intenciách potrieb iných, a nie s ohľadom na práva ostatných, pretože ženy materiálne, fyzicky a psychicky zabezpečujú uspokojovanie potrieb ostatných.“ WEST, R. L. Jurisprudence and Gender, s. 21.

tatných, a preto majú problém využívať násilie vo vzťahoch. Muži *a priori* predpokladajú oddelenie, a tak násilie je len vonkajším potvrdením toho, čo tu už predtým existovalo v mužských predpokladoch. Ženský jednotlivec je dôverný a orientovaný na starostlivosť, naopak mužský jednotlivec je orientovaný na oddelenie, ku ktorému vedie požiadavka autonómie, slobody a nezávislosti od ostatných. V takýchto mužských intenciách bola po stáročia budovaná právna filozofia a veda. Atribúty mužského jednotlivca sa pretavili do konceptuálnej podoby práva a vzniklo právo – a z toho vyplývajúce právne myslenie –, ktoré primárne vznáša nároky na práva, slobodu a autonómiu jednotlivcov. West preto požaduje, aby právo do seba vstrebalo aj vyššie uvedené ženské atribúty a obohatilo konceptuálnu podobu práva o nároky na starostlivosť, dôvernosť a spravodlivosť jednotlivcov.

V nasledujúcich riadkoch sme videli ako Robin West vykresľuje vzájomné rozdiely medzi mužmi a ženami, ktoré majú svoje dopady na patriarchálne konceptuálnu podobu práva. Úplne opačný prístup pri reforme práva a právnej vedy si zvolila liberálna feministka Zillah Eisenstein. Tá tvrdí, že ženy sú si s mužmi podobné. Inými slovami, síce nejaké vzájomné rozdiely existujú, ale v konečných dôsledkoch sú si ženy s mužmi podobní viac než by si mali byť rozdielni. Účelom jej východiska podobnosti je, aby ženy mali rovnaké práva, slobody a mohli činiť rovnaké voľby, aké sú prístupné mužom.

Zásadnými a problematickým rozdielom je, že ženské telá prekypujú rodom. Ženské telo sa vždy vníma ako potencionálne tehotné, a tak v obraze ženy je vždy potencionálne prítomná rola matky. Eisenstein pripúšťa, že toto je skutočne najväčším problémom pre liberálne feministky pri zdôvodnení podobnosti mužov a žien. Právo, podľa Eisenstein, spolu s liberálnym heslom, „že s rovnakými prípadmi sa musí zaobchádzať rovnako a s podobnými podobne“ sa doteraz nedokázalo celkom adekvátne vyrovnáť s tehotenstvom alebo materstvom. Aplikácia právnych, liberálnych princípov individualizmu a formálnej rovnosti stroskotáva na podobnosti a rozdielnosti, pretože ženy priamo telesne reprodukujú život, zatiaľ čo muži to nedokážu. Tehotenstvo je tak závažný rozdiel, ktorým sa odlišujú ženy od mužov, že nedokáže byť úplne opomenutý alebo popretý. Aj napriek tomu by však mali feministky trvať na vzájomnej podobnosti mužov a žien. Pripomínanie rozdielov vedie k problematickosti a v konečných dôsledkoch len znevýhodňuje ženy. Podľa nej rozdiely zapieral aj liberalizmus, pretože prostredníctvom práva sa snažil oslobodiť všetky ženy od rodových rozdielov, ktorými dlho trpeli a stále trpia. Diskriminácia na základe pohlavia sa teda chápe ako zaobchádzanie so ženou ako príslušníkom pohlavia (rodu), ktoré z princípu obmedzuje jej slobodu voľby a sebaurčenie. A práve to treba eliminovať. Žena sa dokáže zbaviť tehotenstva a role matky jedine umožnením sexuálnej slobody, tvrdí. Pod sexuálnou slobodou Eisenstein myslí neobmedzený prístup žien k antikoncepcii. Antikoncepcia totižto pomáha zbaviť sa stereotypného chápania ženy ako matky a potencionálne tehotnej bytosti. Tehotenstvo (hoci len potencionálne) je medzníkom, ktorý mení osud ženy a na život ženy kladie typické rodové nároky.

Navyše Eisenstein patrí k menšine feministiek svojej generácie, ktoré nehodnotia pornografiu negatívne a nežiadajú jej odstránenie. Naopak tvrdí, že pornografia môže cestou podnecovania sexuálnej fantázie pomôcť k odbúraní nevyhnutne stereotypnej predstavy potenciálneho tehotenstva ženy a tým oslobodzovať ženu zo zaužívaných stereotypov. Pornografické zobrazovanie ženy a pornografické zavŕšenie sexuálneho aktu nesmeruje k nevyhnutnej požiadavke po oplodnení ženského tela. Inými slovami, ženy sa nestávajú pornoherečkami preto, aby v dôsledku danej scény otehotneli a následne sa stali matkami. Takisto divák pornografického materiálu aktuálne nevníma ženu ako matku. Názor Eisenstein na pornografiu a jej argumentácia je v prudkom kontraste s názormi MacKinnon a Dworkin, ktoré videli v pornografii prejav patriarchálneho sexuálneho objektivizovania a sexuálneho vykorisťovania ženy. Zatiaľ čo Eisenstein tvrdí, že pornografia ženy oslobodzuje, MacKinnon a Dworkin vehementne tvrdia, že pornografia ženy ujarmuje.

Po siedme, feministická právna filozofia sa svojou kritikou, analýzou a ponúkanými riešeniami snaží o *presadenie parciálnej spravodlivosti v právnej oblasti*. Zmiený parciálny ráz spravodlivosti sa opiera o požiadavku zahrnutia rodovej rovnosti do práva tak, aby rodová rovnosť tvorila imanentnú súčasť práva. Teda právo má odzrkadľovať rodovo egalitársku spoločnosť. Ergo, právo nemá predstavovať prostriedok diskriminácie niektorého z rodov a v tomto smere nemá byť jednostranným prostriedkom neodôvodneného útlaku hierarchie, ktorú vytvára predstava patriarchálneho usporiadania spoločnosti. Autorky feminizmu tak *vznášajú požiadavku očistenia práva od rodov*, ktorému zodpovedá pojem „*ungendered law*“, používaný v anglo-americkom prostredí. Teda tu vidíme ako sa samotná spravodlivosť predstavuje v špecificky formulovanej požiadavke rovnosti. MacKinnon príznačne rozdelila feministickú požiadavku rovnosti na dve skupiny podľa toho, či sa feministi/feministky dovoľávajú rovnosti v zmysle „bud' rovnaká ako muž“ alebo rovnosti v zmysle „bud' odlišná od muža“. Dôležité je si všimnúť – čo aj v skutočnosti MacKinnon robí –, že kritériom, ktoré pôsobí ako štandard pre vymedzenie rovnosti sa stáva muž. Tento postreh odhaľuje patriarchálny, teda falocentrický základ dokonca v prípade rovnosti samotnej. MacKinnon pochybuje o účinnosti oboch týchto prístupov a namiesto nich tvrdí, že rovnosť treba prepracovať s ohľadom na nové rozdelenie moci.⁶⁴

Za pozornosť iste stojí ako sa utvárajú predstavy o spravodlivosti v prípade právného feminizmu. Príznačná pre nich je dichotomická povaha ich utvárania.⁶⁵ Prvou výraznou dichotómiou je *dichotómia muž – žena*, ďalšou *dichotómia nadradenosť*

64 MACKINNON, C. A. *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1987. s. 32 a nasl.

65 V podobnom duchu predstavuje určitú sériu dualizmov Frances Olsen. Ňou predstavovaná séria dualizmov vyplýva z atribútov, ktoré sa viažu výhradne na mužov, na strane jednej, a na strane druhej, tých, ktoré sa viažu výhradne na ženy: dualizmus racionalita – iracionalita, aktivita – pasivita, myslenie – cítenie, rozum – emócie, moc – závislosť, abstraktnosť – kontext, principiálnosť – personalizácia. Pozri viac OLSEN, F. *Feminism and Critical Legal Theory : An American Perspective*. In *International Journal of the Sociology of Law*. Vol. 18, 1990. s. 200.

– *podriadenosť*, takisto *dichotómia súkromné (osobné) – verejné*, alebo *dichotómia rodové – nerodové (gendered – ungenderd)*, výraznou je vo vnímaní muža a ženy *dichotómia rovnosť – nerovnosť* alebo *dichotómia totožnosť – rozdielnosť*, atď. Dichotomický spôsob myslenia je v právnom feminizme zvlášť nápadný, a to napriek skutočnosti, že niektoré feministky sa ohradzuju voči námitkam, že ich myslenie je dichotomicky binárne.

Diverzita vo vnútri feministickej právnej filozofie

Heterogénnosť vo vnútri feminizmu a feministickej právnej filozofie nám naznačuje, že feministická právna veda sa nevytvára na pozadí jednej všeobecne prijatej teórie. Feminizmus ako všeobecný smer myslenia sa delí na nespočetné množstvo typov, ktoré sme uviedli v predchádzajúcom výklade tejto štúdie. Niektoré z týchto podob feminizmu majú svoje presahy aj do feministickej právnej vedy. Tie najvýznamnejšie z nich si predstavíme v nasledujúcich riadkoch. Skôr než tak urobíme, do pozornosti dávame aj iné kritérium rozlišovania právneho feminizmu, ktoré odkazuje na skúmané oblasti života ženy.

Feministické prístupy v právnej vede sa v zásade rozlišujú podľa oblastí, ktoré svojím výskumom pokrývajú. V tomto smere sa stretávame s prístupmi, ktoré sa vyslovene zameriavajú na zrovnoprávnenie žien (rovný prístup k vzdelaniu, slobodná voľba povolania, mzdová diskriminácia, atď.), požiadavky na zvýšenú ochranu žien (v oblastiach sexuálneho obťažovania, znásilnenia, núteného uzatvárania manželstiev), poskytovanie sexuálnych a reprodukčných služieb (vykonávanie prostitúcie, účinkovanie v pornografii, poskytovanie surogačného materstva), zahrnutie špecifických ženských existenciálnych predpokladov do práva (problematika nežiadúceho tehotenstva), patriarchálny ráz práva v rozhodovacej činnosti súdov (problém viktimizácie páchatel'a trestného činu znásilnenia a iných násilných sexuálnych činov, patriarchálna povaha súdneho konania), atď.⁶⁶

K najdominantnejším a zároveň najviac rozšíreným typom feminizmu, ktoré sa vyskytujú vo feministickej právnej vede patria: liberálny feminizmus, kultúrny feminizmus, radikálny feminizmus a postmoderný feminizmus. V ďalšej analýze predstavíme charakteristické znaky každého z nich a uvedieme aspoň jednu predstaviteľku, ktorá ich ideovo reprezentuje vo svete právnej filozofie a vedy. Okrem uvedených typov feminizmu, možno spomenúť tiež černošský feminizmus, ktorý v podstatnej miere bojuje proti kombinácii sexizmu a rasizmu.

Liberálny feminizmus – liberálna vetva právneho feminizmu má svoje počiatky v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Do popredia kladie požiadavku odstránenia spoločenských a právnych prekážok, ktoré sa aktuálne podieľajú na znevýhodňovaní postavenia žien a zameriava sa na zdôrazňovanie formálnej požiadavky

66 K feministickým diskusiám môžu takisto patriť aj témy, ktoré boli dlho považované za cudzie ženám. Typickým príkladom je napríklad debata (aj medzi feministkami), či sa ženy majú (prípadne do akej miery) alebo nemajú zapájať do ozbrojených zločinov.

rovnosti. Robí tak cestou zdôrazňovania **rovnosti príležitostí**. Pre liberálny právny feminizmus je typické ideové východisko, podľa ktorého je nevyhnutné presadenie rovnakého zaobchádzania medzi mužom a ženou, tzn. muži a ženy sú v podstate rovnakí. Právo nemá rozlišovať, či ide o muža alebo ženu. Táto požiadavka ako čas ukázal nie je univerzálne platná, pretože zatiaľ čo môže efektívne fungovať v prístupe k vzdelaniu, v oblastiach, kde vystupujú do popredia zásadné rozdiely medzi mužom a ženou pôsobí kontraproduktívne, pretože zastiera podstatné rozdiely medzi pohlaviami. To môže pôsobiť kontraproduktívne najmä v prípade, ak sa feminizmus pokúša o vykreslenie špecifik vyplývajúcich autenticky zo ženskej životnej skúsenosti. V právnej filozofii háji liberálny typ feminizmu Zillah Eisenstein, ktorá dáva do popredia hodnotu sexuálnej slobody pri reforme práva, ďalej potláča rozdiely medzi mužom a ženou a vyzdvihuje myšlienku právneho štátu, ktorá je podľa nej spôsobilá zaručiť rovnosť pohlaví a rodovú rovnosť.

Kultúrny, resp. vzťahový feminizmus – zdôrazňuje podstatné rozdiely medzi mužom a ženou. To znamená, skutočnosť, že ženy sa od mužov môžu výrazne líšiť nepredstavujú pre kultúrne feministky žiaden problém. Celkovo sa dá tvrdiť, že na rozdieloch, ktorými sa žena líši od muža, postavil kultúrny feminizmus svoju filozofiu a vytvoril sériu tzv. ženských hodnôt. Typickými ženskými hodnotami sú starostlivosť, dôvernosť, ochota k spolupráci, nežnosť, vnímavosť, tvorivosť, atď. Všetky tieto hodnoty **vyjadrujú ženu ako bytosť orientovanú na vzťahy**⁶⁷; odtiaľ pochádza aj druhé pomenovanie tohoto typu feminizmu ako vzťahového. V dôsledku toho kultúrny feminizmus má tendenciu sklzávať do esencionalizmu tvrdeniami, že tieto hodnoty vytvárajú akúsi univerzálnu kultúru ženstva a ženskosti. V spoločnosti prevládajúceho patriarchátu chýba dôraznejšie vyjadrenie ženy, tvrdia kultúrne feministky. Kultúrne feministky za účelom presadenia zmien požadujú, aby bol trvajúci patriarchát odstránený širším vyjadrením ženských hodnôt v spoločnosti a v spoločenských inštitúciách (vrátane práva). V opačnom prípade sa potláčanie a potieranie týchto hodnôt prejavuje ako masový sexizmus voči ženám. Predstaviteľkou právneho feminizmu, ktorá čerpá najmä z kultúrneho feminizmu je Robin West. V zhode s kultúrnym feminizmom tvrdí, že právo, myšlienka právneho štátu a právna veda musia prijať do svojho vnútra typicky ženské hodnoty.

Radikálny feminizmus – tento typ feminizmu sa objavil v šesťdesiatych rokoch 20. storočia prevažne v USA a čiastočne aj v Európe. Dominantným bol v druhej vlne feministického hnutia, kde sa prejavil pod heslo „*osobné je politické*“. Radikálne feministky akcentujú nerovnomerné rozdelenie moci v spoločnosti. Pretože spoločnosť je patriarchálna, z princípu preferuje mužov, do rúk ktorých vkladá moc. Moc sama

67 Protikladne je vnímaný muž ako autonómna bytosť, orientovaná na slobodu a práva, ktorá sa prejavuje vo vzájomných vzťahoch agresívne a súťaživo, pričom vzťahy majú pre neho konkurenčný charakter. V tejto súvislosti sa dlho vnímali ženské hodnoty (v porovnaní s mužskými) ako známka slabosti. Kultúrne feministky ich však prezentujú ako silné stránky ženstva.

o sebe vytvára asymetrickosť vo vzťahoch (charakterizuje ju usporiadanie vzťahu na základe rozdelenia moci medzi dominantným a submisívnym) a túto asymetrickosť prenáša do rodov. Vyjadrené rovnicou, mužský rod = dominantnosť, zatiaľ čo ženský rod = submisivita. Radikálny feminizmus upozorňuje, že patriarchát vytvára určité rodové stereotyp, napr. ženský rod spája so závislosťou, pasivitou, nerozhodnosťou, starostlivosťou, a tým vytvára a ďalej zachováva obraz ženskej prispôsobivosti a bezmocnosti. Najhoršie je, že mnohé ženy si tieto stereotypy osvojili a nesnažia sa ich prehodnotiť a nechajú sa ovládnuť patriarchátom. Patriarchát zo svojej podstaty sa následne prejavuje hranične voči ženám tým, že umožňuje násilie voči ženám (alebo je aspoň v jeho potlačovaní miernejší než ako keby násilie smerovalo voči mužovi), sexuálnu objektivizáciu žien (v podobe prostitúcie, ktorá je sexuálnym vykorisťovaním ženy, alebo v podobe pornografie, ktorá za cenu dehonestácie ženy uspokojuje mužské sexuálne túžby), reguluje spoločensky žiaducu sexualitu (najmä uprednostňovaním heterosexuality a znemožňovaním homosexuality) a na patriarchálnom základe vytvára spoločenské inštitúcie, ktoré garantujú a udržiavajú spoločenskú nadradenosť muža. Predstaviteľkou radikálnej feministickej právnej vedy je Catherine MacKinnon.

Postmoderný feminizmus – odmieta podstatnosť vytvárania teórií vo feministickej problematike a vo feministickej právnej vede spolu s možnosťou vytvárania abstraktných pojmov a definícií. Voči neutralite a objektívnosti ako vlastnostiam práva kladie námietku relatívnosti. Výrazne sa prejavuje ako anti-esencialistická teória. Tvrdí, že neexistuje jedna univerzálne platná kategória „ženského“ a „žensťva“, ktorá by bola vlastná všetkým ženám, a teda by ju bolo možno vzťahovať na každú existujúcu ženu. Zhrnutím možno tvrdiť, že postmoderný právny feminizmus odmieta možnosť vytvorenia feministickej právnej vedy, ktorá by sa zakladala na teórii, ktorá je esencialistickým vnímaním ženy. O nič lepšie na tom nie je ani taká významná kategória feministického myslenia, akým je pojem rod (*gender*). Postmoderný feminizmus odmieta možnosť vytvorenia jednotnej feministickej teórie práva a tiež spochybňuje možnosť vytvorenia jednotnej teórie rodu. Predstaviteľkou postmodernej feministickej právnej filozofie je Carol Smart, ktorá využíva v rámci svojich skúmaní dekonštrukciu.

Záver

Patriarchálne usporiadané spoločnosti boli síce po stáročia dominantným vzorom usporiadania spoločnosti, avšak táto nerovnosť sa nevnímala natoľko citlivo ako tomu bolo od polovice 20. storočia. Od tohto medzníku vystupovali čoraz dôraznejšie do popredia požiadavky odstránenia formálnych prekážok, ktoré bránili ženám v možnosti plnej realizácie takmer vo všetkých aspektoch života človeka. V tejto súvislosti predstavuje feminizmus a feministická právna veda svoj základný humanistický apel. Odstránenie patriarchátu musí sprevádzať humánne uznanie ženy, ktoré bez výnimiek bude spoločensky a právne garantovať vnímanie ženy ako plnohodnotnej ľudskej bytosti. V nadväznosti na to sa vyskytuje sugestívne kladená otázka, ktorá dokáže priviesť do úzkych, a síce: „*Môže sa jednotlivec považovať za humanistu bez toho, aby prijal závery feminizmu?*“ Pritom nejde o to, aby sme boli v širokej ideologickej zhode s vybraným typom feminizmu. Dôležité je uvedomiť si najmä užší cieľ feminizmu, ktorým je dosiahnutie rodovej rovnosti a rovnosti pohlaví. S týmto záverom a zároveň cieľom feminizmu by nemal mať problém vysloviť súhlas ktorýkoľvek humanista.

Feministická právna veda a rovnako kritické právne teórie predznamovali významný trend, ktorý od druhej polovice dvadsiateho storočia naberať na dôležitosť. Týmto trendom je prispievať k humanizácii práva. Čoraz viac vystupuje na povrch filozofická požiadavka zmiernovať neodôvodnené regresívne pôsobenie práva. Regresívne pôsobenie práva, a teda právne donútenie je s nim bytostne späté vo svete právnej filozofie a teórie. Čaro právnej filozofie spočíva v schopnosti pregnantne identifikovať a poukazovať na prípady neodôvodneného donútenia v práve a prostredníctvom práva. Právo a právne myslenie sa týmto spôsobom obohacuje o duchovné atribúty humanizmu. Inými slovami, prestáva byť technicko-remeselným uvažovaním a aplikáciou textu, zmyslu a prvotného účelu pozitívnych právnych noriem.

Feminizmus, ktorý presadzuje v humanizme egalistický ideál rodovej rovnosti a rovnosti pohlaví preto vníma patriarchát v práve ako neodôvodnený útlak. V obsahu tejto štúdie sme sa mohli presvedčiť, že vo vnútri feminizmu sa možno stretnúť s nespočetným množstvom teoretických východísk a prinášaných záverov. Odzrkadľuje to skutočnosť, že feministická právna veda netvorí jednotnú teóriu práva. Podobne ako feminizmus vo všeobecnosti aj feministická právna veda sa skladá z celej palety rôznorodých prístupov. ***Napriek tomu jediným a jednotiacim východiskom všetkých feministických prístupom je kritika patriarchálnej spoločnosti a jednotným a jednotiacim cieľom je rodová rovnosť a rovnosť pohlaví.*** Otázne však ostáva, či práve uvedená pestrosť názorov nepodkopáva samé základy feminizmu a tým ho ako adekvátny teoretický prístup spochybňuje. Feministická právna veda a rovnako aj feminizmus nevnímajú túto diverzitu vo svojom vnútri ako istú negatívnu stránku. Naopak, domnievajú sa, že tak zložitý jav, akým právo v skutočnosti je, by mal byť preskúmaný z rôznych uhlov pohľadu a kriticky podrobený z viacerých oblastí života spoločnosti. Rozdielne nie sú len ideologické pozadia ponúkaných vysvetlení, naj-

dené problémy, ale aj navrhované riešenia. Tie síce môžu mať deklaratívne rovnaký cieľ, ale ideologicky a analyticky môžu vychádzať z rozličných zdrojov. Škála navrhovaných riešení ako aj konkrétny požadovaný a uspokojivý spôsob dosiahnutia cieľov môže byť relatívny. Inými slovami, čo jedna časť feministiek bude požadovať za víťazstvo, iná časť bude považovať za zlyhanie. Príkladom takejto situácie bolo rozhodnutie v prípade *Roe v. Wade*, kde sa predmetné rozhodnutie súdu hodnotilo jednou časťou feministov/feministiek ako priaznivé, avšak iná časť z nich ho naďalej považovala za neuspokojivé a trvala na ideologicky presvedčivejšom spôsobe odôvodnenia tohto rozhodnutia, ktoré by malo výraznejšie inkorporovať ženskú osobnosť a ženské hodnoty.

Tento proces, ktorým sa zavádzajú feministické zmeny do teórie a praxe bol, je a zrejme aj bude postupný. Z histórie feministického hnutia je jasné, že tento proces sprevádzajú mnohé nezdary či revizionistické snahy dosiahnutých pozitívnych výsledkov. V tejto súvislosti treba dodať, že feminizmu ako doktrína a hnutie bol vždy o konkrétnych spoločenských problémoch a spoločensky rezonančných témach. Naša štúdia im vzhľadom na stanovený cieľ nemohla venovať dostatočnú pozornosť. V tejto súvislosti spomeňme aspoň tie najpertraktovanejšie témy, akými sú téma násilia páchaného na ženách, problém rozličných foriem znásilnení, nerovného platového ohodnotenia žien a mužov, miera sexuálnej slobody žien alebo problematika nežiadúceho tehotenstva, ktorá čelí opakovaným revizionistickým snahám v Slovenskej republike. Zvlášť diskusia ohľad poslednej menovanej tematiky, ktorá súvisí s prístupnosťou umelého prerušenia tehotenstva nebýva vedená správne. Vedú ju prevažne muži a svoje tvrdenia zakladajú na náboženskom, ideologickom alebo hodnotovom (náboženskom ako aj sekulárnom) základe. Prekvapivo vyznieva aj nízky záujem a chabý aktivizmus z radu slovenských žien na túto bytostne ženskú tému. Pritom treba zvlášť upozorniť, že dôsledky nežiadúceho otehotnenia majú negatívny vplyv na psychiku žien a individuálny osud ženy. Robin L. West o tom píše nasledovnými slovami: „Toto nebezpečenstvo, a strach z neho [teda z nežiadúceho tehotenstva] sa špecificky viaže na určité pohlavie. Sú to obavy, ktoré zachvacujú iba ženy; sú to obavy, o ktorých nemajú muži zrejme prakticky ani poňatie.“⁶⁸ V nadväznosti na to pokračuje: „Jednoducho, obavy žien [z nežiadúceho tehotenstva] nevyplývajú zo strachu pred smrťou, ale z predstavy, že prestane byť sama sebou.“⁶⁹ Výskumy radikálnych feministiek z osemdesiatych rokov potvrdili, že ženy, ktoré boli pevne presvedčené o svojom rozhodnutí podstúpiť umelé prerušenie tehotenstva, a ktoré ho následne podstúpili, zrazu cítili, že sú schopné znovu kontrolovať a formovať svoj ďalší osud. V tejto súvislosti je preto dôležité, aby legislatíva ponechávala pre ženy možnosť slobodne rozhodovať o svojom osude. Ženy a vôbec nikto by nemal byť vŕhaný do série determinujúcich udalostí, v ktorých nemá pod kontrolou svoj vlastný osud. V opačnom prípade sa takému jednotlivcovi uprie možnosť slobodne rozho-

68 WEST, R. L. Jurisprudence and Gender, s. 31.

69 Tamže, s. 60.

dovať o svojom živote – o jeho smerovaní, cieľoch a širšej podobe života, ktorý chce žiť a za iných podmienok by viedol.

Ako možno vidieť mnohé z týchto oblastí sú spoločnosťou vnímané ako citlivé a treba k ich riešeniu pristupovať citlivo a s veľkým dôrazom na precízne rozlišovanie konkrétnych prípadov, na ktoré sa má právna úprava vzťahovať. Feministická právna filozofia je schopná napriek nedostatkom, uvedením v tejto štúdii, tomu napomôcť. Obsahuje reflexiu a analýzu problému (či skôr problémov), ktoré tematicky a vedomostne obohacujú právnu teóriu a prax, a tým výrazne prispievajú k humanizácii práva v prípadoch, kedy je to viac než nevyhnutné. Za pokus by iste stálo rozvinúť feministickú právnu teóriu v podmienkach Slovenskej republiky, prípadne analýzu právneho poriadku Slovenskej republiky z pohľadu rodovej rovnosti a rovnosti pohlaví v metodologicky a metodicky adekvátnom rámci. V tejto súvislosti by došlo nielen k otvoreniu odbornej diskusie, ale najmä vybudovaniu odborného rezervoáru filozofických a teoretických poznatkov potrebných pre účelné presadzovanie a dodržiavanie rodovej rovnosti a rovnosti pohlaví v praxi.

Literatúra:

- BAER, J. A. Feminist Theory And The Law. In CLADEIRA G. A. – KELEMEN, R. D. – WHITTINGTON, K. E. *The Oxford Handbook of Law and Politics*. New York : Oxford University Press. s. 437-450.
- BAER, J. A. *Our Lives Before The Law: Constructing a Feminist Jurisprudence*. Princeton : Princeton University Press, 1999. 276 s. ISBN 0-691-03316-1.
- BARNETT, H. *Introduction to Feminist Jurisprudence*. London – Sydney : Cavendish Publishing Limited, 1998. 349 s. ISBN 1-85941-237-8.
- BARRON, A. (ed.) *Introduction to Jurisprudence and Legal Theory: Commentary and Materials*. Oxford University Press, 2005. 1194 s. ISBN 978-0406946782.
- *Biblia*. Trnava : Tranoscius, 2015. 300 s. ISBN 978-80-7140-486-6.
- BOLOTIN, S. Voices from the Post-Feminist Generation. *New York Times Magazine*, 17th October, 1982. s. 29-31.
- COLEMANOVÁ, J. – CONNOLLY, W. – MILLER D. – RYAN, A. (eds.) Blackwellova encyklopedie politického myšlení. Brno : Barrister & Principal, 2003. 560 s. ISBN 80-85947-56-0.
- CRAIG, E. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 10. London: Routledge 1998. 8680 s. ISBN 978-0415073103.
- ENGELS, F. – MARX, K. *Manifest Komunistickej strany*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1973. 87 s. ISBN 75-037-73.
- FIRESTONE, S. *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. New York : A Bantam Book, 1972. 246 s.
- FITZPATRICK, P. (ed.) *Dangerous Supplements: Resistance and Renewal in Jurisprudence*. Durham : Duke University Press, 1991. 224 s. ISBN 978-0745306094.

-
- FRIEDAN, B. *The Feminine Mystique*. New York : Dell Publishing CO., INC., 1979. 420 s. ISBN 0-440-12498-0.
 - FRENCH, M. *Beyond Power*. New York : Ballantine Book, 1985. 640 s. ISBN 0-345-33405-1.
 - GIBSON, S. Continental drift: Context in Feminist Jurisprudence. In *Law and Critique*, Vol. 1, No. 1-2, 1990. s. 173-200.
 - GILLIGAN, C. In a Different Voice : Psychological Theory and Woman's Development. Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press, 1993. 184 s. ISBN 9780674445444.
 - GOLDMAN, E. Anarchism and Other Essays. [online]. [cit. 2018-08-02]. URL: <<https://theanarchistlibrary.org/library/emma-goldman-anarchism-and-other-essays>>
 - HEYES, C. *Line Drawings: Defining Women Through Feminist Practice*. Ithaca : Cornell University Press, 2000. 223 s. ISBN 9780801486692.
 - HOOKS, B. *Ain't I a Woman : Black Woman and Feminism*. London – Winchester, Mass, 1990, Pluto Press. 205 s. ISBN 0-8604-379-0.
 - HOOKS, B. *Feminism is for Everybody: Passionate Politics*. Cambridge, MA : South End Press, 2000. 124 s. ISBN 0-89608-629-1.
 - HOOKS, B. *Feminist Theory: From Margin to Center*. Boston : South End Press, 1984. 174 s. ISBN 0-89608-222-9.
 - LITTLETO, C. A. Book Review: Feminist Jurisprudence: the Difference Methods Makes. In *Stanford Law Review*, Vol. 41, No. 3, 1989. s. 751-784.
 - LITTLETON, C. A. Reconstructing Sexual Equality. In *California Law Review*, Vol 75, No. 4, 1987, s. 1279-1337.
 - MACKINNON, C. Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward feminist Jurisprudence. In *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 8, No. 4, 1983. s. 637.
 - MACKINNON, C. A. *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1987. s. 315. ISBN 0-674-29873-X.
 - MACKINNON, C. A. *Toward Feminist Theory of the State*. Cambridge, Massachusetts – London, England : Harvard University Press, 1989. 330 s. ISBN 0-674-89646-7.
 - MOSSMAN, M. J. Feminism and Legal Method: The Difference it Makes. In *Wisconsin Women's Law Journal (Wisconsin Journal of Law, Gender and Society)*, Vol. 3, 1987. s. 147-168.
 - OFFEN, K. Defining Feminism: A Comparative Historical Approach. In *Signs*, Vol. 14, No. 1, 1988. s. 119-157.
 - OLSEN, F. Feminism and Critical Legal Theory : An American Perspective. In *International Journal of the Sociology of Law*. Vol. 18, 1990. s. 199-215.

-
- PRUITT, L. R. Survey of Feminist Jurisprudence. In *University of Arkansas at Little Rock Law Review*, Vol. 16, No.2, 1994. s. 183- 210.
 - RICH, A. *The Dream of a Common Language: Poems 1974 -1977*. Norton, 1978. 77 s.
 - RENZETTI, C. M. New Wave of Second Stage? Attitudes of College Women towards Feminism. In *Sex Roles*, Vol. 16, No. 5-6,1987. s. 265-277.
 - SANTOR ZUCKOFF, A. The Lilith Question. In *Lilith a Quarterly Magazine*, 1976.
 - SCALES, A. C. The Emergence of Feminist Jurisprudence. In *Yale Law Journal*, Vol. 95, No. 7, 1986. s. 1373-1403.
 - SCALES, A. C. Militarism, Male Dominance and Law: Feminist Jurisprudence as Oxymoron? In *Harvard Women's Law Journal*, Vol. 12 1989, s. 25-39.
 - SCALES, A. C. *Legal Feminism: Activism, Lawyering, and Legal Theory*. New York – London : New York University Press, 2006. 219 s. ISBN 978-0-8147-9845-4.
 - SHERRY, S. Civic Virtue and Feminine Voice in Constitutional Adjudication. In *Virginia Law Review*, Vol. 2, No. 3, 1986. s. 543-613.
 - SMART, C. Feminist Jurisprudence. in FITZPATRICK, P. (ed.) *Dangerous Supplements: Resistance and Renewal in Jurisprudence*. Durham : Duke University Press, 1991. s. 133-158.
 - SMITH, P. (ed.) *Feminist Jurisprudence*. New York: Oxford University Press, 1993. 640 s. ISBN 978-0195073973.
 - SMITH, P. Feminist Jurisprudence and the Nature of Law. In CULVER, K. *Readings in the Philosophy of Law*. 2nd edition. Peterborough : Broadview Press, 2008. s. 218 - 226.
 - TAYLOR, B. et al (eds.) *Feminist Jurisprudence, Woman and the Law: Critical Essays, Research Agenda and Bibliography*. Littleton : Rothman & Co, 1999. 1109 s. ISBN 978-0837712246.
 - WEST, R. L. Jurisprudence and Gender. In *University of Chicago Law Review*, Vol. 55, No. 1, 1988. s. 1-72.
 - WEST, R. L. Law, Literature and the Celebration of Authority. In *Northwestern Law Review*, Vol. 83, 1989. s. 977-1010.
 - WOODWARD, K. – WOODWARD, S. *Why Feminism Matters: Feminism Lost and Found*. New York : Palgrave MacMillan, 2009. 192 s. ISBN 978-1-349-30346-5.
 - WORELL J. (ed.) *Encyclopedia of Women and Gender: SEX SIMILARITIES AND DIFFERENCES AND THE IMPACT OF SOCIETY ON GENDER*. Vol. I. & Vol. II. . London – San Diego : Academic Press, 2002. 1256 s. ISBN 0-12-227245-5.

JUDr. Dominik Šoltys, PhD.
Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela
Katedra teórie štátu a práva
Komenského 20
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika

“Tempus solutionis” v kontexte zásady “Vigilantibus iura scripta sunt” podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka

Filip Gašparec *

Abstrakt:

Autor sa prostredníctvom doktrinálneho výkladu a relevantnej judikatúry najvyššej súdnej inštalácie v sústave všeobecného súdnictva Slovenskej aj Českej republiky snaží o syntézu poznatkov, ktoré čitateľa majú uviesť do problematiky určenia času splnenie dlhu podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka so zreteľom na inštitút premĺčania. Prínosnou sa môže javiť aj komparácia judikatúry Najvyššieho súdu Slovenskej republiky s evidentne ustálenou rozhodovacou praxou Najvyššieho súdu Českej republiky. Obsahom príspevku je tiež vlastná argumentácia autora na výklad ust. § 101 Občianskeho zákonníka a jeho aplikácia na ust. § 563 Občianskeho zákonníka, pričom sa snaží vysporiadať s potenciálne možnými aplikačnými úskaliami, ktoré môžu so sebou priniesť obe proti sebe stojace argumentačné línie rozhodovacej činnosti Najvyššieho súdu Slovenskej republiky.

Kľúčové slová:

Občiansky zákonník. Čas splnenia dlhu. Premĺčanie.

“Tempus solutionis” in the context of the “Vigilantibus iura scripta sunt” according to the Section 563 of the Civil code.

Abstract:

Through the doctrinal interpretation and the relevant jurisprudence of the Supreme Judicial Institute, the author tries to synthesize the knowledge that the reader should specify in the matter of determining the time of fulfillment of the debt according to the Section 563 of the Civil Code with regard to the institute of limitation. Comparing the jurisprudence of the Supreme Court of the Slovak Republic with the evidently steady decision-making practice of the Supreme Court of the Czech Republic may also be beneficial. The content of the contribution is also the author's own argument for interpretation of the Section 101 of the Civil Code and its application to the Section 563 of the Civil Code, while trying to address potential potential pitfalls that can bring with it both opposing arguments of the decision-making process of the Supreme Court of the Slovak Republic.

Key words:

Civil Code. The time of meeting the debt. The institute of limitation.

* Mgr. Filip Gašparec, advokátsky koncipient.

Úvod

Pre platné uzavretie občianskoprávneho kontraktu sa nevyžaduje dojednanie zmluvných strán aj o čase plnenia, pretože záväzkovoprávny vzťah vznikne, len čo sa jeho určenie času plnenia je tzv. pravidelnou náležitosťou (*accidentalialia negotii*) záväzkovoprávných vzťahov, samozrejme za podmienky, že pre konkrétny pomenovaný zmluvný typ zákon nevyžaduje aj dojednanie účastníkov o čase splnenia dlhu (*tempus solutionis*) resp. zákon kogentným spôsobom čas plnenia neupravuje. Otázka času splnenia dlhu je zásadnou najmä pre veriteľa, ktorý disponuje voči dlžníkovi pohľadávkou spočívajúcou v peňažnom plnení, prípadne v inom práve a zároveň povinnosti dlžníka, aby niečo konal, niečoho sa zdržal alebo opomenul. To však neznamená, že určenie času splnenia dlhu nebude relevantnou otázkou aj pre samotného dlžníka, pretože najmä v prípade peňažných záväzkov má spravidla dlžník eminentný záujem na prijatí peňažného plnenia a na jeho vrátení v čo možno najdlhšom časovom horizonte. Dohoda o určení času splnenia môže byť účastníkmi právneho vzťahu dohodnutá buď písomne, ale vylúčená nie je ani forma ústneho dojednania. Dnes sme svedkami čoraz častejšie vídaného a treba povedať, že negatívneho javu neplnenia toho, k čomu sa zmluvné strany zaviazali, keď veľakrát vstupujú do záväzkovoprávných vzťahov ľahkovážne, niekedy dokonca s pohnútkou *dolus malus* na hranici možného vyvodenia trestnoprávnej zodpovednosti. Určenie času splnenia dlhu musí byť principiálnou otázkou každého účastníka právneho vzťahu, pretože je evidentné, že aj taká výsostná zásada prirodzeného práva akou je *pacta sunt servanda* stratila svoj punc v dôsledku značného morálneho degresu na strane kontrahentov.

1. Určenie času splnenia dlhu a premlčanie dlhu

Ak hovoríme o určení času splnenia dlhu z praktického hľadiska sa v záujme právnej istoty, ako aj pre prípad potenciálne možného vzniku súdneho konania, každopádne odporúča písomná forma dojednania, či už priamo pri právnom úkone, ktorým sa záväzkovoprávny vzťah zakladá, alebo dodatočne iným právnym úkonom. Dôvodov je hneď niekoľko. Pokiaľ niektorá zo zmluvných strán v prípade súdneho konania, neunesie dôkazné bremeno preukázania spôsobu dojednania času splnenia, subsidiárne sa bude aplikovať kogentná právna norma ust. § 563 zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov (ďalej len „Občiansky zákonník“), za predpokladu, že čas splnenia neurčuje ani právny predpis alebo iné rozhodnutie súdu, ktoré ma podklad v spornom záväzkovom vzťahu v otázke určenia času splnenia. Podľa spomenutého zákonného ustanovenia čas splnenia nastane prvého dňa po tom, čo veriteľ dlžníka o splnenia požiadal. Na prvý pohľad sa môže zdať, že ust. § 563 Občianskeho zákonníka nevykazuje výkladové ťažkosti, avšak pri jeho hlbšej analýze s inými ustanoveniami Občianskeho zákonníka, môžu nastať pre veriteľa, ktorý sa spoliehal na zmluvnými stranami dojednaný čas splnenia napr. podľa ust. §

564 Občianskeho zákonníka, fatálne následky, pretože sa spoliehal, že čas splnenia je ponechaný na vôli dlžníka.

V tejto súvislosti vyvstáva otázka, aké právne účinky bude zakladať plynutie času, ako objektívna právna skutočnosť, s ktorou právny poriadok spája rozsiahle a nezvratiteľné právne účinky, a to so zreteľom na určenie času splnenia, či už podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka, alebo podľa ust. § 564 Občianskeho zákonníka. Narážame na inštitút premlčania, ktorý našiel legislatívne vyjadrenie v ust. § 100 a nasl. Občianskeho zákonníka. Premlčanie je tradičný súkromnoprávny inštitút vychádzajúci zo všeobecne akceptovanej rímskoprávnej zásady *vigilantibus iura scripta sunt*, inak povedané, že právo patrí bdelym, teda tým, ktorí s vážnosťou prejavenej vôle, efektívne uplatňujú a ochraňujú svoje subjektívne práva. *Ratione legis* premlčania upraveného v ust. § 100 a nasl. Občianskeho zákonníka je okrem stimulácie veriteľa k rýchlemu (včasnému) uplatneniu jeho práv aj snaha predchádzať v konkrétnych prípadoch dôkaznej núdzi na strane veriteľa v súdnom konaní a prispieť k právnej istote účastníkov občianskoprávnych vzťahov.

Aspoň v krátkosti pre ucelenosť výkladu určenia času splnenia považujeme za potrebné poukázať na diapazón alternatív určenia času splnenia, s ktorými *expressis verbis* právny poriadok počíta, ako aj tie, ktoré možno dojednať, rešpektujúc zmluvnú autonómiu subjektov občianskoprávnych vzťahov, ako bazálny princíp súkromného práva aj s ohľadom na ust. § 2 ods. 2 Občianskeho zákonníka. Už sme uviedli, že čas splnenia môže byť dojednaný buď ako a) ponechaný na vôli veriteľa, b) nie je vôbec dohodnutý, c) je určený iba najneskorší čas plnenia, d) je alebo nie je určený presný čas plnenia, e) ponechaný na vôli dlžníka, alebo koniec koncov ako f) čas plnenia nastáva, deň nasledujúci po dni, kedy veriteľ dlžníka požiadal o plnenie.¹ V ďalších riadkoch tohto príspevku sa budeme venovať času splnenia nastávajúceho na požiadanie veriteľa podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka so zreteľom na problematiku premlčania pohľadávky veriteľa, ktorou voči dlžníkovi disponoval.

Podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka: „*Ak čas splnenia nie je dohodnutý, ustanovený právnym predpisom alebo určený v rozhodnutí, je dlžník povinný splniť dlh prvého dňa po tom, čo ho o plnenie veriteľ požiadal.*“ Pomerne spornou otázkou aplikačnej praxe v právnom prostredí Slovenskej republiky zostáva odpoveď na prípustnosť premlčania práva na plnenie za predpokladu, že čas plnenia bol dojednaný v zmysle ust. § 563 Občianskeho zákonníka, pričom je irelevantné, či účastníci záväzkovoprávneho vzťahu čas splnenia nedojednali vedome, alebo ho dojednať opomenuli. **Podľa ust. § 100 Občianskeho zákonníka:** „*Premlčujú sa všetky majetkové práva s výnimkou vlastníckeho práva.*“ Zo zákonnej dikcie citovaného ustanovenia vyplýva, že pohľadávka dlžníka voči veriteľovi, ktorá je majetkových právom sa premlčí s poukazom na ust. § 101 Občianskeho zákonníka, v rámci všeobecnej trojročnej premlčacej doby, s výnimkou nároku zo zodpovednosti za škodu a pohľadávky spočívajúcej

1 KRAJČO, J. *Občiansky zákonník pre prax (komentár): judikatúra NS SR, NS ČR, ESD, ESLP. II., (§ 136-§ 587)*. Bratislava: Eurounion, 2015. s. 2458.

v nároku na vydanie bezdôvodného obohatenia, kde Občiansky zákonník ustanovuje osobitné premlčacie doby. V súdnom konaní, v ktorom sa bude uplatňovať kvalifikovaný predmet premlčania, nestačí samotné uplynutie času, aby došlo k zániku vymáhateľnosti pohľadávky dlžníka. Na kvalifikované uplynutie času súd neprihliada *ex offo*, a preto k samotnému premlčaniu musí pristúpiť prejav vôle dlžníka, spočívajúci v znesení námietky premlčania, ako hmotnoprávnej námietky v zmysle ust. § 352 zákona č. 160/2015 Z. z. Civilný sporový poriadok (ďalej len „CSP“), ktorá bude znamenať, že veriteľom uplatnený nárok sa stane nevymáhateľným a bude existovať len ako tzv. naturálna obligácia. Nezodpovedanou otázkou však zostáva, okamih začatia plynutia premlčacej doby.

2. Čas splnenia záväzku so zreteľom na premlčanie v judikatúre súdov Slovenskej republiky

Podľa názoru NS SR v Uznesení podsp. zn. 1 Cdo 25/2003 ZSP č. 91/2004: „*Ak čas splnenia dlhu (záväzku) nebol účastníkmi dohodnutý, ani inak stanovený právny predpisom alebo určený v rozhodnutí, je dlžník podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka povinný splniť dlh prvého dňa po tom, čo ho o plnenie veriteľ požiadal; veriteľ mohol svoje právo vykonať vtedy, keď mohol požiadať o plnenie dlhu, t.j. hneď ako dlh vznikol, takže začiatok premlčacej doby tu nastáva nasledujúci deň po vzniku právneho vzťahu zo zmluvy o pôžičke, pri ktorej nebola dohodnutá splatnosť predmetu pôžičky.*“

Podľa ust. § 101 Občianskeho zákonníka: „*Pokiaľ nie je v ďalších ustanoveniach uvedené inak, premlčacia doba je trojročná a plynie odo dňa, keď sa právo mohlo vykonať po prvý raz.*“ V intenciách toho čo sme uviedli, posudzoval čas splnenia dlhu podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka aj NS SR, ktorý právnu normu určujúcu čas splnenia, na základe výzvy veriteľa vykladal v súvislosti s ust. § 101 Občianskeho zákonníka, pričom vychádzal z gramatického a doslovného výkladu dikcie slova „*mohlo*“ ako objektívne vnímateľného stavu veriteľa pohľadávky. Začiatok premlčacej doby v prípade určenia času splnenia podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka nastáva okamihom vzniku samotného záväzku, preto je irelevantné, či splatnosť záväzku nastala, alebo nenastala. Uvedený výklad NS SR len potvrdzuje dovtedy konštantnú judikatúru aj NS ČSR. Protichodný názor k začiatku plynutia premlčacej doby zaujal NS SR v Uznesení 4 Cdo 146/2008.²

Podľa názoru NS SR v Uznesení pod sp. zn. 4 Cdo 146/2008 zo dňa 31.07.2008: „*Podľa názoru dovolacieho súdu aj v prípadoch, v ktorých čas splnenia nebol dohodnutý, ani ustanovený právnym predpisom alebo určený v rozhodnutí, začína premlčacia doba plynúť dňom splatnosti dlhu, ak obsahom záväzku je povinnosť niečo*

2 K tomu pozri tiež: ĎURANA, M. Splniteľnosť záväzku a čas plnenia. In *Zborník z II. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie Banskobystrické dni práva na tému „Kvalita normotvornej a aplikáciej stránky zákonnosti ako determinant právneho štátu“*, 23 - 24 november 2016, zámok Viglaš. s. 40.

dat' alebo konať. I keď začiatok plynutia všeobecnej premlčacej doby je vymedzený objektívne (od slova „mohlo“ a nie „mohol“), nemôže predchádzať vzniku nároku, ktorý vzniká až splatnosťou. Až splatnosťou vzniká možnosť uplatnenia práva na súde, ktorá je pojmovým znakom nároku. Pokiaľ by veriteľ podal žalobu skôr, ako by požiadal dlžníka o splnenie dlhu, teda skôr ako by nastala splatnosť dlhu, nebola by *actio nata*. Žaloba by bola predčasná, pretože by ňou nebol uplatňovaný existujúci nárok.“

Z uvedeného vyplýva, že právnu normu ust. § 563 Občianskeho zákonníka považoval súd za dispozitívne pravidlo dávajúce veriteľovi právo určiť čas splnenia, teda vyvolať splatnosť, ktorá nastáva nasledujúci deň po dni, keď bol dlžník vyzvaný na plnenie. NS SR vychádzal z koncepcie *actio nata*, ako súdne žalovateľného nároku, ktorý vzniká až momentom splatnosti (dospelosti) pohľadávky deň nasledujúci po dni, v ktorom vyzval veriteľ dlžníka na plnenie.³ NS SR tiež uviedol, že posudzovanie plynutia premlčacej doby, ku dňu vzniku záväzku, považuje za popretie dôvery v právo, pretože pod sankciou premlčania „núti“ veriteľa konať spôsobom, ktorý môže byť v rozpore so skutočným záujmom účastníkov právneho vzťahu.⁴

Našou úlohou nie je nájsť jednoznačnú odpoveď na otázku začatia plynutia premlčacej doby, ale skôr poukázať na dva protichodné právne názory najvyššej súdnej inštalácie v hierarchii všeobecného súdnictva na Slovensku, čo so zreteľom na Uznesenie Veľkého senátu občianskoprávného kolégia, sp. zn. 1 VCdo 4/2017 zo dňa 18.12.2017, podľa ktorého: „Spor o interpretáciu právnej normy je daný, ak sú v najmenej dvoch rozhodnutiach najvyššieho súdu vyslovené právne názory, ktoré odlišným spôsobom vykladajú (interpretujú) rovnakú právnu normu“, vytvára so zreteľom na nami uvedené Uznesenie NS SR legitímnu požiadavku na prijatie zjednocujúceho stanoviska, aby bolo zadosťučinené princípom demokratického a právneho štátu, ku ktorým sa ako vyplýva *ex constitutione* z Čl. 1 ods. 1 Ústavy Slovenskej republiky, hlási aj Slovenská republika. In concreto ide o také piliere právneho štátu, akými sú právna istota, predvídateľnosť rozhodnutia a legitímnosť očakávania účastníkov konania, že ich spor bude rozhodnutý v súlade s ustálenou rozhodovacou činnosťou súdov, pričom tieto zároveň predstavujú aj Základné princípy moderného civilného sporového konania s poukazom na Čl. 2 CSP. Predsa si však dovoľujeme uviesť vlastný pohľad na danú problematiku v kontexte uvedených rozhodnutí najvyššej súdnej inštalácie.

Stotožňujeme sa s právnym názorom NS SR v rozhodnutí sp. zn. 1 Cdo 25/2003 ZSP č. 91/2004 v intenciách nazerania na určenie začatia premlčacej doby v prípade času splnenia určeného v zmysle ust. § 563 Občianskeho zákonníka, a to odo dňa vzniku záväzku. Podľa nášho názoru, takéto nazeranie plne zodpovedá teleologickému zámeru zákonodarcu, ktorý ust. § 563 Občianskeho zákonníka zakotvil ako inštitút *ultima ratio*, teda poslednú najkrajnejšiu alternatívu určenia času splnenia dlhu dlžníkom pre prípad, že účastníci záväzkovoprávného vzťahu nevyužijú široké spek-

3 FEKETE, I. – FEKETOVÁ, M. *Občiansky zákonník. Prehľadný komentár*. Bratislava: Epos, 2012. s. 769.

4 Uznesenie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, sp. zn. 4 Cdo 146/2008 zo dňa 31.07.2008.

trum možností pre dojednanie času splnenia. Nemožno sa podľa nášho názoru plne stotožniť s argumentáciou, že takto určený okamih začatia plynutia premlčacej doby „núti“ veriteľa resp. vplyva na slobodu jeho rozhodovania, kedy a či vôbec vyzve dlžníka na plnenie. Domnievame sa, že viazanie okamihu začatia plynutia premlčacej doby, až na splatnosť pohľadávky veriteľa ako *actio nata*, skutočne ako uviedol súd v R 28/84 nebezpečne posúva plynutie premlčacej doby na neobmedzenú dobu, čím by bolo prakticky popreté opodstatnenie premlčania. Opätovne cítime potrebu poukázať na rímskoprávnu zásadu *vigilantibus iura scripta sunt*, pričom máme za to, že prijatím zjednocujúceho stanoviska o začiatku plynutia premlčacej doby od okamihu platného vzniku záväzku, nedôjde k neodôvodnenému zásahu, alebo ohrozeniu subjektívneho práva veriteľa na uspokojenie svojej pohľadávky, pretože buď vstupuje do právneho vzťahu s vážnosťou prejavenej vôle a má skutočný záujem na poskytnutí plnenia od dlžníka a preto má dostatočne široký časový priestor pre uplatnenie svojho práva, alebo vznik záväzkovoprávneho vzťahu len predstiera a teda môže ísť o simulovaný bezodplatný právny úkon, napr. darovanie, kedy veriteľ prakticky ani nemá skutočný záujem na uspokojení svojej pohľadávky. Posunutie začiatku plynutia premlčacej doby až na okamih splatnosti pohľadávky veriteľa, môže v skutočnosti znamenať popretie samotnej podstaty ust. § 563 Občianskeho zákonníka, ktorého úlohou je plniť ten cieľ, ktoré si právo predsavzalo a teda normatívne regulovať správanie adresátov právnych noriem v spoločnosti. Takto posunutá premlčacia doba by v podstate mohla znamenať „ponechanie času plnenia na vôli samotného dlžníka“. Na druhej strane netreba zabúdať ani na situácie, kedy podľa nášho názoru bude právna úprava ust. § 563 Občianskeho zákonníka nastupovať najmä v tých prípadoch, keď účastníci právneho vzťahu nevedome opomenuli dojednať si čas splnenia dlhu, resp. si ho možno aj dojednali, ale v prípade vzniku súdneho sporu sa napríklad pre absenciu písomnej formy dostanú do stavu dôkaznej núdze a neunesú dôkazné bremeno, že čas splnenia bol stanovený inak, než subsidiárne podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka. Skutočne nemožno naivne predpokladať, že veriteľ, ktorý má reálny záujem na uspokojení svojej pohľadávky a do záväzkovoprávneho vzťahu vstupuje po poskytnutí kvalifikovanej právnej služby, prípadne s aspoň akým takým právnym vedomím, bude viac ako tri roky čakať „so založenými rukami“ na uspokojenie svojej pohľadávky.

Napokon musíme podotknúť, že aj argument s akcentom na ust. § 3 ods. 1 Občianskeho zákonníka,⁵ ktorý odznel v Uznesení NS SR 4 Cdo 146/2008 zo dňa 31.07.2008 nemožno opomenúť, pretože dobré mravy sú významným determinantom občianskoprávnych vzťahov. Opierajúc sa ust. § 3 ods. 1 Občianskeho zákonníka by zaiste bolo možné odmietnuť ochranu dlžníkovho subjektívneho práva v tom prípade, pokiaľ by z konkrétnych okolností prípadu bolo zrejmé, že dlžník v neprimerane

5 § 3 ods. 1 zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov: „*Výkon práv a povinností vyplývajúcich z občianskoprávnych vzťahov nesmie bez právneho dôvodu zasahovať do práv a oprávnených záujmov iných a nesmie byť v rozpore s dobrými mravmi.*“

dlhej dobe zreteľne oddaľuje uspokojenie svojej pohľadávky. Máme za to, že takému nazeraniu na odmietnutie poskytnutia ochrany dlžníkovi a tým pádom poskytujú ochranu veriteľovi, možno vytknúť prílišnú mieru abstrakcie okolností na strane dlžníka a teda rozsiahly manévrovací priestor pre prijatie záveru o zasahovaní do práv a oprávnených záujmov dlžníka bez právneho dôvodu a o kvalifikovanom porušení dobrých mravov.

3. Čas splnenia záväzku so zreteľom na premlčanie vo svetle judikatúry súdov Českej republiky

Za vhodný argumentačný prameň pre nami pertraktovanú otázku premlčania v prípade určenia času splnenia dlhu podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka, považujeme aj relevantnú rozhodovaciu činnosť Najvyššieho súdu Českej republiky (ďalej len „NS ČR“), o to viac, že rozhodnutie, ktoré rozoberieme, ako aj ďalšie rozhodnutia NS ČR, na ktoré poukážeme, vznikli za identickej právnej úpravy Občianskeho zákonníka, než aká je *de lege lata* v právnom poriadku Slovenskej republiky. Českí legislatívcovia sa rozhodli pre rozsiahlu rekonštrukciu súkromného práva, výsledkom čoho bolo prijatie nového zákona č. 89/2012 Sb. Občanský zákoník, ktorý nadobudol platnosť 22.03.2012 a po takmer dvojročnej legisvakačnej lehote napokon aj účinnosť dňa 01.01.2014.

Podľa Rozsudku NS ČR pod sp. zn. 33 Cdo 2874/2007 zo dňa 26.05.2010: „*Ak veriteľ môže sám vyvolať splatnosť dlhu potom objektívne posudzované môže svoje právo ako protiklad dlhu aj vykonať. Prvá objektívna možnosť je daná okamihom, keď veriteľ mohol najskôr o plnenie požiadať. Pre začiatok plynutia premlčacej doby je rozhodný deň bezprostredne nasledujúci po dni, kedy došlo k vzniku dlhu (nie teda až deň, kedy došlo k splatnosti dlhu).*“

Z citovaného Rozsudku vyplýva, že obdobne ako Uznesenie NS SR pod sp. zn. 1 Cdo 25/2003 ZSP č. 91/2004, začiatok plynutia premlčacej doby v prípade času splnenia dlhu určeného podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka, viaže na okamih, kedy mohol veriteľ objektívne požiadať dlžníka o plnenie.⁶ Musí ísť zásadne o objektívnu možnosť veriteľa uplatniť svoju pohľadávku u dlžníka, preto ak by napríklad v čase odo dňa vzniku záväzku do bezprostredne nasledujúceho dňa po jeho vzniku, nastala na strane veriteľa okolnosť znamenajúca objektívnu nemožnosť prejavu vôle spočívajúceho vo výzve dlžníka na plnenie, premlčacia doba by v takomto prípade plynúť ani nezačala. Tá by začala plynúť až okamihom prekážky spôsobujúcej objektívnu nemožnosť veriteľa požiadať dlžníka o plnenie. V praxi môže ísť o prípady náhlejšej hospitalizácie veriteľa, kedy napríklad nebude spôsobilý, či už pod vplyvom liekov, alebo z dôvodu samotnej hospitalizácie v nemocnici, prípadne iného dôvodu, urobiť právne relevantný prejav vôle adresovaný dlžníkovi, aby svoj dlh splnil.

6 K tomu pozri tiež: sp. zn. 33 Odo 665/2002, sp. zn. 33 Cdo 2690/2008, sp. zn. 28 Cdo 566/2004.

Záver

I keď cieľom toho príspevku nebolo dať čitateľovi jednoznačnú odpoveď na spornú otázku okamihu začatia plynutia premlčacej doby v prípade času plnenia dlhu určeného podľa ust. § 563 Občianskeho zákonníka, pretože definitívu môže dať podľa nášho názoru jedine Veľký senát NS SR, z vyššie uvedených riadkov príspevku je možné vyvodiť istú mieru našej náklonnosti ku konštantnej judikatúre inštančne najvyššej súdnej autority českej justície - NS ČR, ako aj v týchto intenciách spomenutého rozhodnutia NS SR. Domnievame sa, že v otázke okamihu začatia plynutia premlčacej doby v prípade času splnenia určeného na základe výzvy veriteľa, v súčasnej aplikačnej praxi neexistuje konsenzus, čo pochopiteľne nie je plne v súlade s princípmi právneho štátu, ktoré príspevok explicitne pomenúva, ako ani v súlade so Základnými princípmi civilného sporového konania, ktoré predstavujú akési výstavbové elementy príznačné pre moderný civilný sporový proces. Sme toho názoru, že zodpovedanie aplikačnou praxou nastolenej otázky nie je len problematikou rýdzo výkladovou, ale aj ideovou, pretože či už jedna, alebo druhá koncepcia nazerania na danú problematiku je skutočne perfektnou argumentáciou bez vykazovania známk arbitrárnosti, alebo ústavnej diskonformity. Ideovou preto, pretože sa naskytá otázka, ktorej z kontraktčných strán záväzkovoprávneho vzťahu sa poskytne ochrana, na úkor druhej strany. Či bude v porovnaní s dlžníkom, požívať vyšší štandard subjektívneho práva veriteľ tým, že premlčacia doba jeho pohľadávky začne plynúť, až po tom čo dlžníka vyzval na plnenie, alebo naopak sa aplikačná prax prikloní k názoru, že okamihom začatia plynutia premlčacej doby pohľadávky veriteľa, je deň nasledujúci po vzniku jeho pohľadávky, za predpokladu, že objektívne bolo možné z jeho strany vyzvať dlžníka na plnenie resp. iný deň, kedy veriteľ prvýkrát objektívne mohol svoju pohľadávk u dlžníka uplatniť. Rozhodovacia činnosť NS SR je významným a častým zdrojom pre advokátov, ktorí sa v súdnych konaniach s obľubou, a treba povedať, že legitímne, odvolávajú na judikatúru našej najvyššej súdnej inštalácie, ktorú však v tejto otázke vzhľadom k aktuálnemu stavu nemožno považovať za ustálenú rozhodovaciu činnosť NS SR, práve z dôvodu protichodných rozhodnutí. *Pro futuro* bude priam nevyhnuté prijať jednotné stanovisko v predmetnej otázke, aby tak bolo zadosťučinené princípom právneho štátu a základným ideám moderného civilného procesu.

Literatúra:

Knižné publikácie a monografie:

- ĎURANA, M. Splniteľnosť záväzku a čas plnenia. In Zborník z II. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie Banskobystrické dni práva na tému „Kvalita normotvornej a aplikačnej stránky zákonnosti ako determinant právneho štátu“, 23 - 24 november 2016, zámok Vígľaš. s. 35- 43. ISBN 978-80-557-1286-4.

-
- KRAJČO, J. Občiansky zákonník pre prax (komentár): judikatúra NS SR, NS ČR, ESD, ESLP. II., (§ 136-§ 587). Bratislava: Eurounion, 2015, 1248 – 2601 s. ISBN 978-80-89374-32-8.
 - ŠVESTKA, J. a kol. Občanský zákoník II. § 460-880. Komentář. Praha: C. H. Beck, 2008, 1085 s. ISBN 978-80-7400-004-1.
 - ŠTEVČEK, M. a kol. Občiansky zákonník I. § 1 – 450. Komentár. Praha: C. H. Beck, 2015, 1616 s. ISBN 978-80-7400-597-8.
 - ŠTEVČEK, M. a kol. Občiansky zákonník II. § 451 – 880. Komentár. Praha: C. H. Beck, 2015, 1580 s. ISBN 978-80-7400-597-8.
 - FEKETE, I. – FEKETOVÁ, M. Občiansky zákonník. Prehľadný komentár. Bratislava: Epos, 2012, 1314 s. ISBN 978-80-8057-972-2.

Právne predpisy:

- Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov.
- Zákon č 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 160/2015 Z. z. Civilný sporový poriadok v znení neskorších predpisov.

Judikatúra:

- Uznesenie NS SRsp. zn. 1 Cdo 25/2003 zo dňa 24.06.2003, ZSP č. 91/2004.
- Uznesenie NS SRsp. zn. 4 Cdo 146/2008 zo dňa 31.07.2008.
- Rozsudok NS ČR sp. zn. 33 Cdo 2874/2007 zo dňa 26.05.2010.

Mgr. Filip Gašparec
Trieda SNP 26
97401 Banská Bystrica
Slovenská republika